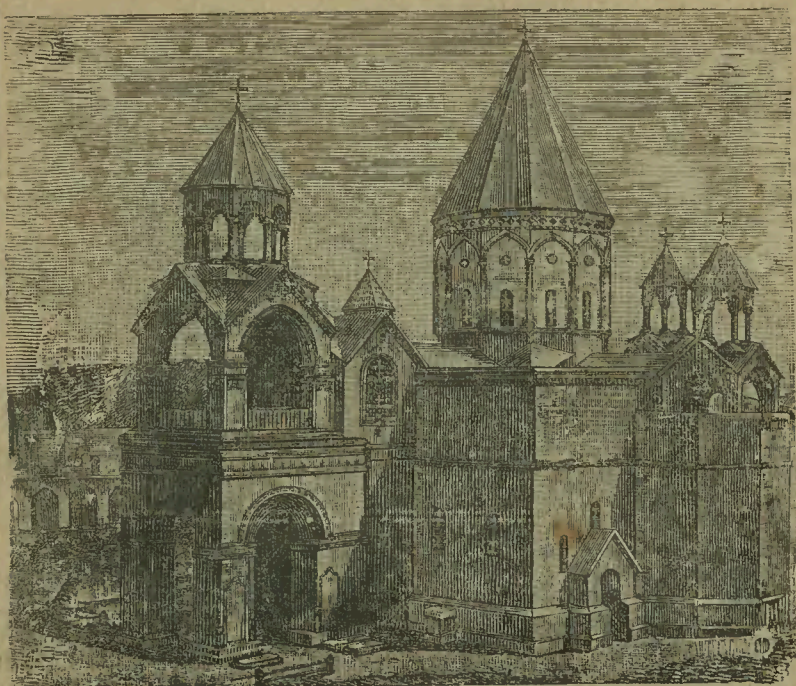

ԱՐԱՐԱՏ

1907

ԱՄՍՐԳԻՐ

ԽՅԾԶ

Տարի Խ.

ԴԵԿՏԵՄԲԵՐ

Համար ԺԲ.

ՎԱՀԱՐՇԱՊԱՏ

Երկրաշարժ Տպարան Ա. Էջմիածնի

ԲՈՎԱՆԴԱԿՈՒԹԻՒՆ

ԴԵԿՏԵՄԲԵՐ 1907 Թ.

ՊԱՇՏՈՆԱԿԱՆՔ

1. Քաղուածք յօրադրութեանց Սինոդի . . . 1015—1022

ԿՐՕՆԱԿԱՆ

2. Աստուած կայ. Գ. Վ. Յովսէփեան . . . 1023—1024

ԵԿԵՂԵՑԻ ՀԱՅԱՍՏԱՆԵԱՅՑ

3. Դարձեալ գիւղական քահանաների մասին.
Սմբատ քահ. Սարգսեանց . . . 1025—1030
4. Էջմիածին. Ն. Վ. Տ. Ա. 1031—1033

ՄԱՅՐ ԱԹՈՒ

5. Գրական երեկոյթ ճեմարանում . . . 1035
6. Ծանուցողական հրովարտաւիներ կաթուղ. ընտ-
րութեան համար 1036—1037
7. Ստութեան և կեղծիքի ճանապարհով. Գ. Վ. Յ. 1038—1047
8. Նախ հաց, ապա ուսում. Խ. Ա. . . . 1047—1052
9. Կ. Պ. Պօպեդոնոսցեւ (նորա նամակները). Թարգ.
Արտակ վարդապետ 1052—1065
10. Գրական ակնարկ I. Պերճ Պաօշեանց. Մինաս
Բերբերեան 1065—1076

ԳՐԱԿԱՆ

11. Քրիստոսի հետքով (վերջ). Թարգ. Մամբրէ Վ. 1077—1088
12. Մեր դարաւոր սուգը (ոտանաւոր) Յ. Պետրոսեան 1089
13. Մեր մեծ Հայրիկին (ոտանաւոր). Գառնիկ . 1089—1090

ԳՐԱԽՕՍՈՒԹԻՒՆ

14. Կարոյրո Շելալն—Քրիստոնէութեան դաղափա-
րականը. Գ. Վ. Յովսէփեան. 1091—1093
15. Դաստեար կրօնի Ս. ա. ք. Սահակեանցի. Գ. 1093—1094
16. Die armenische Kirche in ihren Raziern. zu den
Syrischen. Մ. Խոստիկեան 1094—1099
17. Մամուլի շուրջը 1099—1100

ԲԱՐՈՅԱԽՕՍՈՒԹԻՒՆ

18. Բարեկամութեան տեսիլ. Թարգ. Սահակ ա. ք.
Սահակեան 1101—1121
19. Ստացուած գրքեր. 1122—1123

ՅԱՅՏԱՐԱՐՈՒԹԻՒՆՆԵՐ 1124—1128

Ա Ր Ա Ր Ա Տ

ՊԱՇՏՈՆԱԿԱՆ ԱՄՍԱԳԻՐ

ՀԱՅՐԱՊԵՏԱԿԱՆ ԱԹՈՌՈՅ

Ս. ԷԶՄԻԱՆՆԻ

1907—ՌՅԾԶ

Տարի Խ.

ԴԵԿՏԵՄԲԵՐ

Համար ԺԲ.

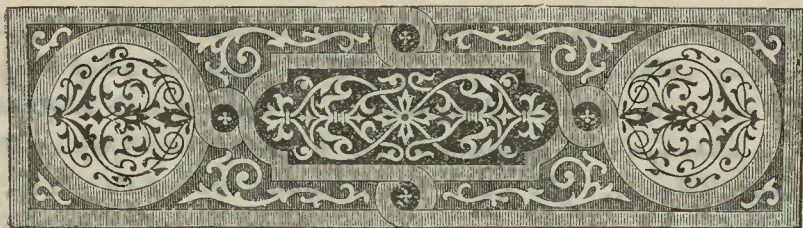
ՎԱՂԱՐԵԱՊԱՏ

Ելեհրաւարժ ձպարան Մայր Աթոռոյ Ս. Էջմիածնի

Հ ր ա մ ա ն ա լ

Ա Մ Ե Ն . Տ . Տ Ե Ղ Ա Կ Ա Լ Ի

Հայրապետութեան Հայոց

ՊԱՇՏՕՆԱԿԱՆՔ

— 33 —

ՔԱՂԱՌԱՅՔ ՅՕՐԱԳՐՈՒԹԵԱՆՅ ՍԻՆՈՂԻ

Յ 3-ն սեպտ. Սինոդն լուեալ զյայտարարութիւն Վանական Կառավարութեան ի 1 ամսոյս թ. 371, որ վասն ապօրինաբար գրաւման այգետեղեաց ի ձեռն Օշականցւոց, հրամայեաց՝ վասն կազմելոյ արձանագրութիւնս գրաւեալ այգետեղեաց և տնատեղեաց ի ձեռն բնակչաց Օշական գեղջ խնգրել ի գաւառապետէն Էջմիածնի կարգել աստիճանաւոր մի, ծանուցանելով զկարգմանէ նորին Սինոդին, և պատուիրել Վանական Կառավարութեան կարգել ներկայացուցիչ ի կողմանէ Մայր Աթոռոյ զմին յանդամոց իւրոց և զկալաչափ Օշականայ և Մաստարայի զպ. Արսէնն Տ. Պօղոսեան, պատուիրելով նոցա աւարտել զգործն մինչ ց 1 առաջիկայ հոկտ. և զկազմեալ արձանագրութիւնս առաջի առնել ի տնօրէնութիւն Սինոդին: Հ. 721.

Յ 12-ն սեպտ. Սինոդն լուեալ զկոնդակ նորին Սրբութեան յ 8 սեպտեմբերի տարւոյ թ. 1400, որ ունի զայս օրինակ. «Յանկացեալ Մեր չթողուլ զվանօրայս Մեր առանց վանահարց և զմիաբանս Մայր Աթոռոյ առանց պաշտամանց կամ եղև Մեզ առնել զյետագայ փոփոխութիւնս և պատուիրել Սինոդիդ ընդ փոյթ ի կատար ածել. կարգել զՏ. Դևոնդ Եպիսկոպոսն նախագահ վանական կառավար-

րութեան, թողլով զՏ. Խոսրով վարդապետն անդամ կառավարութեանն և հարկաժողով վաղարշապատ գեղջ՝ Մայր Աթոռոյ, զՏ. Ներսէս վարդապետն Տ. Միքայէլեան անդամ և գանձապահ կառավարութեան և հիւրընկալ հիւրատան Մայր Աթոռոյ, զՏ. Լևոն վարդապետն Փսերեան տեսուչ տպարանի Մայր Աթոռոյ ի տեղի Տ. Երուանդ վարդապետի, զոր կարգեցաք ուսուցիչ ճեմարանի, զՏ. Երեմիոս վարդապետն ժամանակաւոր փոխանորդ Հին-Նախիջևանի, զՏ. Ուխտանէս վարդապետն Ս. Թովմայի Առաքելոյ վանուց Ագուլեաց, զՏ. Արիստակէս վարդապետն Զուլոյեան միաբան վանուցն Ս. Կարապետի Երնջակայ ըստ ինդրոյ վանահայր Կիւրեղ վարդապետի ի 20 -- օգոստոսի անցելոյ ամի, զՏ. Անտօն վարդ. վանահայր Հառիժոյ վանուց ի տեղի Արիստակէս վարդապետի, զՏ. Նիկողայոս վարդապետն Տ. Աւետիքեան վանահայր Ս. Ստեփանոսի վանուց Սաղիանու, զՏ. Հմայեակ վարդապետն Տ. Սարգսեան անդամ Կոնստատրիային Երևանայ և կառավարիչ կալուածոց Մայր Աթոռոյ, որ յերևան. զՏ. Հմայեակ վարդ. Արշարունի առաքել ի վանս Ս. Խաչի Խրիմու, նշանակելով նմա առ ամիսն զ 15 ո. ի հանդերձագին յարդեանց վանուցն բաց ի սննդենէ և ի բնակարանէ, զՏ. Եռայի վարդապետն ի վանս Գեղարդայ, նշանակելով նոյնպէս զ 15 ուրբլի առ ամիսն ի հանդերձագին յարդեանց վանուցն բաց ի սննդենէ և ի բնակարանէ, Պատուիրեմք Սինոդիդ տնօրինել, զի տուչութիւն ոռճկաց նորոգ պաշտօնէից լիցի յօրէ ելանելոյ հրամանի դորին» — հրամայեաց ի կատար ածել զիմաստ կոնդակի նորին Սրբութեան: — Հ. 744.

Յ 12-ն սեպտ. Սինոդն հրամայեաց մերժել զինդիւր ժողովրդեանն Ալիդուլի գեղջ Շուշուայ գաւառի, որ վասն բառնալոյ ի Սահակ քահանայէ Ափիեանց զեղեալ ի վերայ նորին եռամսեայ ապաշխարանս, զորմէ և տալ գիտել ինդարարիւ ժողովրդեան ի ձեռն կոնստատրիային Ղարաբաղի, պատուիրելով նմին ի կատար ածել զհրաման Սինոդին ի 10 անցելոյ օգոստոսի թ. 1646: Հ. 747.

Ի 14-ն սեպտ. Սինոդն անհրաժեշտ համարելով զնորոգութիւն տանեաց Մայր-Տաճարի Ս. Էջմիածնի, հրամայեաց պատուիրել Վանական Կառավարութեան անյապաղ առնել զնորոգութիւն տանեացն ըստ յայտարարութեան Լուսարարապետի, ծախելով յայդ պէտս զնախատեսեալ 166 ո. գումարն արտաքոյ նախահաշւոյ և պատուիրել գանձապահի Սինոդի տալ արտաքոյ նախահաշւոյ Վանական Կառավարութեան Մայր Աթոռոյ զմի հարիւր վաթսուն և վեց ուրբլիս: Հ. 751.

Ի 14-ն սեպտ. Սինոդն հրամայեաց թողուլ զանտառ վանուցն ձալէթու ընդ իշխանութեամբ վանահօր վանուցն Տ. Սահակ վարդապետի, պատուիրելով նմա յերկուս նուազս ի տարին ի ձեռն փոխանորդի վիճակին նուխոյ մատուցանել Սինոդիս զհաշիւ մտից և ծախուց արդեանց վանուցն: Հ. 755.

Ի 14-ն սեպտ. Սինոդն ի նկատի առեալ, զի եղիչէ վարդապետն Ահարոնեանց չունի ի ձեռն ապահովագիր ինչ վասն յանձման նորին Սրբութեան երկու հազար վաթսուն և չորս ուրբլեաց և 77 կոպէկաց, ուստի և հրամայեաց պատուիրել նմա անշուշտ առաջի առնել Սինոդիս զյիշեալ գումարն: Թ. 758.

Ի 28-ն սեպտ. Սինոդն հրամայեաց չրջաբերական հրամանաւ խստիւ պատուէր հրամանի տալ առաջնորդաց Հայոց թէ անձամբ և թէ ի ձեռն նոցին ստորադրեալ վարչութեանց առ 1-ն յունուարի յառաջիկայ 1908 ամի ժողովելով զամենայն ապառիկս՝ պատկանեալս Մ. Աթոռոյս, հետզհետէ մատուցանել Սինոդիս, ազդ առնելով, զի ի դէպս զանցառութեան ունին անկանել ընդ ծանու պատասխանատուութեամբ ըստ օրինի: Անկախ զայսմանէ առաջի առնել Սինոդիս զմանրամասն ցուցակ ամենատեսակ ապառիկաց, մնացելոց մինց ցայժմ: Հ. 782.

Ի 1-ն հոկտ. Սինոդն հրամայեաց, ունելով ի նկատի, զի գրեանք հանգուցեալ Արիստակէս Արքեպիսկոպոսի եւ

մեծաւ մասամբ մասնագիտականք, զորս անհրաժեշտ է ունել ի կենդրոնական մատենադարանի Մ. Աթոռոյս, ուստի մերժել զմիջնորդութիւն Կոնսիստորիային Աստրախանի, որ վասն յատկացուցանելոյ զմատենադարան հանգուցելոյն թեմական դպրանոցի հայոց Աստրախանի: Զայսմանէ տալ տեղեկութիւն հոգաբարձութեան յիշեալ դպրանոցին ի ձեռն Կոնսիստորիային Աստրախանի: Եւ պատուիրել վանական կառավարութեան Մ. Աթոռոյ զամենայն գրեան հանգուցեալ Արխատկէս Արքեպիսկոպոսի յանձնել ի մատենադարան Մ. Աթոռոյ պատշաճ ցուցակաւ, զոր և առաջի առնել Սինոդիս: Հ. 786.

Ամուսնալուծութիւնք

Ի 3-ն սեպտ. Սինոդն հաստատելով զեղրակացութիւն Կոնսիստորիային Երևանայ, հրամայեաց վաւերական համարել զպսակ Մեհրուդ Մկրտչեան ընդ Մկրտչի Օղոյեան, բնակչի Ռնդամալ գեղջ, ենթարկելով զիկնն մի ամսեայ եկեղեցական ապաշխարանաց վասն ինքնագլուխ ամուսնանալոյ և նախ քան զպսակն ապօրինաբար կենակցելոյ, և տալ իրաւունս նախկին առն նորա Սարգսի Յովհաննիսեանց մտանել ի նոր ամուսնութիւն ընդ այլում: Հ. 719.

Ի նմին թուի Սինոդն համեմատ եղրակացութեան Կոնսիստորիային Ղարաբաղի, հրամայեաց լուծանել զպսակ բնակչուհւոյ Շուշի քաղաքի Ովսաննայի Յակովբեան ընդ առն նորա Իսահակայ Բայանդուրեանց առ անհաւատարմութեան վերջնոյս, տալով իրաւունս կնոջն մտանելոյ ի նոր ամուսնութիւն ընդ այլում: Հ. 720.

Ի նմին թուի Սինոդն համեմատ եղրակացութեան Կոնսիստորիային Ղարաբաղի, հրամայեաց լուծանել բնակչի Գետաթաղ գեղջ, Զանգեզուր գաւառի, Աղաջանայ Օհանեանց ընդ կնոջն Բէգումայ Մանասեան ի պատճառ ըն-

դուռները վերջնոյս զմահմեղականութիւն, տալով առն իրաւունս մտանելոյ ի նոր ամուսնութիւն ընդ այլումս Հ. 723.

Ի նմին թուի Սինոդն համեմատ եղբակացութեան Կոնսիստորիային Երեւնայ, հրամայեաց լուծանել զպսակ բնակչի Ղարղաւանք գեղջ, Էջմիածին գաւառի Գրիգորի Մարտիրոսեան ընդ Սալբւոյ Օսկոյեան, տալով առն իրաւունս մտանելոյ ի նոր ամուսնութիւն ընդ այլումս Հ. 724.

Ի 5-ն սեպտ. Սինոդն հաստատելով զեղբակացութիւն Կոնսիստորիային Ղարաբաղի, հրամայեաց լուծանել զպսակ բնակչի Զափարապատ գեղջ Նուխւոյ գաւառի Սիմէոնի Սիմէոնեանց ընդ Եկաաերինեայ Տէր Մեղքիսեղեկեան, տալով կնոջն իրաւունս մտանելոյ ի նոր ամուսնութիւն ընդ այլումս Հ. 727.

Յ 7-ն սեպտ. Սինոդն առեալ ի նկատ, զի բնակչուհի Ղարասուբաղար քաղաքի Հռիփսիմէն Եաղուբեանց վարակեալ է յառնէ իւրմէ սիֆիլիս ախտիւ, որպէս խոստովանի զայդ այրն Գէորգ Եաղուբեան, ուստի համարելով զայրն յանցաւոր յամուսնական ուխտի, հրամայեաց լուծանել զպսակ Եաղուբեանց ամուսնոց, տալով Հռիփսիմէ կնոջն իրաւունս մտանելոյ ի նոր ամուսնութիւն ընդ այլումս Հ. 729.

Յ 12-ն սեպտ. Սինոդն հանաչելով զՄիքայէլ քահանայն Տէր Ստեփաննոսեանց Զոհրաբլու գեղջ Երեւն գաւառի յանցաւոր վասն կատարելոյ զպսակ 12 տմեայ Շամամի Աւետիսեան բնակչուհւոյ նայն գեղջ, հրամայեաց յանձնել զնա ի դատ մարմնաւոր իշխանութեան ի ձեռն Պրօկուրորի նահանգական դատարանի Երեւնայ, կործնելով զգործ լուծման պսակի յիշեալ Շամամի ընդ Պետրոսի Ալեքսանեանց առ մահու վերջնոյս Հ. 740.

Ի 14-ն սեպտ. Սինոդն հաստատելով զեղբակացութիւն Կոնսիստորիային Հայոց Վսաստանի, հրամայեաց լուծանել զպսակ բնակչուհւոյ Տիփիս քաղաքի Եփեմիայի

Սօսինեան Սարգսեանց ընդ Գէորգայ Սարգսեանց, տալով կնոջն իրաւունս մտանելոյ ի նոր ամուսնութիւն ընդ այլում: Հ. 748.

Ի 21-ն սեպտ. Սինոդն համեմատ եղբակացութեան Կոնսիստորիային Հայոց Վրաստանի հրամայեաց լուծանել զպսակ Արշակայ Գեշեանց, անդարձ աքսորելոյն ի Սիբիրիա, ընդ կնոջն Ովսաննայի, տալով վերջնոյս իրաւունս մտանելոյ ի նոր ամուսնութիւն ընդ առն այլում: Վասն կատարման վճռոյս տալ հրաման Կոնսիստորիային Հայոց Վրաստանի, դարձուցանելով զգործն: Հ. 764.

Ի 21-ն սեպտ. Սինոդն համեմատ եղբակացութեան Կոնսիստորիային Շամախուոյ հրամայեաց լուծանել զպսակ բնակչի Նորաշէն գեղջ Շուշուոյ գաւառի Սողոմոնի Սաղեանց ընդ կնոջն Աննայի Եարամիշեան, տալով առն իրաւունս նորոյ ամուսնութեան, իսկ կնոջն զկինն ենթարկելոյ եռամսեայ եկեղեցական ապաշխարանաց վասն լքանելոյ զօրինաւոր այրն՝ թոյլ տալ նմա եւ մտանել ի նոր ամուսնութիւն: Վասն կատարման վճռոյս տալ հրաման Կոնսիստորիային Շամախուոյ: Հ. 765.

Ի 21-ն սեպտ. Սինոդն առեալ ի նկատ, զի Մսերեանց ամուսինք՝ բնակիչը Բուռնաշէթ գեղջ թեմին Վրաստանի, ի բազում ամաց հետէ անջատեալ ի միմեանց՝ կեան ուրոյն ուրոյն, և կինն Սրբուհի կենակցելով ապօրինաբար ընդ առն այլում՝ ծնեալ է զերիս զաւակունս, որոյ առիթ լեալ է այր նորին Անանիայն, ոչ ունելով մերձաւորութիւն ընդ կնոջն, ուստի լուծանել զպսակ Մսերեանց ամուսնոց, տալով առն իրաւունս նորոյ ամուսնութեան ընդ այլում, իսկ կնոջն Սրբուհեոյ նոյնպէս տալ իրաւունս նորոյ ամուսնութեան, նախապէս ենթարկելով զնա եռամսեայ եկեղեցական ապաշխարանաց: Վասն կատարման վճռոյս տալ հրաման Կոնսիստորիային Հայոց Վրաստանի, դարձուցանելով զգործն: Հ. 766.

Ի 26-ն սեպտ. Սինոդն համեմատ եղբակացութեան

Կոնսիստորիային Աստրախանի հրամայեաց լուծանել զպսակ բնակչի Ղզլար քաղաքի Յարուժիւնի Մանուկեանց ընդ Շուշանայ Գրիգորեան, զրկելով ղերկոսին ևս յիրաւանց նորոյ տմուսնութեան, Վասն կատարման վճռոյս հանել հրաման Կոնսիստորիային Աստրախանի դարձուցանելով զգործն: Հ. 779.

Ի նմին թուի Սինոդն հրամայեաց հաստատել զեղրակացութիւն Կոնսիստորիային Ղարաբաղի, որ վասն անվաւեր համարելոյ զպսակ Կիրակոսի Զարգար Աւետեանց, բնակչի Նիժ գեղջ Նուխոյ գաւառի, ընդ անշափահաս Մարիամու Գրիգորեանց ի գեղջէ Յաղուբլու նոյն գաւառի, մինչ ցհասանել կնոջն յարբունս հասակի և յանձնելոյ զպսակադիր Յովհաննէս քահանայն Դաւիթեանց ի դատ մարմնաւոր իշխանութեան ի ձեռն պրօկուրորի Շրջանական դատարանին Գանձակայ: Վասն կատարման վճռոյս հանել հրաման Կոնսիստորիային Ղարաբաղի, դարձուցանելով զգործն: Հ. 780.

Յ 3-ն հոկտ. Սինոդն հրամայեաց հաստատել զեղրակացութիւն Կոնսիստորիային Հայոց Ղարաբաղի, որ վասն անվաւեր համարելոյ զպսակ բնակչի Դաշբուլազ գեղջ Առաքելի Վանեանց ընդ անշափահաս Մարգարտի Ոսկանեան մինչ ցհասանել վերջնոյս յարբունս հասակի և յանձնելոյ ի դատ քաղաքական իշխանութեան զպսակադիր Եղիշէ քահանայն Տ. Յարութիւնեան ի ձեռն պրօկուրորի Շրջանական դատարանին Գանձակայ: Վասն կատարման վճռոյս հանել հրաման Կոնսիստորիային Ղարաբաղի, դարձուցանելով զգործն: Հ. 788.

Յ 8-ն հոկտ. Սինոդն հրամայեաց հաստատել զեղրակացութիւն Կոնսիստորիային Երևանայ, որ վասն զրկելոյ զանշափահաս ապօրինի կենակիցս և զձնողս նոցա ի շնորհաց եկեղեցւոյ: Զայսմանէ ծանուցանել Կոնսիստորիային Երևանայ: Հ. 789.

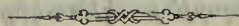
Ի նմին թուի Սինոդն հրամայեաց կարճել զգործ

լուծման պսակի բնակչաց Արտաշար գեղը Էջմիածին գաւառի—Յակովբեան ամուսնոց վասն հաշտութեան նոցա, զորմէ և տալ գիտել ամուսնոյն ի ձեռն Կոնսիստորիային Երևանայ: Հ. 790.

Ի նմին թուի Սինոդն հրամայեաց. առեալ ի նկատ, զի բնակիչ Մեծ-Ղարաքիլիսա գեղը Ալէքսանդրապօլ գաւառի վասին Անանեանց զարդիս առողջացեալ՝ ընդունակ է ի կատարել զամուսնական պարտիս, վասնորոյ ըստ խնդրոյ կնոջն Սոփիայի կարճել զայս գործ ի Սինոդիս, զորմէ և տալ գիտել Անանեանց ամուսնոց ի ձեռն Կոնսիստորիային Երևանայ: Հ. 791.

Ի նմին թուի Սինոդն համեմատ եզրակացութեան Կոնսիստորիային Նոր-Նախիջևանի և Բեսարաբիոյ հրամայեաց լուծանել զպսակ բնակչի Նոր-Նախիջևան քաղաքի Գէորգայ Բէլլէքեանց ընդ կնոջն Գայիանեայ Սուքիասեան, տալով առն իրաւունս նորոյ ամուսնութեան ընդ այլու՝ վասն կատարման վճույս հանել հրաման Կոնսիստորիային Բեսարաբիոյ, գարձուցանելով զգործն: Հ. 792.

Ի 10-ն հոկտ. Սինոդն առեալ ի նկատ, զի ոչ գոյ օրինական հիմն ինչ լուծանելոյ զպսակ բնակչի Փռտոնի գեղը Շուշոյ գաւառի, վերաբնակեալ ի Մոսկուա, Սողոմոնի Լալայեանց ընդ կնոջն Բագդադայի Հասրաթեան, ուստի մերժել զխնդիր Լալայեանցի վասն լուծման պսակին, զորմէ և տալ գիտել ամուսնոյն ի ձեռն Կոնսիստորիայի Ղարաբաղի: Հ. 798.

Կ Ր Օ Ն Ա. Կ Ա. Ն

Ա. Ս Տ ՈՒ Ա. Ծ Կ Ա. Յ

Վասն զի գիտութիւնն Աստուծոյ
յայտնի է ի նոսա. քանզի Աստուած
իսկ յայտնեաց նոցա. զի աներե-
ւոյթք նորա արարածովքս իմացեալ
տեսանին:

Հռովմ. Ա. 18—19.

(Փոխադրութիւն Նաումանից)

Արանից մի երեսուն տարի առաջ կարծում էին, թէ
գիտութեան զարգացմամբ Աստուած դուրս կ'մղուի մարդ-
կանց գլուխներից: Տհաս պատանիներն իսկ, որոնք հազիւ
անշարժ աստղերը մոլորակներից զանազանել կարող էին,
համոզուած էին, թէ աստեղագիտութիւնը պիտի ոչնչացնէ
«Լուսոյ աղբիւրի» գաղափարը: Մարդիկ, որոնք նոյն իսկ
մի երես Պարվինի գրուածներից չէին կարգացել, պնդում
էին, թէ անգլիական այս նշանաւոր գիտնականը Ս.
Դիրքը յաղթահարել և հնացած չորս աւետարանների
փոխարէն բնութեան մեծ աւետարանն է քարոզել, այն
ինչ կրօնական խնդիրների մէջ նա զգոյշ էր և ոչ ոքի
զգացմունքը չէր վիրաւորում: Կարծես անհնար էր
«կրթուած» լինել և հաւատալ հայրերի Աստծուն:

Բայց այժմ, մի սերունդ անցնելուց յետոյ, հանգա-
մանքները փոխուած են: Հարիւրաւոր ու հազարաւոր
մարդիկ փորձեցին առանց Աստուծոյ ապրել, Բայց այդ
կեանքը աւելի լաւ չէր, քան նախկինը: Հիւանդներն ու
մեռնողները զրկուած էին վերջին, սրբազան մխիթարու-
թիւնից, կեանքի մարտիկներին պակասում էր դէպի տիե-
զերքի յաւիտենական կարգաւորութիւնն ունեցած վստա-
հութիւնը, մարդկային կեանքը աւելի արտաքին դարձաւ,
աննպատակ, և հոգւով աւելի աղքատ քան առաջ: Մարդ-

կանցից առնում էին սրանց հին հաւատը առանց կարողանալու նորա փոխարէն մի ուրիշ բան տալ. Բնութեան վարդապետութիւնն առանց Աստուծոյ, զուրկ է իրերի ներքին միութեան դազափարից: Ո՞րտեղից: Խնչու: Կեանքը կորցնում է իւր նպատակը առանց Աստուծոյ: Այն ներքին թուիչքը, որ սպասում էին Աստուծոյ դազափարի մերժմամբ, չիրականացաւ: Այդ է պատճառը, որ անհաւատութիւնը ձայնը քաշեց և մարդկանցից շատերը նորից հարցնում են. «Մի՞թէ Աստուած չկայ»:

Աստծուն կրկին որոնելու, գտնելու տենչը անկասկած այսօր շատ մեծ է: Ծագրը կորցրել է իւր խայթոցը. այժմ ոչ ոք ցանկութիւն չունի այլ ևս հաւատն առ Աստուած ծաղրելու: Այդ մասին այլ ևս չեն խօսում, որովհետեւ իրենք ևս տատանւում են: Այս տարտամ լուսթիւնը դէպի նոր հաւատը բարձրանալու առաջին աստիճանն է: Բայց այդ նոր հաւատը հին վարդապետութեան կրկնութիւնը լինել չի կարող, որովհետեւ նա այլ ևս բաւականութիւն չի տալիս: Քրիստոնէական հին ճշմարտութեան վերայ պէտք է նոր հաւատի տաճարը հիմնենք, որով մենք և մեր որդիքը ապրել կարողանանք: Մենք իբրեւ նորագոյն ժամանակի մարդիկ հետեւում և ընդունում ենք դիտութեան ճշմարիտ եզրակացութիւնները, ուրախանում ենք բնութեան մէջ թագնուած դադտնիքների լուսաբանութեամբ. բայց չենք դադարում իբրեւ իսկական կրթուած մարդիկ տեսանելի իրերի յետեւ Անտեսանելին և պատահական երևոյթների մէջ յաւիտենական Կամքը որոնելու: Աստուած ներգործում է տիեզերքի և մեր հոգեւոր կեանքի մէջ: Այսօր ևս ինչպէս և հաղարաւոր տարիներ առաջ, արեգակն ու լուսինը, լեռներն ու ծովերը անսահման զօրութեան յայտարարն են, այն զօրութեան, որ իշխում է կեանքի և մահուան վերայ: Աստուած կայ և կմնայ յաւիտեան քօղարկուած իւր գործերի անհունութեան մէջ, և ուր փոքր ինչ այդ քօղը բարձուած է, այն տեղ ճառագայթում է նորա սրբազան կամքի լոյսը:

Գ. Վ. Յովսէփեան.

ԵԿԵՂԵՑԻ ՀԱՅԱՍՏԱՆԵԱՅՑ

ԳԱՐՁԵԱԼ ԳԻՒՂԱԿԱՆ ՔԱՀԱՆԱՆԵՐԻ ՄԱՍԻՆ

Գիւղերում քահանաների վարձատրութիւնը, ինչպէս նկարագրեցի անցեալ անգամ, ընդհանրապէս անորոշ է և սլառահական։ Այս հանգամանքը ունի իր տխուր հետեանքները, որոնք, որքան էլ մխիթարական չլինին, հարկաւոր է լոյս աշխարհ հանել և արժանացնել ում ուշադրութեան որ պէտք է։

Վարձատրութեան ձևի այդ պատճառով՝ իւրաքանչիւր տարուայ սկզբում քահանան իւր ընտանիքի հետ միասին կանգնած է լինում մի անորոշ ապագայի առաջ իւր տնտեսական դրութեան վերաբերմամբ։ Ի՞նչ պէտք է բերի նոր տարին, ի՞նչ ապահովութիւն է խոստանում քահանային, քանի՞ պսակ, քանի՞ մկրտութիւն, քանի՞ ննջեցեալ և արդեօք հարստի պսակ, հարուստ ննջեցեալ։ Ժողովուրդը կարծես զգալով քահանայի հոգեկան տրամադրութիւնը առակ է դարձրել այն. Ժողովրդի ասելով երբ քահանային նրա դրութեան մասին հարցնում են՝ պատասխանում է. «պսակ չկայ, կնուներ չկայ, մեռել էլ Աստուած տայ»։ Կամ երբ համաճարակ հիւանդութիւն է ընկնում Ժողովրդի մէջ, ծխականները իրար հետ խօսելիս ասում են՝ «Տէրտէրի հունձն է»։ Պարզ է, որ ծխականները լռելեայն ընդունում են, որ ննջեցեալների շատ լինելը քահանայի համար ցանկալի պէտք է լինի, իբրև եկամտի մի նշանաւոր աղբիւր։ Այս գիտակցութիւնը, թէ ինչ որ ծխականի համար ցաւ է, սուգ ու տրտմութիւն, պակասում է աշխատաւոր ձեռքը կամ մի սիրելի անձնաւորութիւն, քահանայի համար ուրախութիւն է, որովհետև մի պատահական մուտք աւելացաւ իր անորոշ եկամուտին, ասում եմ, այս շահերի տարբերութեան գիտակցութիւնը՝ մի խոր վիհ է բաց անում ծխականի և

քահանայի մէջ: Քահանան ծխականի աչքում դառնում է մի չարագուշակ նշան. յաջողութեան, կեանքի հակադիր մի անձնաւորութիւն, և ժողովրդի պատկերացումների մէջ քահանային հանդիպելը, մի վատ նշան է, որ պարզ ցոյց է տալիս թէ մտադրած ցանկութիւնը յաջողութեամբ չի վերջանայ, «Տէրտէրի երես տեսայ, էլ ճրտեղից կը յաջողուի իմ դործը», շատ անգամ քահանայի ներկայութեամբ ասում են դիւղացիք:

Մի բնորոշ դէպք պարզում է դիւղացիների այս հայեացքը քահանայի մասին: Մի դիւղացի դիմում է քահանային և խնդրում է այցելել իր հիւանդ երեխային: (Գիւղերում, որտեղ բժշկական օգնութիւն համարեա անհնար է հասնել, քիչ ու շատ հասկացող քահանան ակամայ պէտք է շատ անգամ բժշկի կամ հիւանդապահի դեր կատարի): Քահանան հարց ու փորձ է անում և իմանում է, որ երեխան կապոյտ հագով է բռնուած, հիւանդի մօտ գնալ աւելորդ է համարում, այլ հարկաւոր խորհուրդներն է տալիս և արձակում է դիւղացուն: Մի քանի օրից յետոյ դիւղացին գալիս է քահանայի մօտ յուզուած, երևի երեխայի հիւանդութիւնը բարդուել է, և ասում է. «Տէրտէր, դու գաս, էն վեց շահուն թամահ չանես և իմ երեխուն մի ճար անես»: Այս կը նշանակի, դու բժշկել չես կամենում իմ երեխային, որպէս զի նա մեռնի, և դու թաղման վարձ 30 կոպէկ ստանաս. բայց այդ վատ բան է. 30 կոպէկի համար երեխայի մահը ցանկանալը անգթութիւն է, չի կարելի գիտեցածը խնայել և երեխայի կորստեանը պատճառ դառնալ: Այս պարագայի մէջ ինչ կը լինի քահանայի հոգեկան դրութիւնը... Այդ թողնում եմ ընթերցողին դատելու: Այս յուզիչ տեսարանը իրական կեանքից է առնուած: Ո՞վ է յանցաւոր որ այսպիսի բան գոյութիւն ունի. քահանայի և ծխականի յարաբերութեան մի փոքրիկ կտորն է սա: Խօսում է արդեօք այս դէպքը յօգուտ քահանաների վարձատրութեան ներկայ դատապարտելի ձևի:

Այսպէս ուրեմն վարձատրութեան այս ձևը հէնց

ինքն ըստ ինքեան պատճառ է, որ քահանայի և ծխականի մէջ ստեղծուի սառն յարաբերութիւն. որը բնականապէս պէտք է ազդի թէկուզ ամենալաւ քահանայի բարոյական հեղինակութեան վերայ, որքան էլ նա անկեղծ լինի դէպի իւր ծխականը. որքան էլ նրա խօսքը ջերմ սիրով լցուած լինի, այդ սառնութեան մէջ պէտք է չեզոքանայ ջերմութիւնը և քահանայի խօսքը միշտ երևայ կասկածելի, յետին մտքով առւած, մանաւանդ երբ լաւ քահանաներն էլ շատ բացառիկ են:

Գիւղական քահանան իւր քահանայական եկամուտներով իւր գրութիւնն ապահովելուց յոյսը կտրած, բնական է, որ աւստայ գիմի կողմնակի աշխատանքների: Գիւղացիների համար զարմանալի երևայթ չէ, որ քահանան «թղթի մտիկ է տալիս», ուրիշ խօսքով գրեացութեամբ է պտրապում: Իւր պաշտօնի շնորհիւ քահանան մուտք ունի ամէն տուն, ամէն հիւանդի խորհրդատուն է, իսկ գիւղացին դէպի բժշկութիւնը շատ քիչ վստահութիւն ունի. նրա համար հիւանդութիւնը գերբնական չար զօրութեան միջամտութիւնն է մարդկային գործերի մէջ: Քահանան աղօթող մարդ է. գրի զօրութիւնը հասկացող, չար զօրութիւնը գրից վախենում է, որտեղ թանաք, երկաթ է գրիչ կայ, այնտեղից խոյս է տալիս: Ի հարկէ այդ չար զօրութիւնը ուրիշ էլ ո՞վ կարող է զսպել, եթէ ոչ քահանան: Եթէ քահանայի մօտ հնուց մնացած մի ձեռագիր բժշկարան կամ մի ուրիշ մութ բովանդակութեամբ զանազան նշաններով դժագրուած ձեռագիր կայ, այդ բաւական է, որ քահանայի համբաւը իբրեւ գրեացի տարածուի: Տգէտ քահանան ի հարկէ չի կամենայ ներկայացող առիթը անարգել, ուռացնում է այդ կարծիքը իր և իր ձեռագրի մասին և ահա ստեղծւում է «գրեաց», «նոր կտրող», և այլն... քահանայի տիպը. եւ քահանան, որ ի պաշտօնէ կոչուած է եղած մոլորութիւններին վերջ դնելու, ինքն է այդ մոլորութիւնների հեղինակ և պահպանող դառնում:

Գիւղերում փոքրիկ անցայտ սրբեր են լոյս ընկնում,

քահանան օգտուում է հանդամանքից շինծու պատմութիւններով նուիրագործում է անյայտութիւնից լոյս աշխարհ եկած սրբին, նիւթ է տալիս ժողովրդի սնահատաւութեան, որովհետեւ որքան մութն է ժողովրդի հասկացողութիւնը, որքան գրգռուած նրա մոլեռանդութիւնը՝ քահանայի պատահական եկամուտը առաւել տպահով է։

Քահանան իւր եկամուտը ապահովելու համար միշտ ստիպուած է լինում զիջողութիւններ անել, յարմարուել տեղական սովորութիւններին, զանցառութեան տալ իր բարոյական հսկողութիւնը, սիրաշահել հարուստներին, նրանց գրաւելու համար եկեղեցու օրէնքի պահանջը թուլացնել, հնազանդութեամբ բազմութեան տրամադրութեանը, խմել, խմեցնել, ցոփաբանել . . . Մի խօսքով միշտ իր պաշտօնի վեհութիւնը զոհ բերել նիւթական աւելակութեանը, և այս ամենը բացառիկ երևոյթներ չեն, այլ դիւղական ամէն մի քահանայ այս բացասական կողմերից մէկի, մի քանիսի և երբեմն ամենի ներկայացուցիչն է։ Գիւղերում ընդհանրացած խօսք է. «հարստի թաղում», «աղքատի պսակ»։ այդ կը նշանակի հարուստների և աղքատների վերաբերմամբ քահանաները զանազանում են եկեղեցական ծէսը, ընդարձակում, կամ կրճատում են նայելով վճարին։ «Բողկաթաղ արին»։ այսինքն բողկի թաղելու չափ տեւեց թաղման արարողութիւնը, սորանից առաւել արտայայտիչ ինչ կարող է լինել։ Շատ անգամ աւելի պսակադրամ ստանալու համար զանազան չհասական կամ այլ եկեղեցական արգելքներ են յարուցանում ամուսնացողների առաջ և երբ առատ վճարը զիջող է դարձնում քահանային, արդարանում է ժողովրդի խօսքը. «փողը աւել տուինք, չհասը հառ դառաւ, և կամ «միթէ օրէնքը ծախու է»։

Այս ամեն զանցառութիւնները և սորանց հետևող եկեղեցու և նրա պաշտօնեայի բարոյական նշանակութեան անկումը, դեռ մի որոշ չափով կապուած են եկեղեցու և նրա ծիսակատարութիւնների հետ։ Գիւղական քահանաները իրենց եկեղեցական պաշտօնավարութիւնից դուրս

պարտապում են երկրագործութեամբ, առևտրով, ցորենի կամ դրամի շահագործութեամբ, կտպալներով, մի խօսքով չկայ մի գիւղական լաւ կամ վատ պարագմունք, որ քահանայի համար դատապարտելի լինի։ Չափազանցութիւն թող չհամարուի ասածս, եթէ ասեմ, որ նոյն իսկ մարացականութեամբ պատահել է, որ քահանան իր տղքատիկ տնտեսութեան պակասորդը լրացրել է։ Իր կողմնակի պարտապունքների շնորհիւ քահանան միւս հասարակ գիւղացիների նման չվւում է իր ծխականների հետ։ Արտը կամ այգին ջրելու համար, ջուր անելու է գնում, այգու պտուղը գուցերից ագտտելու համար ամառուայ գիշերները այգում պահպանութիւն է անում, եթէ պատահում է տնտեսութիւնից մի երկու խալուար ցորեն է աւելանում՝ վերագրով է տալիս, կամ մի հարիւր ուրբի փող է աւելանում՝ տոկոսով է տալիս։ Եւ ի հարկէ, այս ամեն ձեռնարկութիւններին յատուկ անբաւականութիւնները, խաբեբայութիւնը, ոտախօսութիւնը, սուտ երգումը, հայհայանքը, և զանազան ոլոր մոլոր ճանապարհները անխուսափելի կերպով հետևում են։ Քահանան էլ մի սովորական մարդ է և զեռ աւելի, սրովհետեւ օրէնքը քահանայի անձնաւորութիւնը մի օրոշ չափով անձեռնմխելի է համարում, քահանայի խօսքը անցնում է գիւղական մանր դատաւորների մօտ։ Ձեռնագրութիւնը նրան անբիծ զգեստ է հագցնում, իսկ կեանքը անմիջապէս փոխում է և իր ապականուած ցնցոտիներն է տալիս։

Ահաւասիկ գիւղական քահանաների ներկայ դրութիւնը, որ գլխաւորապէս հետեւանք է նիւթական վարձատրութեան ներկայ ձևի։ Ասում եմ գլխաւորապէս և ոչ բացառապէս, որովհետեւ այս բարոյական անկումը միայն նիւթական վարձատրութեան սխալ ձևի հետեւանք չէ, այստեղ բարդում են նաեւ ուրիշ հանգամանքներ։ Բայց նիւթական վարձատրութեան տնորոշութիւնը նախ և առաջ զրկում է բարձր հոգևոր իշխանութիւնը կանոնաւոր հսկողութեան հնարաւորութիւնից։ Հոգևոր իշխանութիւնը թէև ոչ պաշտօնապէս այլ լռելիայն համակերպում է այն

մտքի հետ, թէ քահանաների կողմնակի պարապմունքները արգելել չի կարելի. իսկ երբ արգելել չի կարելի, ուրեմն պէտք է ներողամիտ աչքով նայել այս հանգամանքից ծագող հետեւանքների վերայ: Եւ երկրորդ քահանայական պաշտօնի վերայ ուղիղ հայեացք ունեցող, աւելի պատրաստ անձինք հրաժարուում են գիւղերում քահանայանալ, գլխաւորապէս խոյս տալով վարձատրութեան անորոշութիւնից: Եւ այսպէս միեւնոյն չարիքը և հիւանդութեան պատճառ է դառնում, թէկուզ, մասամբ, և թէ խանգարում է հիւանդութիւնը բուժելու կարող ձեռքերին: Այն պաշտօնեան, որ պէտք է եկեղեցու բարոյական հեղինակութեան նախանձախնդիր լինէր, որ պէտք է ծառայէր եկեղեցու հեղինակութեան բարձրանալուն, ընդհակառակն նուաշտացնում է այդ եկեղեցին և վտանգում է նրա սրբութիւնը: Այն ձեռքը, որ նշանակուած է, որի կոչումն է շինարար լինել՝ քանդում է. սրովհետեւ որքան էլ չուզենանք խոստովանուել, որքան էլ բարոյական զոհաբերութեան դաշտափարը բարձր դասերը նիւթական շահից, այնուամենայնիւ պաշտօնեայի տնտեսական դրութիւնը կայ և կը մնայ մի զօրեղ կենսական հարց, մի ղԺուար յաղթելի զայլթակղութեան քար, որը տարաբաղդաբար զանցառութեան տալ չի կարելի. պէտք է հաշուի տակ առնել այդ քարը, պէտք է նրան մէջտեղից վերացնել, պէտք է առնուազն չեղփացնել նրա նշանակութիւնը, որպէս զի հնար լինի իսկական գործ պահանջել քահանայից: Այլ դէպքում ամեն բարի մտադրութիւն, ամեն օգեւորութիւն այդ գայթակղութեան քարին դիպչելով՝ փնասակար ուղղութիւն կընտանայ կամ ամենալաւ դէպքում անհետեւանք կը մնայ:

Ինչպէս ակնարկեցի, եկեղեցու և քահանայի հեղինակութեան անկման ուրիշ պատճառներ ևս կան: Սրանց մէջ ամենագլխաւորն այն է, թէ ինչպէս է հասկացուում գիւղում եկեղեցին կամ քահանայի պաշտօնը: Սակայն այս մասին յետոյ:

Սմբատ Բախ. Սարգսիւսեց.

Ս. ԷՋՄԻԱԾԻՆ

Ս.

Ս. Էջմիածնի Միաբանութիւնը — հեղինակութիւն է. նա մի ամփոփ, ամբողջական դադափար է. կարող ենք մեղ ներկայացնել, թէ նա ինչ է, որովհետեւ նա մի զգալի, շոշափելի մարմին է, որոշ, իրեն յատուկ դործողութիւններով, որ նրանից դուրս ոչ ոք չի կարող կատարել, նա ունի անցեալ, դարաւոր, պատմական հաստատութիւն և կազմակերպութիւն։ Ս. Էջմիածնի միաբանութիւնը ունի գոյութեան իրաւունք, քրիստոնէական, ընկերվարական իրեն աւանդած պարտիքների կատարելով։ Նա մի փոքրիկ սահմանադիր ժողով է, իշխանութիւն է. նրա օրէնքը ս. Աւետարանն է, որին նա պաշտում է, ծառայում է, սովորեցնում է, տարածում է և պահպանում։ Միաբանութիւնը մի ընկերութիւն է նախորդների կանոններով շաղկապուած. Ս. Էջմիածնի գոյութեան ամենագլխաւոր սիւներից մինն է անպայման նրա միաբանութիւնը, առանց միաբանութեան Ս. Էջմիածին չի կարող լինել Դժբախտաբար Ս. Էջմիածնի միաբանութեան պակասում է յատուկ գրուած պատմութիւն և կանոնադրութիւն, սակայն կան զօրեղ աւանդութիւններ, որոնցով նա գեռապրում է. բայց արդէն աղաղակող ժամանակի պահանջ է, որ նա քաղուածք անէ զանազան աղբիւրներից իւր յատուկ պատմութիւնը, կազմէ իւր անդամների մանրամասն կենսագրութիւնները, ժողովէ նրանց պատկերները. կազմէ Ս. Էջմիածնի միաբանութեան լիակատար, ընդարձակ կանոնադրութիւնը։

Եթէ Ս. Էջմիածինը հայ ազգի համար կենսական է և անհրաժեշտ, միաբանութիւնն էլ Ս. Էջմիածնի համար կեանքի անպայման հիմքն է, ուստի նա պիտի իւր կազմակերպութիւնը վերանորոգի, պարզ և որոշ գծէ իւր սահմանները մի կուռ կանոնադրութեամբ, որ նոր զարկ,

կենդանութիւն, եւանդուն—արդիւնաւէտ դործունէութիւն
 և պատկառելիութիւն կը տայ նրան: Ներկայ տազնապալից
 (կրիզիսային) միջոցին դրա կարեւորութիւնը ակներեւ է.
 մեր աչքի առաջ կսկծալով նկատուած ենք միաբանութեան
 քայքայման օրհասական նշաններ, կաղմալուծութիւն, դե-
 ղեցիկ, քրիստոնէական և ընկերվարական, աղդեցիկ և
 կրթիչ կանոններ, սովորոյթներ, աւանդութիւններ, վե-
 րացում, ոչ թէ կարեւորութիւնից, այլ ապիկարութիւնից.
 և ընդհակառակն ցաւալի է խօստովանել, բոյն են գնում
 միաբանութեան մէջ վատ ու քայքայիչ իրեն և ազգին
 փաստակար սաղմեր. ժամ է արթնանալ:

Բ.

Միաբանութիւնը հիմնական ամբողջութիւն, կաղմա-
 կերպութիւն է. նրանից են գուրս գալիս կաթուղիկոս,
 Սինոդի անդամներ և այլն. ուստի միաբանութեան մէջ
 անգամ մտնողը պիտի ամբողջ միաբանութեան ձայնով,
 հաւանութեամբ ընդունուի. կաթուղիկոս ընտրելիս ամե-
 նից շատ ձայն ունի միաբանութիւնը, միաբանութիւնն է
 հիմնական աւանդապահը. միաբանութիւնը իւր ընտրած-
 ների վրայ հսկողութեան իրաւունք ունի. ուստի կաթու-
 ղիկոսը մեր եկեղեցական օրէնսդրութեան ճիշտ իմաս-
 տով սահմանադրուած է միաբանութեամբ: Դրա համար
 Ս. Էջմիածնի մէջ միաբանութեան անդամ չի կարող
 հրամանով նշանակուած լինել, այլ միաբանական ժողովով,
 ուր ձայն ունին և կաթողիկոսը և Սինոդի անդամները.
 վերջիններս կարող են առաջարկել մէկին միաբան, ոչ թէ
 իրենց կամքով և հրամանով մտցնել. Միաբանութիւն չի
 կազմուիլ վարձկան, զանազան հոգու ուղղութեան մարդ-
 կանցից. միաբանութիւնն է մի սերտ, համակամ, համա-
 միտ, համաձայն, կամովին ձեռք ձեռքի տուած մարդկանց
 մի ընկերութիւն, մի եղբայրութիւն հաստատուած Քրիս-
 տոսի անունով, նրա սուրբ Աւետարանը քարոզելու աշ-
 խարհի մէջ: Ս. Էջմիածնի միաբանութեան կաղմալուծուե-
 լով, այդ մեծ ազգային հաստատութիւնը կը նկնի. մեծ

բարոյական պատասխանատուութիւն կայ Ս. Էջմիածնի միաբանութեան «մնացորդների» վրայ:

Ս. Էջմիածինը ապրելու համար պիտի վերածնի, դրա համար իսպառ խաղտուած միաբանութիւնը պիտի վերանորոգուի, վերահաստատուի իւր նշանակութիւնը և մտնի գիտակցաբար իւր գերի մէջ, կազմելով ու հաստատելով մի հիմնաւոր կանոնադրութիւն, որ միաբանն իմանայ ինչ է ինքը. ոչ մի կիւլտիւրական գործ առանց դրաւոր կանոնադրութեան չի կարող լինել:

Միաբանութիւնը պիտի ունենայ մի ներքին, եռուն, ծննդական կեանք, հանրակեցական ձեւերով, որով նրանք սեղմ՝ կըշաղկապուին իրար հետ, միասին խորհելով, միասին մտածելով, միասին կրթուելով ու միասին սնուելով կը կազմեն մի ընտանեկան եղբայրութիւն, միութիւն, իսկ միութիւնն է զօրութիւն:

Խուցը՝ առանձնարանն անհրաժեշտ է ի հարկէ. բայց միաբանութեան զարգացման համար ևս առաւել անհրաժեշտ է մի ընդհանուր դահլիճ ժամանցի և ժողովների համար. ընդհանուր սեղանատուն միասին ճաշելու, եթէ ոչ ամեն օր, գոնէ անպատճառ կիւրակէ և տօն օրերը, ընթերցարան և այլն: Բացի սովորական ժամանցի համախմբումից ընդհանուր դահլիճում, շաբաթը մի անգամ՝ անպատճառ միաբանական ժողով լինի, ուր խօսուին կամ կարդացուին Էջմիածնական, եկեղեցական, դպրոցական, հրատարակչական և այլ պատշաճի խնդիրների վրայ: Միաբանութիւնը մի այնպիսի կարեւոր և պատկառելի մարմին է, որի լուսաւորեալ անդամները պիտի պայծառ և նախաձեռնի վիճակի մէջ պահեն և կառավարեն այս մեծ տունը՝ Մ. Ս. Թոռը. նրա ընդունակ անդամները պիտի կառավարեն ձեռարանը, կրթիչ և հրահանգիչ դարձնեն «Արարատը», ժողովրդի համար կրօնաբարոյական բրօշուրներ հրատակեն, թարգմանեն քիչ-քիչ սուրբ Գրքերը. նրա անդամները պիտի ելնեն շինարար, լուսամիտ, դարգացած առաջնորդներ, յաջորդներ:

Մ Ա Յ Ր Ա Թ Ո Ռ

Ս. Կաթողիկոսի մահուան տաճն և հինգօրեակին և քառասունքին հոգեհանգիստներ կատարուեցան Մ. Տաճարում:

Ս. Սինոդի օրագրական հրամանի և Հայաստանեայց եկեղեցու աւանդութեան համաձայն Ս. Կաթողիկոսի մահուան առթիւ հոգեհանգիստներ են կատարուել աշխարհիս ամէն կողմում գտնուած Հայոց եկեղեցիների մէջ. իսկ թաղման օրը հանդիսաւոր պատարագ է մատուցուել նորա հոգւոյ փրկութեան համար: Առանձին հանգիստաւորութեամբ այդ տխուր հանգէսը կատարուել է Կ. Պօլսում. պատարագել է ինքը Սրբազան Պատրիարքը, սրտառուչ մի դամբանական խօսելով: Պատարագին և հոգեհանգստեան ներկայացուցիչներ են ուղարկել օտար պետութեանց դեսպանատները:

Դեկտ. 2-ին հոգեհանգիստ կատարուեցաւ Մ. Տաճարում հանգուցեալ Պռօշեանցի յիշատակին:

Դեկտ. 1-ին Վաղարշապատի երկու սեւի դպրոցների ուսուցչական խումբը դրական առաւօտ էր կազմել հանգուցեալ Հայրապետի յիշատակին նուիրուած: Աշակերտներն ու աշակերտուհիք ոտանաւորներ կարդացին. ուսուցիչներից պ. Բ. Վարդանեան պատմեց Հանգուցեալի կենսագրութիւնը, իսկ պ. Դեարաքեան մի ճառով բացատրեց նորա գործունէութեան նշանակութիւնը:

«Արարատի»-ի անցեալ համարի վերջին երեսում յայտնուած էր, թէ ս. Սինոդը ուղարկել է Տ. Փօխարեային Կ. Պօլսոյ Ս. Պատրիարքի դրութեան թարգմանութիւնը կաթողիկոսական ընտրութիւնն շտապեցնելու առթիւ: Յիշուաւի այդպիսի օրագրութիւն կազմուած էր և որոշուած

էր ուղարկել, բայց Տ. Փօխարբայից այս օրերում Սինոդի միջնորդութեան բացասական պատասխան դալու պատճառով, աւելորդ համարեցաւ այլ ևս ուղարկել, այն ինչ լուրն արդէն տպուած էր թերթում:

Ամսոյս 16-ին Մ. Աթուռի ճեմարանում գրական-գեղարուեստական երեկոյթ էր սարքուած Հայրիկի և Պոօշեանցի յիշատակին: Հանդէսն սկսուեցաւ հայոց մատենադրութեան ուսուցիչ պ. Մ. Աբեղեանցի բանախօսութեամբ: Պ. Աբեղեանցը հակիրճ, բայց բնորոշ և պարզ կերպով ներկայացրեց Հայրիկի դէմքն ու գործունէութիւնն ըստ հայ բանաստեղծների՝ գլխաւորապէս Բաֆֆու և Պոօշեանի: Իսկ պ. Բերբերեանը բնորոշեց Պոօշեանցի տեղը մեր նորագոյն գրականութեան մէջ և նորա նշանակութիւնը իբրեւ վիպասան: Երկու բանաստեղծ ուսուցիչներ՝ պ. Յ. Յովհաննիսեան և պ. Յարութիւն Պետրոսեան մի մի ոտանաւոր կարդացին՝ հանգուցեալ հեղինակների յիշատակներին: Պ. Պետրոսեանի բանաստեղծութիւնը տպուած է ներկայ համարում: Երկու աշակերտ ևս՝ Քոչարեան Ս. Գրգ. դասարանցի և Բազրեան Ստ. ինքնուրոյն ոտանաւորներ կարդացին, որ հասարակութիւնն ու աշակերտութիւնը ծափահարութեամբ ընդունեց: Ի վերջոյ պ. Կ. Մելիք-Շահնապարեանց՝ Տմբլաշի Խաչանը՝ կարդաց իւր «Յինչու իբրա ընք» յօդուածը, հումորով լի մի քննադատական՝ մեր նորագոյն «սոցիալական» շարժումների և երևութների մասին: Մէջ է մէջ երգում էր հ. Կոմիտասի խումբը. ինքն էլ հ. Կոմիտասը դաշնամուրի աջակցութեամբ զգացմունքով երգեց «Սիրտս նման է» անտունի երգը, իսկ նորա աշակերտը՝ Ա. լսարանի ուսանող Խոսրով Փախչանեանց՝ դաշնակով աջակցեց իւր գրի առած և դաշնակած «Կայնել եմ՝ դալ չեմ կարող» ժողովրդական երգը: Մագաթեան Համբարձումը շատ յաջող կերպով կարդաց Պոօշեանից «Ուսումնարան» հատուածը:

Ամբողջ երեկոյթը հանգիստականների վերայ թողեց լաւ տպաւորութիւն: Ճեմարանի երկար ժամանակեայ

շխմութեամբ կեանքից յետոյ՝ նորան դարձեալ տեսնել բարեկարգ. և իրեն վայել վիճակում, ամենքի տենչն է։ Յանկանք, որ նկատուած լաւ նշանները աւելի ևս դարձան և յարատեւ լինին։

Անցեալ համարում յայտնել էինք, որ Կարապետ Ժ. վարդապետն ընտրուած է միաձայն Ատրպատականի առաջնորդ։ Հսկումբերի շէ-ին Թաւրիզի պատգամաւորների հետ ճանապարհ ընկաւ նա իւր նոր պաշտօնատեղին։

Ս. Հայրապետի մահուամբ անկարելի է այժմ իրադարձել «Արարատը» շաբաթաթերթ դարձնելու միտքը, որի մասին հաղորդել էինք անցեալ անգամ։ Այդ խնդիրը կմնայ նորընտիր Հայրապետի անօրէնութեամբ լուծել, Սակայն էջմիածնում խմբուած գրական ուժերը՝ միաբանութիւնից և ճեմարանի ուսուցչական խմբից՝ կաշակցեն թերթիս յառաջադիմութեան, եկող յունուարից «Արարատը» կհրատարակուի երկու բաժնով. ա) պաշտօնական—կրօնական—եկեղեցական, և բ) գրական—բանասիրական—մանկավարժական։ Բացի հեռու և մօտ հին աշխատակիցներից՝ անմիջապէս կմասնակցեն հ. հ. Յուսիկ, Երուանդ և Լիսն վարդապետները, միաբանը, իսկ ճեմարանի ուսուցիչներից պ. պ. Բերբերեան, Արեղեան, Յ. Յովհաննիսեան, Յ. Պետրոսեան, Խոստիկեան, Սամուէլեան և Մնացականեան, ինչպէս և պ. Կ. Մելիք—Շահնազարեան՝ Տմբլաշի Խաչանը։

Ս. Սինոդը Օր. XI. հատ. I մ. 1119 և 1120 յօդուածների համաձայն նոր կաթողիկոսի ընտրութեան օրը նշանակելով 1908 թ. հոկտ. 30-ին, ծանուցողական հրովարտակներ է ուղարկել Ռուսաստանի և արտասահմանի Հայոց բոլոր թեմերին։ Ռուսաստանի առաջնորդներին Սինոդն ուղարկել է ծանուցագրերն անմիջապէս, իսկ արտասահմանի թեմերին Տ. Փոխարքայի դիւանի միջո-

յաւ, համապատասխան դեպքանաւաններն ձեռքով տեղ հասցնելու: Ս. Սինոդը իւր այս կարգադրութիւնն արել է հետեւողութեամբ ի Տէր հանգուցեալ Մակար և Մկրտիչ կաթողիկոսների ընտրութեան և համաձայն Կովկասի քաղաքական մասի կառավարչապետի գրութեան ի 25 հոկտ. 1891 թ.: Արտասահմանի թերթերից ծանուցողական հրովարտակներ ուղարկուած են Կ. Պօլսոյ և Երուսաղեմի Ամենապատու Պատրիարքներին, Կիլիկիոյ Տան Վեհաշնորհ Կաթողիկոսին, Աղթամարայ կաթողիկոսական տեղապահին և Թուրքիոյ ու Բուլղարիոյ բոլոր առաջնորդներին, ինչպէս և Ատրպատականի, Պարսկաստանի ու Հնդկաստանի առաջնորդներին: Մի առանձին գրութեամբ էլ Ս. Սինոդը հաղորդելով Տ. Փոխարքային, Արևմտեան Եւրոպայի և Ամերիկայի երկու նոր թեմերի հաստատման մասին, հարցնում է, արդեօք նորա կողմից արգելք չկայ Սինոդից ծանուցողական հրովարտակներ ուղարկելու, ինչպէս միւս թեմերին է ուղարկուած:

Իւրաքանչիւր թեմից, ինչպէս յայտնի է, ուղարկուում է երկու պատգամաւոր՝ տեղւոյն առաջնորդը հոգևորականութեան կողմից և մի աշխարհական պատգամաւոր ժողովրդի: Ռուսաստանի թեմերը 6 են: Բայց Ասորախանի թեմը այժմ առաջնորդ չունի, իսկ օրէնքի մէջ պարզ ասուած է, որ ծանուցողական հրովարտակներն ուղղուած են թեմակալ առաջնորդների անուն և նա պիտի լինի պատգամաւոր, կամ ում կնշանակէ իւր կողմից: Սինոդը օրագրական յատուկ որոշմամբ գիմեց ներքին գործոց Տ. Նախարարին և նորա հրահանգութիւնը խնդրեց, թէ ծանուցողական հրովարտակը ում անունով ուղղէ այդ թեմի համար: Մի մի ձայն ունին Սինոդի անդամները՝ ներկայ դէպքում՝ հինգ ձայն: Էջմիածնի միաբանութեան կողմից 7 ձայն՝ որ ստանում են աւագագոյն անդամներն առանց ընտրութեան, Թուրքիայի թեմերը 49 են հաշուած՝ մէջն ընդունելով Երուսաղեմի և Կ. Պօլսոյ պատրիարքական թեմերը, ինչպէս Կիլիկիոյ և Աղթամարի կաթողիկոսների թեմերը:

ՍՏՈՒԹԵԱՆ ԵՒ ԿԵՂԺԻՔԻ ՃԱՆԱՊԱՐՀՈՎ

Ա.

Քաղաքակրթութեան զարգացման և տարածման գործում մամուլը շատ կարեօր տեղ է բռնում. նորագոյն ժամանակի առաքելութեան գլխաւոր գործոնն է նա: Կենդանի խօսքի հետ, որի ազդեցութիւնը թէև զօրեղ, բայց սահմանափակ է, մամուլը դարձել է մտքեր տարածելու, գիտակցութիւնը սրելու և բարոյապէս ազդելու լուսագոյն միջոցը: Մամուլի նշանակութիւնը մեծ է յատկապէս մեզ նման կիսակիրթ ազգերի համար. որովհետև շատ շատերն իրենց ամբողջ ծանօթութիւնն ու աշխարհայեացքը միմիայն լրագրութիւնից են ստանում: Նոքա կրկնում են և շատ անգամ էլ կեանքի մէջ գործադրում, առանց կարող լինելու քննութեան ենթարկել, այն մտքերը, որ կարգացել են լրագրութեան մէջ: Մամուլի կոչումը մեծ է և սրբազան:

Բայց տարաբազմաբար մեր իրականութիւնը դորա հակառակն է ապացուցանում: Քիչ չեն այնպիսի անձինք, որոնք մամուլի հիւրասիրութիւնն իրենց գծում և անձնական անմաքսը նպատակներին են ծառայեցնում. քիչ չեն մանաւանդ մամուլի շուրջը խմբուած մարդիկ, որոնք անձնական խճճմանքն ու վիրաւորանքը, անտեղի կերպով, յատկապէս բանակւիւնների ժամանակ, հակառակորդներին ցեխոտեն և սևացնելը, հրապարակօրէն ստելն ու կեղծելը սովորական երևոյթ են դարձրել: Գրողն այլ ևս չի կարմրում, իսկ ընթերցողն անտարբեր է դարձել գէպի այդ տեսակ վարմունքը: Կրկնում ենք, ստութիւնն ու կեղծիքը մամուլի որոշ հերոսների համար նկատուել է որպէս լուսագոյն գէնքը հակառակորդներին, չսիրած մարդկանց կամ հաստատութիւններին վարկաբեկ անելու, իսկ ընթերցող հասարակութեան համար դարձել է այն սովորական և առօրեայ երևոյթ մինչ այն աստիճան, որ փաս-

տերի ակներև յեղաշրջութիւնը, մերկ ստուծիւնը համեմած նոյն իսկ լկտի, փողոցային հայհոյանքներով, անտարբեր կարգում, անցնում է: Բայց ոչ միայն այդչափ, այլ և ընթերցողներ կան, որոնք լրագրութիւնից համ ու հոտ չեն առնում, եթէ հայհոյանք չկայ մէջը: Տարիների սովորութիւնը փչացրել է նոյն իսկ ընթերցողների ճաշակը: Մամուլի խօսքը վերոյիշեալների շնորհիւ այլ ևս անպայման համազօր չէ աղնուութեան և ճշմարտութեան, մամուլ զաղափարի հետ միացել է նաև ստուծեան և կեղծիքի զաղափարը:

Այդ մեթոդը լիովին կերպով դործադրուած է յատկապէս հայ հոգևորականութեան և եկեղեցու վերաբերութեամբ: Ոչ միայն մեր խոկական պալկասութիւններն են քննադատութեան նիւթ դարձել, այլ երևակայական, չեղած «իրողութիւններ» փաթաթուել են մեր վզին և փողոցային հայհոյանքների առիթ տուել: Քիչ չեն գրչի խճճողներ, որոնք կարծել են պաշտօն են մատուցանում, եթէ կհայհոյեն եկեղեցին ու հոգևորականութիւնը, նոյն իսկ բոլորովին սուտ և անտեղի պատճառներով: Կիսակիրթ թղթակիցներ, լրագրական յօդուածները հազիւ կարգացող և հասկացող «լուսաւորեալներ» իրաւունք են համարել թուլթակի պէս կրկնել մաշուած, անհամ և անիմաստ խօսքեր եկեղեցու և հոգևորականութեան «լուսակարութեան» մասին և համեմել իրենց դրուածները անվայել խօսքերով: Եւ այդ տարիների ընթացքում, եթէ մենք հնարաւորութիւն ունենայինք թուելու, թէ որչափ սուտ և շինծու լուրերով, իրողութեան յեղաշրջմամբ և անհամապատասխան դունաւորութեամբ, սխտեմատիկ կերպով, աշխատել են վարկաբեկ անել որոշ մարդկանց աչքին փուշ դարձած «աստուածաբաններին», երիտասարդների մի խումբ, ճեմարանական և համալսարանական կրթութիւն ստացած, ուխտել են իրենց ուժերը նուիրել մեր հինաւուրց, ազգային եկեղեցու սպասաւորութեան, — նորա մէջ քրիստոնէական և քաղաքակրթական կենդանի

ողին նորից բորբոքել, հայ անցեալ և ներկայ կեանքի ուսումնասիրութեամբ զբաղուել, եկեղեցու սպասաւորութեան նոր սերունդ տալ, գիտակից ժամանակի դրական պահանջներին, բայց և անյողողղ անցաւոր քաժիների առաջ—բայց ի՞նչ տեսակ լուտանքներ տալ, չեն թափուել նրանց գլխին: Ի՞նչ խոչնդոտներ տալ, չեն դրել նրանց առաջ դրսից և ներսից: Զեռնագրութեւն են տղէտ քահանաներ, մեղաւորը աստուածաբաններն են, վանք են մտել նոյն իսկ նրանց բողոքների հակառակ իրենց կոչման միանգամայն անհամապատասխան անձինք, մեղաւորը աստուածաբաններն են, պարտազանց է գտնուել այս կամայն վարդապետը, հայհոյանքը դարձեալ «աստուածաբաններին» գլխին է թափուել, ձախորդ կարգադրութիւններ են եղել Վեհարանից կամ Սինոդից անշուշտ մեղաւորը աստուածաբաններն են: Ստեղծուել է արուեստական կերպով ստութեան, կեղծիքի և նախապաշարմունքի մի մթնոլորտ, որ ճիւղի պէս նստել է մարդկանց ուղեղում և թոյլ չի տալիս տեսնել իրողութիւնը և դատել տրամաբանութեան թելադրութեան համաձայն:

Բ.

Այս խնդրում ամենից աւելի եռանդ են ցոյց տուել վերջին ժամանակներս Դաշնակցութեան օրգանները: Մենք դէմ չենք անաչառ քննադատութեան, հայ, ներկայ հոգեւորականութեան վերայ էլ չենք նայում ըստ ամենայնի կատարեալ, քննադատութիւնից բարձր և իւր պարտաւորութիւնները լիովին ըմբռնող ու կատարող դասակարգի վերայ: Տարաբաղդաբար մենք շատ պակասութիւններ ունինք և կարօտ ենք վերակազմութեան, ինչպէս և պակասութիւններ ունին մեր հասարակական գործիչներից շատերը: Հոգեւորականների մէջ ևս կան իրենց կոչմանն անհամապատասխան անձնաւորութիւններ, դրամական հաշիւների մէջ կասկածելի կամ անհարազատ մարդիկ, ինչպէս և հասարակութեան վստահութեանն արժանացած և

ընտրուած երեսփոխներէի և ուրիշ ասպարէշներում գործող աշխարհականներէի մէջ: Ամէն մէկին, լինի հոգևորական թէ աշխարհական, պէտք է իւր գործով դատել. անհատական սխալն ու պարտադանցութիւնը վերադրել ընդհանրութեան և անմեղ մարդկանց երեսին մուր քսել ոչ արդարութիւն է, ոչ քննադատութիւն և ոչ կրթուած ու ազնիւ մարդուն վայել գործ: Եթէ Դաշնակցութեան մէջ դեր կատարող այս ինչ անձը կլանել է բարի նպատակով հաւաքուած և իրեն յանձնուած փողերը, զբաղուել է աւագուկներին վայել դրամաշորթութեամբ, գիւղերում պղծել է ընտանեկան սրբութիւնը, իւր ոյժն ու զօրութիւնը գործադրել է անձնական կեղտոտ հաշիւների համար . . . մենք իրաւունք չունինք նոյն կաղմակերպութեան յայտնի և անյայտ զեկավարներին անխափա գող, աւագակ, անբարոյական անուանելու: Մի շատ պարզ և հասկանալի ճշմարտութիւն: Բայց տարաբաղդաբար այս պարզ և տարական ճշմարտութեան միանգամայն հակառակ վարմունք է ցոյց տրուած հայ հոգևորականութեան դէմ, և ինչպէս ասացինք, վերջին ժամանակներս յատկապէս Դաշնակցութեան թերթերի մէջ, Բողմաթիւ փաստեր կարող էինք բերել մեր ասածները ամէն կողմից լուսաբանելու և անհերքելի կերպով ապացուցանելու համար, եթէ թերթերու լինէինք մի երկու տարուայ լրագիրների համարները: Բայց շատ հեռու գնալու կարիք չունինք, ամենամօտիկ անցեալն էլ կարող է այնքան փաստեր տալ, որ ընթերցողների համար պարզ լինի, թէ ի՞նչ այլանդակութեան է հասել այդ երևոյթը մեր մէջ:

«Կովկասի Առաւօտ» № 20 հաղորդում է. «Կոչ դիւղի կեկղեցին վաղուց ի վեր ծառայել է իբրև ուխտատեղի էջմիածնի գաւառի գիւղացիներին, և այդ կօպէկ-կօպէկ հաւաքած արդիւնքը շարունակ տարուել է էջմիածին «աստուածաբանների» որկորը լցնելու»: . . . Բացատրութիւններն աւելորդ են ցոյց տալու, որ ազնիւ և շիտակ մարդկանց համար անվայել է այսպիսի անտեղի հայ-

հոյանքներով մի խումբ հոգեւորականների վարկաբեկ աշխատանքներ, որոնք իրենց գիտութեամբ և ծառայութեամբ միայն խրախուսանքի և համակրութեան պիտի արժանանային:

Սակայն գուցէ այդ գրել է գաւառական մի խակ թղթակից, որ հաշիւներ է ունեցել «աստուածաբանների» հետ: Տեսնենք ի՞նչ տեսակ վերաբերմունք է ցոյց տալիս Դաշնակցութեան յայտնի գործիչներից մէկը՝ պ. Խաթակ, որ տարիներից ի վեր ծառայում է մեր մամուլին: Նա նոյն թերթի № 27-ում մի գրախօսութիւն է գրել Նոէլ Դոլէնսի և Ա. Խաչ-ի հեղինակած Հայոց պատմութեան մասին: Աստուածաբանների հետ ամենեւին կապ չունեցող մի խնդիր: Բայց տեսէք, որ սրամիտ հայհոյաբանը այստեղ էլ առիթ է գտել իւր պաշտօնը կատարելու և այդ առիթն այն է, որ աստուածաբանները մինչև այժմ՝ Հայոց պատմութիւն չեն գրել: «Ոչ յիշեալ դպրոցների (Ներսիսեան դպրոցի, Լազարեան ճեմարանի ևն.) մեծամիտ պատմաբաններից, ոչ էլ Էջմիածնի պղերգ, ինքնահաւան աստուածաբաններից» Հայոց պատմութիւն չստացանք: Բարոյական զգացումից զուրկ պէտք է լինել, մարդկանց առանց որ և է պատճառի «պղերգ», «ինքնահաւան» անուանել: Եւ տեսէք ո՞վ է ուրիշների մէջ մեծամտութիւն և ինքնահաւանութիւն տեսնում. պ. Խաթակը, որ անտեղի մեծամտութեան և ինքնահաւանութեան մարմնացումն է: Աստուածաբանները պատասխանատու պաշտօնների ծանրութեան տակ ճնշուած լինելով հանգերձ, դարձեալ աշխատել են իրենց լուծման ձգել հայագիտութեան գանձանակը՝ եկեղեցական պատմութեան և մատենագրութեան վերաբերեալ ուսումնասիրութիւններով և հրատարակութիւններով, աշխատել են տարիներով կրօնական և եկեղեցական հրապարակախօսութեան ասպարիզում, Եւրոպայում նոյն խակ անուն են ստացել իրենց գիւտերով, բայց կամուս կուրացողներին համար լինչ անէինք, որ տեսանելի լինէին:

Միայն «աստուածաբանները» չեն, որ անբարեխիղճ և անարդար յարձակման և դատապարտութեան են ենթար-

Թարկուել, այլ էջմիածնի ամբողջ միաբանութիւնը: Նոյն Թերթի № 25-ում «Մամուլ» վերնագրի տակ մայրաքաղաքի Թերթերից քաղուածօրէն մէջ է բերուած հետեւեալը: Սոլովեցկի մենաստանի 200 միաբանների համար գնուած է 600 վեդրոյ արաղ, որ հաշուելով 12000 շիշ և այն էլ 6 ամսուայ համար, իւրաքանչիւր վանականին գալիս է ամսէնը 10 շիշ: Եւ ահա մեր խղճից զուրկ գրչականներն օգտուելով այս լուրից, հետեւեալ տողերն են աւելացրել.

«Հաղիւ թէ հայ հոգևորականութիւնը և «օրհնուած խմիչքով» հարուստ էջմիածնի միաբանութիւնը Սոլովեցկի միաբանների այս առաքլնութիւններից պակաս չափով օժտուած լինին»:

Բացարձակ սոստ է այս և աններելի զրպարտութիւն:

Էջմիածնի միաբանները արաղ չեն ստանում և ոչ մի կաթիլ. նրանց ստացածը ամսական մի վեդրոյ դինի է, վեդրոն 16 շիշ, ուրեմն իւրաքանչիւր միաբանին գալիս է օրական $\frac{1}{2}$ շիշ՝ ճաշին եւ ընթրիքին միասին: Սորա համար մի ամբողջ միաբանութիւն արեցող հռչակել, որից առաջնորդներ ու հասարակական ուրիշ ծանրակշիռ պաշտօնեաներ են դուրս գալիս, նշանակում է բարեխղճութեան նշուլից զուրկ լինել և սուտն ու կեղծիքը ճանապարհ ընտրել էջմիածնի միաբանութիւնը վարկաբեկ անելու:

Մի ուրիշ վիստռ: Էջմիածնի նիւթական դրութիւնը վերջին տարիներս շատ սուղ է դարձել: Դորա պատճառները շատ են. այստեղ անյարմար է մի առ մի այդ խնդրի լուսաբանութեամբ զբաղուել: Բայց անմասն չեն և այն «քննադատ» պարոնները, որոնք այս հանդամանքից օգտուելով, աշխատում են պղտոր ջրում ձուկ որսալ: Ծածուկ չէ, որ անբարեմիտ անձինք շատ տեղերում գայթակղեցրել են ժողովրդի միտքը, թէ հոգևոր տուրքեր չպէտք է տալ. ոչ միայն վիճակներից ցամաքել են աթոռահաս կոչուած տուրքերը, այլ և վանական կալուածների եկամուտները կիսով չափ: Եւ այդպիսի քարոզչութիւն մղուել է բերանացի և գրաւոր՝ լրագրութեան մէջ՝ «Վտակ»

և նորա նախորդ թերթերում: Եկամուտների նուազման նպաստել է անշուշտ և մեր հոգևոր տոեանների գանձման և հաշուապահութեան հնացած և ոխալ եղանակը: Բայց կրկնում եմ, թողնենք այս երևութի պատճառների լուսաբանութիւնը: Իրողութիւնն այն է, որ Էջմիածինը նիւթական կողմից այժմ մի տագնապալից վիճակ ունի. միաբանութիւնը յունիսի վերջերից մինչև այժմ ոռճիկ չէ ստացել, եղած գումարները յատկացուել են ճեմարանին և միւս հաստատութիւններին: Միաբանները կառավարուել են պարտքով, նեղութեամբ և ոչ մի տրտունջ չեն յայտնել, որպէս զի հաստատութիւնների կարիքը հագացուի: Իրերի այսպիսի դրութեան մէջ, երբ հանգուցեալ Կաթողիկոսի թաղման պատճառով այնքան պատգամաւորներ էին հաւաքուած Էջմիածնում զանազան քաղաքներից, բնական էր, որ Տ. Տեղակալը Մ. Աթոռի նիւթական անձկութեան մասին տեղեկութիւն յայտնէր և շեշտէր յատկապէս ճեմարանի վիճակը, որ ամենամեծ ծախքն է պահանջում մեր հաստատութիւնների մէջ: Այդ պաճառով, երբ հարց բարձրացաւ յաւերժացնելու հանգուցեալ Կաթողիկոսի յիշատակը, պատգամաւորներից շատերը այն միտքը յայտնեցին, թէ կարելի է նորա անունով հաւաքուած գումարը ճեմարանի որ և է մասին, օրինակ ուսուցիչներ պատրաստելու գործին, յատկացնել, և դորանով ապահովել այդ կարևոր հաստատութեան վիճակը, փոխանակ նորերը հիմնելու կարճ ժամանակից յետոյ փակելու կամ մի կերպ քաշքշելու համար: Այս հարցը արձագանգ գտաւ թէ պատգամաւորական ժողովում և թէ մամուլի մի մասի մէջ:

Բայց «Վտակի» հետ կապուած անձնաւորութիւններ ուրիշ միտք են արտայայտել. ուստի պէտք էր ամէն տեսակ սուտ ու շինծու տեղեկութիւններով թուլացնել ճեմարանին օգնելու գաղափարը: Եւ ահա մի ոմն Աւրան բոլորովին անհիմն թուերով «Վտակի» 6 և 7 համարներում իւրը աշխարհի հրատարակում է, որ ճեմարանը ապահով է և եթէ օգնութիւն անուի, այդ կլինի միայն

«յօդուտ էջմիածնի վանականների և ոչ Գէորգեան ճեմարանի»։ Բայց անբարեխղճութիւնը գործանով չի վերջանում, այլ գէպընց օգտուելով լուտանքներ է թափում Սինոդի անդամների և միաբանութեան վերայ։ Նա պնդում է, թէ ճեմարանի եկամուտները «հալչում են վանքի տնտեսութեան տնօրէնների ձեռքին, զուցէ եւ զրպաններում», «որ ճեմարանը չի ստանում իր գումարները, իր սեփական միջոցները», այլ «ճրիակեր քախտախնդիրները» «վատնելով իրենց կարիքների համար Գէորգեան ճեմարանի միջոցները, անտեղեակ հասարակութեան առաջ ողբում ու աղաղակում են ճեմարանի անապահովութեան մասին, եթէ մի օր փակուի ճեմարանը, դրա միակ պատասխանատուն էջմիածնի միաբանութիւնը, Սինոդը և վանքի տնտեսութեան նկատելի և աննկատելի վարիչները պիտի համարուին», թէ հոգևոր ճեմարանը աստուածաբաններ և հոգևորականներ պատրաստող հաստատութիւն չպէտք է լինի . . . և այլ այսպիսի հայհոյանքներ ու արտառոց մտքեր։ Այս բոլորի լաւագոյն պատասխանը կլինէր, եթէ ս. Սինոդը մի առ մի թուերով ցոյց տար, թէ որչափ բուն, իսկական եկամուտ է ունեցել ճեմարանը իւր 33 ամեայ գոյութեան ընթացքում և որչափ հարկւր հազարներ է ծախսել Մ. Աթոռը իւր գանձարանից, զրկելով իրեն նոյն իսկ ամենակարևոր վայելչութիւնից։ Անշուշտ Մ. Աթոռի բարոյական պարտքն է այդպիսի մի հաստատութիւն պահել և հնաւորութեան չափ աւելի և աւելի պայծառացնել, բայց մեր սանձարձակ պարոններն էլ փոքր ինչ պատկառանքի և ճշմարտութեան զգացում պիտի ունենան գրիչը շարժելիս։

Գ.

Մենք կարող էինք աւելի երկարել և թուել այդ պարոնների գործադրած անվայել միջոցները հայ հոգևորականութիւնը վարկաբեկ անելու։ Բայց կարծում ենք նրանց վարմունքը լուսաբանելու համար յիշածներն էլ

բաւական են: Ամէն ազգի մէջ, մեր մէջ ևս կան մարդիկ, որոնք կրօն, եկեղեցի, հոգևորականութիւն անպէտք և ֆլաւասկար են համարում. արգելք լինել չենք կարող, որ այդ տեսակ նախապաշարմունքով մարդիկ լինին, որոնք տգիտութեան զոհ լինելով, իրենց տգիտութիւնն ևս իբրև թանգազին ապրանք վաճառք են հանում: Բայց մենք իրաւունք ունինք պահանջելու, որ նրանք իրենց համոզումների համար ազնիւ և բարեկիրթ մարդկանց վայել ճանապարհով աշխատեն և ոչ ստութեան ու կեղծիքի: «Սուտի պոչը կարճ կլինի», երկար չի քաշիլ և իրենց ցանաժ սերմերը, իրենք էլ կհնձեն և կխրուին այն ցեխի և կեղտի մէջ, որ այնպէս անխնայ պատրաստել են ուրիշների երեսին շարտելու: Միթէ նշանները ակնյայտնի չեն: Գոնէ իմաստութիւն ունենային փրկելու այս շարժման լաւագոյն և բարի կողմերը, գոնէ չմեռցնէին ժողովրդի մէջ զարթնած վստահութեան զգացմունքը:

Պարոններ, ձեզ չի վայելում հասարակական փողերի վատնման մասին խօսել: Հաճեցէք ձեր շուրջը նայել, գուցէ շատ հեշտ կերպով ձեզ մօտ գտնէք ուրիշ տեղ որոնաժ հասարակաց փողեր «վատնողներին», «ծրակներներին», «բաղդախնդիրներին»: Գուցէ կգտնէք նաև գրամաշորթութեամբ և ազգային փողերով ապահով կեանք վարողների և նրանց «գրպաններում» էլ հասարակաց օգտի անուշով հաւաքած շատ գումարների մնացորդներ:

Ուշքի եկէք, բաւական է, որքան ստութեան և կեղծիքի ճանապարհով գնացիք, թունաւորեցիք Ձեր խեղճ ընթերցողների միտքն ու հոգին: Բաւական է, որքան ոտքի տակ տուիք մամուլի սրբութիւնը:

Գ. Վ. Յովսէփեան

«ՆԱԽ ՀԱՅ, ԱՊՍ. ՈՒՍՈՒՄ»

Ահա այդ պահանջն է վերջին ժամանակներն անգաղար հնչում սոցիալ-քաղաքականութեան մէջ ժողովրդական դպրոցական հարցի վերաբերմամբ։ Անհերքելի փաստ է, որ կան բիւրաւոր երեխաներ, մատաղահաս աշակերտներ, որոնք ոչ միայն անբաւարար սնունդ են ստանում, այլ և բացարձակապէս սովատանջ դոյութիւն են վարում։ Ուստի արեւմտեան Եւրոպայում ձայներ են լսուում, որ պարտաւորեցուցիչ ուսումնայն ժամանակ դրական հետեւողներ կարող է ունենալ, երբ նմանապէս պարտաւորեցուցիչ լինի երեխաներին սնունդ տալը, որը օրէնսդրական ուժով պէտք է մտցնել բոլոր ժողովրդական դպրոցներում։ Դա մի սոցիալ-առողջապահական անհրաժեշտ միջոց է, որ հնարաւորութիւն է տալիս պետութեանը կամ հասարակական որոշ համայնքներին չուրջ կերպով հողալ և ուշադրութիւն դարձնել մատաղ սերնդի ֆիզիկական ու հոգեկան զարգացման վրայ։ Միանգամայն անխղճութիւն կը լինէր պահանջել քաղցած ու սովատանջ աշակերտներից, որ սրանք լարեն իրենց մտաւոր ուժերը, արգասաւոր կերպով արտադրեն իրենց ուղեղային աշխատանքները, երբ նրանք ֆիզիկապէս հիւժուած, յոգնած ու թմրած, նստելով իրենց դասարաններում, կորցնում են կամ անկարող են արտայայտելու իրենց ընդունակութիւններն ուսման մէջ։ Դատ ուսուցիչներ գանգատւում են այդ տեսակ աշակերտների հետ պարապելու դժուարութիւնների վերաբերմամբ։ Ահա այսպիսի աննպաստ ուսումնարանական պայմաններն նկատի առնելով, բազմաթիւ մանկավարժներ, նաև սոցիալ-քաղաքագէտներ, անյետաձգելի են գտնում, որ պետական կամ համայնական հաշուով ձրի ճաշ մատակարարուի ժողովրդական դպրոցներում եթէ ոչ անխտիր բոլորին, գոնէ առայժմն չունեւոր աշակերտներին։

Ի հարկէ կան շատ հակառակորդներ, որոնք, ինչ ինչ

տեխնիկական անյարմարութիւններն և սոցիալ-տնտեսական հանգամանքներն ի նկատի առնելով, մասամբ վաղաժամ և մասամբ էլ վնասակար են համարում այդ տեսակ պարտաւորեցուցիչ պետական սնունդն աշակերտների համար: Ամագրի սուղ էջերը թոյլ չեն տալիս կանգ առնելու հակառակորդների այդ հետաքրքիր առարկութիւնների վրայ: Սակայն այստեղ հարկ է ուրախութեամբ շեշտել, որ պարտաւորեցուցիչ սննդի անհրաժեշտութիւնն զգացել են բոլոր կուլտուրական երկրներում, և այդ ուղղութեամբ ոչ միայն յաջող փորձեր են կատարուում, այլ և մի քանի երկրներում նոյն իսկ իրագործուում է օրէնրադրական եղանակով: Առաջինն Անգլիան է, որ օրինական կերպով կարգաւորել է ու հաստատել ժողովրդական դպրոցներում պարտաւորեցուցիչ ձրի սնունդ մատակարարել աշակերտներին: Անգլիայում 263 դպրոցական շրջաններն ունին 118 յատուկ աշակերտական ճաշարաններ: Անգլիական այդ օրէնքը կայանում է նրանում, որ տեղական դպրոցական բարձր վարչութիւններին պարտաւորեցուում է անպայման միջոցներ ձեռք առնել յատուկ խոհանոցներ ու ճաշարաններ կառուցանելու, որտեղ աշակերտները՝ չքաւորները ձրի, իսկ ունեւորները ծնողների հաշուով՝ ստանալու են ճաշ և սնունդ: Վարչութիւնների հայեցողութեան է թողնուած, արդեօք ճաշ թէ՛ նախաճաշ են յարմար գտնում երեխաներին մատակարարելու: այդ պարտաւորութիւնների կատարումը չպէտք է յանձնուի ուսուցիչներին, որպէս զի սրանք չծանրաբեռնուեն աւելորդ պարտականութիւններով: Չքաւոր երեխաներին այնպիսի ձևով պէտք է տրուի այդ ձրի սնունդը, որ նրանք արտաքին կերպով չտարբերուեն միևս ունեւոր աշակերտներից և չփրաւորուեն իրենց ինքնասիրութեամբ, թէ՛ ձրի ճաշ են ստանում: Ունեւոր ծնողներն օրինական եղանակով պարտաւորուելու են վճարել իրենց հասանելիք ուսուրքը իրենց զաւակների սնունդի համար: Ընդհանրապէս այդ ճաշարանական հիմնարկութիւնների ծախսերի համար անհրաժեշտ գումարները

ստանալու նպատակով տեղական վարչական մարմինները իրաւունք ունեն համայնական յատուկ տուրքեր սահմանելու, որոնք որոշ սահմանից չպէտք է անցնեն. երբ այդ գումարները չեն բաւականանում, պետութիւնը կարող է որոշ օժանդակութիւն տալ: Ի հարկէ տեղական հասարակական, համայնական և այլ բարեգործական հիմնարկութիւնները լիակատար իրաւունք ունեն այդ բոլոր ծախքերն իրենց վրայ վերցնելու, բայց և միևնոյն ժամանակ չպէտք է չեղուն հաստատուած օրենքների որոշումներէց ու կարգերից:

Գերմանիայում ոչ մի օրէնսդրական պարտականութիւն չկայ դպրոցական պարտագիր ճաշերի վերաբերմամբ: Բայց դրա փոխարէն մասնաւոր հասարակական հիմնարկութիւններն, քաղաքային համայնքներն (մունիցիպալիտետները) և բարեգործական ընկերութիւնները զանազան քաղաքներում ձգտել են իրագործել աշակերտների ձրի սննդատու հիմնարկութիւններ ստեղծելու: Այդ կողմից Գերմանիայում մեծ դեր են խաղում սոցիալ-դեմոկրատիական ներկայացուցիչները քաղաքային խորհրդարաններում, որտեղ նրանք անդադար առաջարկներ են արել, պահանջներ դրել, որ աշակերտներին ձրի կերակուր մատակարարուի դպրոցներում: Պէտք է այստեղ նկատել, որ գերմանական դպրոցներում ուսումնական պարագամունքները տեղի են ունենում ամբողջ օրը, ընդմիջումով ճաշի համար, երբ աշակերտները 3 ժամով տուն են գնում: Ուստի դպրոցական ճաշի իրականացումն հենց տեխնիկական տեսակէտից մեծ յարմարութիւն է ներկայացնում երեխաների համար: Վիճակագրական մի քանի տեղեկութիւններից երևում է, որ Բերլինում այսպէս անուանած «Ժողովրդական մանկական խոհանոցները» ճաշ են բաժանել մի քանի դպրոցներում աշակերտներին 1905—1906 ուսումնական տարում 457,323 ձրի բաժիններ և 80,418 բաժիններ, իւրաքանչիւրը 5 պֆենիկով (2¹/₂ կոպ.): Այժմ երկու քաղաքներում՝ Մանհայմում և Շտուտգարտում սոցիալ-դեմոկրատ քաղաքային

իրաւասունների առաջարկով որոշուել է համայնական՝ դըրամարկի օժանդակութեամբ պարտաւորեցուցիչ սնունդ-մատակարարել ժողովրդական դպրոցներում չքաւոր աշակերտներին ձրիապէս, իսկ ունեւորներին, որոշ տուրք (այսինքն սննդի արժէք) գնելով սրանց ծնողների վրայ: Գերմանիայում այժմ նկատելի է մեծ շարժում մանկավարժական շրջաններում այն մտքով, որ ամբողջ երկրի ժողովրդական դպրոցներում մուծուի աշակերտներին պարտաւորեցուցիչ սնունդ մատակարարելը օրէնսդրական կարգով և պետական հաշուով:

Ֆրանսիայում աշակերտներին սնունդ մատակարարելու հարցում մեծ յառաջադիմութիւն է արել Փարիզը, թէև այս պետութեան մէջ էլ բացակայում է այդ հարցի վերաբերեալ որևէ օրէնսդրական պարտաւորութիւն: Այժմ Փարիզի 20 քաղաքամասերում գոյութիւն ունեն յատուկ դպրոցական ճաշարաններ, ուր աշակերտներին մատակարարում է տաք կերակուր: Այդ ճաշարանները պահւում են բացառապէս քաղաքային գանձարանի հաշուով, թէև այդ ծախսերին մասնակցում են համեմատաբար քաղաքի կողմից տրուած գումարների հետ շատ չնչին օժանդակութիւններով նաև զանազան հասարակական հիմնարկութիւններ և ընկերութիւններ, ինչպէս և դպրոցական գանձարանները: 1900 թուին դպրոցական և հասարակական գանձարանները տուել են այդ նպատակով 28,000 ֆրանկ, մինչդեռ քաղաքային վարչութիւնն իր գանձարանից տուել է 1 միլիօն ֆրանկ: 1905 թուին Փարիզի քաղաքային վարչութեան ծախքը այդ նպատակով աւելացել է նաև 20 հազար ֆրանկով, յիշեալ մի միլիօնի վրայ: Ընդամենն այդ տարուայ մէջ տրուել է ճաշ 172,705 աշակերտներին, որոնցից 142,693 հոգի կարօտ ընտանիքների ղաւակներ էին. բաժանուել են 92,280,000 բաժին տաք կերակուր, որոնցից 5,576,000-ը ձրի էին:

Իսկ մեղանում հասարակական հիմնարկութիւնները ուսումնարանական վարչութիւնները ոչ միայն միջոցներ

չեն ձեռնարկում ժողովրդական դպրոցներում աշակերտներին պարտադիր սնունդ մատակարարելու սովորութիւնը մտցնելու, նոյն իսկ չեն էլ մտածում այդ մասին, դուցէ և չեն էլ երեւակայում, որ եւրոպական ուսումնարաններում այդպիսի կարգեր են մտցրած աշակերտների սոցիալ-առողջապահական տեսակէտից: Մինչդեռ մեզանում, մանաւանդ Կովկասում, երեխաներին ձրի դպրոցական ճաշ մատակարարելու անհրաժեշտութիւնն աւելի ևս պահանջողական է, քանի որ մեր ժողովրդական դպրոցների յաճախորդները գրեթէ բացառապէս չքաւոր ու տղքատ ընտանիքների զաւակներ են: Անկասկած այդ ընտանիքներից շատերը անկարող են բաւարար սնունդ տալ իրենց երեխաներին, որոնք քաղցած ու սոված գալիս են դըպրոց և ֆիզիկական ահագին ասնջանքներով ու վրասնելքով իւրացնում ուսումնական առարկաները: Այդ փաստը կարող են հաստատել մեր բոլոր ժողովրդական ուսուցիչներն իրենց անձնական յիշողութիւններով: Միամտութիւն կը լինէր ի հարկէ մեր կողմից, եթէ մենք յոյսերս դնէինք կառավարչական մարմինների, բիւրօկրատիայի վրայ, որ սա որ և է օրէնսդրական եղանակով իրականացնէր դպրոցական պարտադիր սնունդի դադափարը: Մնում է, որ կրկին հասարակական հիմնարկութիւնները, քաղաքային ինքնավարական մարմինները հանդէս գան: Այս դէպքում մանաւանդ աւելի բարեյաջող դրութեան մէջ են հայ-ժխական դպրոցները, որոնք, կախուած լինելով անմիջապէս տեղական ժխական համայնքներից ու կառավարուելով այդ ժխերից ընտրուած կօլլեգիալ մարմիններով, ամենայն հնարաւորութիւն ունին մտցնելու իրենց դպրոցներում պարտադիր ձրի սնունդ բոլոր աշակերտներին անխտիր, առաջին քայլերում կարելի է բաւականանալ գոնէ նախաճաշով: Իրամական միջոցները կարելի է ձեռք բերել, սահմանելով յատուկ այդ դպրոցական ճաշերի համար որոշ փոքրիկ տուրքեր միմիայն ունեւոր ծխերի վրայ, էլ չենք տսում, որ կարելի էր մասնաւոր բարեգործ օժանդակողներ կամ ընկերութիւններ

դանուէին, որոնք իրենց կողմից էլ կարող էին որոշ դրամական օգնութիւն հասցնել:

Այդ տեսակ պտրտագիր մնունքի մատակարարումն աշակերտներին մեր դպրոցներում միանգամայն անհրաժեշտ, հերթական հարց պէտք է դարձնել: Աւելորդ ենք համարում մանրամասնութիւնների մէջ մտնել նրա նշանակութիւնը բացատրելու, քանի որ ամենատարրական հասկացողութեան տէր մարդուն էլ դա պարզ է, ինչպէս լոյս: Բայց հերթական հարց դարձնելով դպրոցական պտրտագիր մնունքի մատակարարումը, մենք բնաւ ելակէտ չպէտք է ունենանք բարեգործական գաղափարը, ազգատախնամութեան միտքը. այլ պիտի դատենք զուտ սոցիալ-առողջապահական տեսակէտով, հասարակական ոյժերի կանոնաւոր դարգացման պայմանների անհրաժեշտութեամբ. պիտի կանգնած լինինք այն հայեցակէտի վրայ, որ մարդկային ու հասարակական մտաւոր-քարոյշական-հոգեկան զարգացումն ամբողջապէս հիմնուած է նրա նիւթական տարրերի վրայ: Ահա թէ ինչո՞ւ անհրաժեշտ է, որ մեր հասարակութեան մէջ էլ հնչէ այն գիտակցական պահանջը, որ արդէն վաղուց լուում է կուլտուրական երկրներում՝ «նախ հաց, ապա ուսում»:

Խ. Ս.

Կ. Պ. ՊՐԵՏԻՈՆՈՍՅԵՎ

Թարգմանօրէն տպագրութեան ենք տալիս «Бессарабс. ЖИЗНЬ» թերթի համարներից մէկում՝ գետեղած սոյն յօդուածը, որի առթիւ խմբագրութիւնը իւր կողմից հետեւեալ նկատողութիւնն է անում.

Ընդօրինակում ենք «Русский Архив»-ից Կ. Պ. Պրեզնոսյեվի Ե. Կ. Տիւաչկային գրած մի շարք հետաքրքիր նամակները:

Պէտք է յիշել, ի հարկ է, որ սոյն նամակների հեղինակը հաղորդում է իրողութիւնները և բնորոշում անձնական սահմանափակ հայեցակէտով, սակայն և այնպէս, այս նիւթը դորանով չի դադարում բարձր արժէք ունենալուց այն մարդկանց համար, որոնք հետաքրքրուում են Աղէքսանդր III-ի թագաւորութեան սկզբի պատմութեամբը:

3 Մարտի, 1881 ամի:

Աստուած իմ, որքան ցաւում եմ նոր թագաւորի համար: Յաւում եմ ինչպէս մի խեղճ, հիւանդ, շուարած երեխայի համար: Վախենամ կամազուրկ լինի: Այն ժամանակ ո՞վ պէտք է առաջնորդէ նորան. մի՞թէ դարձեալ նոյն աչքակապ Լօրիս-Մելիքովը: Բոլոր նշաններին նայած, այժմ նա նորան կաշկանդում է, որովհետեւ նորա ձեռքին են բանալիները և նա է ապահովութեան պահապանը:

Առաջին երեկոյեան Ա. Ա. գրկեց ինձ արտասուքն աչքերին և ասաց. «Ես աներկբայ եմ, որ դուք նոյն հաւատով ու ճշմարտութեամբ կժառայէք, ինչպէս առաջ»:

Ես նորանից այլ խօսք չէի սպասում. սակայն իրեն համար ես ուրիշ խօսք կցանկայի լսել, կենդանի խօսք. «Ինչպէս պիտի լինեմ, ի՞նչ պիտի սկսեմ»:

Դորանից յետոյ ես չտեսայ նորան, բայց նամակներ գրեցի: Երէկ ստորին մարդկանցից մէկը եկաւ ինձ մօտ արտասուքն աչքերին. «Ի սէր Աստուծոյ, ասացէք կայսեր, ամենից առաջ այստեղից պէտք է աքսորել Կոստանդինին և Իւրևսկայա իշխանուհուն»:

Այսօր ես գրեցի նորան, անհրաժեշտ է, որ նա իւր սեպհական, հաստատուն կամքը յայտնէ:

Նա պատասխանում է ինձ պարզ խօսքով, որի մէջ նորա բարի և պարզ հոգին է երևում:

«Ի սրտէ շնորհակալ եմ Ձեր մտերմական նամակի համար: Աղօթում եմ և յոյսս միայն Աստուծոյ վերայ

եմ դրել, նա չի թողնիլ մեզ և մեր թանկագին Ռուսաստանին»:

Բայց կամքի հետք չկայ:

Կոստանդինը դուրս գալու ժամանակ միշտ խորհրդաւոր դէմք է ունենում: Անհաճոյ է նորան նայելը:

Հանդուցեալ կայսեր ժամանակ ինչ որ խորհրդակցական ժողովի արդէն երեք նիստ տեղի էր ունեցել, մէկը ձմեռնային, միւսները Անիշկովսկի պալատում, ես չէի մասնակցում: Թագաժառանգը չէր հակաճառել, սակայն ասել էր Լօրիս-Մելիքովին, որ արձանագրութիւնը ինձ ցոյց տայ: Լօրիս-Մելիքովը յայտնեց ինձ այդ մասին սորանից երկու շաբաթ առաջ և իմ ներկայութեամբ ստացաւ արձանագրութիւնը, ուղղում էր նոյն օրն ուղարկել և մինչև այսօր չէ ուղարկել:

Աւելի քան հաւատալի է որ նոյն շաւղով կերթան: Ոչ ոք կռուի մէջ մտնել չէ ուղղում, իշխանութիւնը քայքայուել է: Բոլորն էլ ոչ թէ տղամարդիկ են, այլ սրտով սաւը ներքիններն:

Կպահանջեն, ինչպէս այսօր լրագրները պահանջում են. «անձի ապահովութեան և իշխանութեան անպատասխանատուութեան համար պէտք է շանթարգել չինել: Յատկապէս բարոյապէս թուլացած իշխանութեան համար: Այս դժոխային խօսքը գայթակղեցուցիչ է: Պէտք է խելօք և դժի տէր մարդ լինի, նորան չլսելու համար:

5 Մարտի, 1881 ամի:

Օ՜, ինչ անիծած քաղաք է, որտեղ ես ապրում եմ և ինչպիսի անդունդ կայ նորա և Ռուսաստանի մէջ, որի բախտի ղեկավարն է նա:

Ինչ որ ճակատագրական, գաղտնի մի բան կայ մարդկային մտքի և հոգու այս կուրութեան մէջ: Հարկաւոր է ականջ դնել խօսակցութիւններին, թէ «ինչ պէտք է անենք մենք», և իսկոյն պատասխան կտանաք. «անդունդ կայ քո մէջ (?)»:

Երէկ հոգեհանգստից յետոյ մօտեցաւ ինձ գլխաւոր հօփմարշալ Գրօտը և յիմար բաներ խօսեց։ Նա բոլորովին արգեցած էր և կամ շատ ուրախ։ Սակայն վաղուց են խօսում, որ նա խելագարուել է։

6 Մարտի երեկոյեան։

Այսօր ես հսկում էի դագաղի վերայ գիշերուայ ժամի 12-ից մինչև 2-ը։ Խորհրդաւոր կերպարանք, հոգիս ճնշուում էր, սակայն խաղաղութիւն չկար՝ երկրպագում էր թիկնապահ գունդը։

Յետոյ հսկեցի միւս օրը ճաշին մինչև ժամի 2-ը, կայսերական հոգեհանգստի ժամանակ։ Վերջացաւ, պատ-
րաստուեցին բոլորը և գնացին։ Այդ ժամանակ, մօտակայ սենեակից ներս մտաւ այրին՝ որ հազիւ ոտքերի վերայ կանգնում էր, — իւր քրոջ հետ։ Բիլիեֆն էր նորան ու-
ղեկցում։ Այրին ընկաւ դագաղի առաջ։ Հանգուցեալի երեսը ծածկուած է սպիտակ մետաքսէ գործուածքով, որը երբէք չեն վերցնում։ Սակայն այրին մօտենալով արագութեամբ յետ քաշեց ծածկոցը և անդադար համ-
բուրում էր հանգուցեալի ճակատն ու երեսը։ Ապա տա-
տանուելով, դուրս գնաց։ Խղճում եմ թշուառ կնոջը։ Այժմ իսկապէս նա խղճալի է և միայնակ։ Եկեղեցուց ես գնացի Սերգէի և Պաւլի մօտ, որոնք նոր էին եկել . . .

Նորանք ուրախացան ինձ տեսնելով։ Սերգէյը տաք-
կերպով հաղորդում էր ինձ իւր սարսափը այն բոլորի մա-
սին ինչ որ անում էր և դէպի ուր վերջին ժամանակ տա-
նում էր Լօրիս-Մելիքովը (Մարտի 5-ին ենթագրութեամբ էր
ներկայացուցչութեան համար ուկազ տալ) և իրենց եր-
կիւղն էին յայտնում։ Թէ ի՞նչ կլինի և ի՞նչ կվճռի կայսրը։

Եկաւ ծերունի գրաֆ Ս. Գ. Ստոգանովը։ Նա յուշ-
դուած էր։ Եկել էր ինձանից իմանալու, ի՞նչ է կատա-
րուում, ի՞նչ են վճռել, և զարմացաւ, լսելով որ ես ոչնչից
տեղեկութիւն չունիմ։

Բայց այսօր ինձ անհամբերութիւնն յաղթեց և ես կայսեր մի երկար նամակ գրեցի:

Իմ ծրագիրս է, ի միջի այլոց, Պետերբուրգում զինուորական դրութիւն հրատարակել, փոխել մարդկանց և ապա թողնել Պետերբուրգը, այս անիծեալ վայրը, մինչև որ կմաքրուի, հեռանալ Մոսկուա:

Եթէ չէ կարելի, ապա աւելի հեռու: Խիղճս լռել չէ կարողանում:

11 Մարտի, 1881 ամի:

Անցեալ կիւրակի, ամսոյս 8-ին, ամենատաք օրն էր, որ յիշողութիւնիցս երբէք չի ջնջուիլ:

Ձեմ յիշում գրե՛լ եմ արդեօք Ձեզ Լօրիս—Մելիքովի և Կոմպանիայի ամբողջ Ռուսաստանին բարեբարութիւն անելը հասարակապետութեամբ, և կամ սորա սկզբնաւորութեամբ՝ ամբողջ Ռուսաստանից ներկայացուցիչներ հրաւիրելով: Նորա խորհրդատուներն էին ուսուցչապետներ և մամուլին մասնակցողներ:

Նա ինձ ոչինչ չէր հարցնում, որովհետև առաջուց գիտէր իմ կարծիքս: Ժողովներ էին եղել, մէկը կայսեր և երկուսը թագաժառանգի մօտ: Այս անգամ բոլորը(!) համաձայնուեցին, որ սա մի անմեղ գործ է և բարեգործութիւն, որին ամբողջ Ռուսաստանն սպասում է:

Դեռ ևս փետրուարի 17-ին թագաժառանգը պատուիրած է եղել նորան, որ ծրագրի մասին ինձ յայտնէ և Լօրիս—Մելիքովը ասաց ինձ այդ մասին, բայց չուղարկեց ծրագիրը: Ամեն բան պատրաստուած էր: Մարտի 2-ին կայսեր մօտ նախարարական խորհուրդ էր նշանակած վերջնականապէս վճռելու համար այդ հարցը, մինչդեռ Լօրիս—Մելիքովը պատրաստել էր այդ մասին հանդիսաւոր յայտարարութիւն, որը պէտք է ամսոյս 5-ին «Пра-вительствующій Вѣстникъ»-ում տպուէր:

Եւ յանկարծ այս զարհուրելի դէպքը . . . :

Թուում էր թէ, պէտք էր սարսափից քարանալ և

մոռանալ բոլոր ցնորքները և մտածել միայն մի բանի համար՝ վերահաստատել կարգապահութիւնը:

Սակայն, ինչպէս հաւատալ, երբ հէնց այստեղ այդ պարօնները ձեռնարկել էին մինչև վերջը տանել իրենց անմիտ գործը: Մարտի 2-ից, կառաստրոֆայի պատճառով լրագրներն սկսեցին պահանջել հասարակապետութիւն: Լօրիս-Մելիքովը ուղարկեց նորանց մօտ խնդրելու, որ միայն 15 օր լռեն:

Եւ ահա հրաւիրեցին մեզ կայսեր մօտ կիւրակէ օրը ժողովի, ճաշից յետոյ ժամի 2-ին: Հրաւիրեցին ինձ, ծերունի Ստրոգանովին և մեծ իշխաններին:

Կայսրը յայտնեց դործի էութեան մասին, աւելացնելով, որ հանգուցեալի կողմից այդ դեռ ևս վճռուած չէր, որ այդ դործը կասկածելի է, և խնդրեց, որ առանց քաշուելու խօսենք:

Լօրիս-Մելիքովն սկսեց կարգաւ յայտարարութեան արձանագրութիւնը և ծրագիրը, որը պատրաստուած էր արդէն նոր կայսեր անունից, որպէս թէ իւր սուրբ պարտքն է համարում հօր ուխտը կատարելը:

Եւ երևակայեցէք, նոքա այնքան անամօթ էին գլտնուել, որ այն յայտարարութեան մէջ թողել էին նոյն պատճառաբանութիւնները, ինչ որ առաջ, — որ ամեն տեղ խաղաղութիւնը վերականգնուած է, խռովութիւնները դադարեցրուած են, արսողութիւնները վերագարձել են ևն. ևն:

Ժամանակ չկայ ամեն բան մանրամասնօրէն գրելու: Առաջինը Ստրոգանովը խօսեց դորա գէմ, կարճ, բայց եռանդով: Յետոյ Վալուէը: Աբաղա, Մելիւտինը խօսեցին, փքուած, զգուելի ճառեր, որ ամբողջ Ռուսաստանը սպասում է այդ բարեգործութեանը:

Մելիւտինը միևնոյն ժամանակ սխալուեց, անուանելով ժողովրդին անկիրթ մասսա: Վալուէը «ժողովուրդ» խօսքի տեղ դործ դրեց «ժողովուրդներ»:

Յետոյ խօսեցին Նաբակով, Սաբուրով ևն: Դոցա հակառակ խօսեցին միայն Պօսիեր և Մակով: Իսկ երբ դարձաւ ինձ, ես չկարողացայ սանձել վրդովմունքս և ատե-

լուծիւնս:

Բացատրելով սահմանադրութեան ամբողջ կեղծութիւնը, ես ասացի, որ մարդու երես ամօթից կարմրում է, երբ մտածում ես, թէ ի՞նչ բողոքներում ենք այդ մասին մտածում,—երբ դեռ ևս չէ թաղուած մեր կայսեր դին: Իսկ ո՞վ է այդ բանի մէջ մեղաւոր: Նորա արիւնը մեր և մեր որդւոց վերայ է ընկնում: Մենք բոլորս նորա մահուան մէջ մեղաւոր ենք: Ի՞նչ էինք անում մինչև այժմ և նորա թագաւորութեան ժամանակ: Մենք միայն խօսում էինք, լսում էինք մեզ և միմեանց և նորա ձեռնարկութիւններից իւրաքանչիւրը մեր ձեռքի տակ ստութեան էր փոխուում, և նորա շնորհած բարձր ազատութիւնը կեղծիք էր դառնում: Վերջին տարիները, պայթումների և միեանների տարիներում, ի՞նչ արինք մենք նորան պաշտպանելու համար: Մենք խօսում էինք միայն: Մեր բոլորի զգացմունքը պիտի միանային այն երկիւղից, որ նորան չսպանեն, իսկ մենք մեր հոգին լցրել էինք այնպիսի ստոր, անարգ երկիւղով, որ սկսեցինք երկիւղ կրել հասարակական կարծիքից, այսինքն ատելի դարձած լրագրերի կարծիքից: Ի՞նչ կասէ Եւրոպան, սակայն նորան էլ ճանաչեցինք միայն լրագրերի միջոցով:

Կարո՞ղ էք երևակայել, թէ ի՞նչպիսի որոտմունքով էին խօսքերս դուրս գալիս բերանիցս: Հարևաններս՝ Աբազա և Լ. Մելիքով հազիւ էին իրենց կատաղութիւնը պահում:

Աբազան պատասխանեց շատ խիստ (և անմիտ). այն բոլորից—ասաց նա—ինչ որ Սինօդի օրեր—պրօկուրորն ասաց, հետեւում է, որ նախկին թագաւորի օրով կատարուած ամեն բան անպէտք է—և գիւղացիների ազատութիւնը. ևն. և մեզ նորանից յետոյ մնում է արձակուրդ խնդրել:

Կայսրը (որը, երբ ես ասացի՝ ճորա արիւնը մեզ վերայ է ընկնում)—ընդհատեց ինձ ասելով. «այդ ուղիղ է») պաշտպանեց ինձ ասելով, որ իսկապէս բոլորը մեղաւոր են և դորա մէջ ինքն ևս մասն ունի:

Դարձեալ խօսեցին. եւ մեծ իշխաններն էլ խօսեցին.

թոյլ և անկենդան ճառեր, որ պէտք է մի բան անել, որ այդ անհրաժեշտ է:

Կայսրը ասաց, որ այդ գործը շատ կարևոր և բարդ գործ է, ուստի և դժուար այսօր վճռելու համար. պէտք է առանձին յանձնաժողովում քննել և ապա նախարարների կոմիտեում, միայն այն պայմանով, որ քաղաքական բնաւորութիւն չունենայ:

Եւ շտապեցի հեռանալ հէնց որ վերջացաւ. Լսուում է, որ յանձնաժողով պիտի լինի մեծ իշխան Վլադիմիրի նախագահութեամբ:

Դորաւնից յետոյ չեմ տեսել կայսեր և ոչինչ չգիտեմ:

Ժողովից յետոյ նոյն առաւօտը կայսրն ընդունեց Բարանովին և նշանակեց նորան Պետերբուրգի քաղաքապետ:

Բարանովը այս տեսակցութիւնից հիացած է. նա այժմ գիշեր ցերեկ աշխատանքի մէջ:

15 Մարտի 1881 ամի:

Բարանովը գալիս է ինձ մօտ շատ քիչ, ինչպէս մի մոլորակ, միայն մի քանի րոպէով: Երէկ ըստ սովորականին ես նստած էի տանը: Բոլոր եկեղեցիներում տեղի ունէր ս. Խաչի երեկոյեան ժամերգութիւնը: Բայց ես ոյժ չունէի եկեղեցի գնալու:

Բարանովը հազիւ ոտների վերայ իրեն պահելով եկաւ. նշանակուելու օրից նա հանգիստ չունէր ոչ ցերեկը և ոչ գիշերը: Նորա գլխաւոր աշխատանքը գիշերն է կատարում:

«Է՛, ասաց նա, վաղը սարսափելի օր է լինելու: Աստուած ի՛նչպէս պէտք է համբերէ: Պատրաստուում է մահափորձ կայսեր և պրուսացիների թագաժառանգի կեանքի դէմ ճանապարհի վերայ չորս տեղ: Մէկ տեղ Նիսկու վերայ պիտի հաւաքուին կառապանի զգեստներ հազած մարդիկ խաչաձև հրացանաձգութիւն բանալու համար»:

Նա իւր ձեռքին ունէր այդ կատարուելիք գործողու-

Թեանց ամբողջ ծրագիրը:

Երէկ թագաժառանգը Բերլինից ստացաւ գաղտնի հեռագիր այդ մասին, և նա այդ հեռագիրն ուղարկեց Բարանովին, սակայն վերջինս արդէն իւր ծրագիրն ունէր:

«Մի մարդուց է կախուած, ասաց նա,— ամեն բան կատարուած է. բայց ո՞վ գիտէ, թէ դարձեալ ինչ կայ: Դուք չէիք քնի գիշերը, եթէ ես ձեզ այն ամենը պատմէի, ինչ որ բացուած է, թէ ի՞նչ են նոքա արեւ և պատրաստել. 48 մարդկանցից, որոնք պէտք է գործեն, այժմ 19 հոգի իմ ձեռքիս են: Գնում եմ այս բոլորիս ձերբակալելու: Թէ այս գիշեր էլ ի՞նչ կբացուի, անյայտ է»:

Երևակայեցէք խեղճ թագաւորի դուրսիւնը, որը պէտք է անպատճառ բերդ դնար, իմանալով, որ իրեն ամեն քայլափոխում մահ է սպառնում: «Իմ մասին ես անհանգիստ չեմ լինում,— ասաց նա Բարանովին.— անհանգիստ եմ միայն կայսրուհու և երեխաների համար»:

Ձմերային պալատի առաջ Սալտիկովի դրան դիմացը Բարանովի կարգադրութեամբ մի անցք են փորում, այդ ժամանակ յաջողուեց նորան 17 մինայի լար կտրել:

«Եւ դուք չէք կարող երևակայել,— ասում է Բարանովը,— սկսած Ստլերբերգից, որքան մարդ ինձ արգելք է լինում ամեն մի քայլափոխում: Ձէի կարող հօ ասել, թէ ես ի՞նչ գիտեմ և ինչո՞ւ եմ անում»:

Առաւօտեան նա ինձ հրաժեշտ տուեց, կարծէք վերջին անգամ, յամենայն դէպս:

27 Ապրիլի: Գրում եմ Գաւտչինոյում,
գնացքին սպասելիս:

Ապրիլի 21-ին կանչեցին մեզ Գաւտչինօ, կայսեր մօտ. այսինքն՝ ինձ, Լօրիսին, Աբաղային, Մելիտինին, Նիկոլային, Ն. Ն. Նաբակովին. կայսրը բաց թողեց Վալուէին, Ուրուսովին. կամենում էր նաև Նաբակովին չհրաւիրել, բայց ես համոզեցի նորան, որ արդարատուութեան նախա-

րարին բաց թողնել չի կարելի, քանի որ նա իւր իրաւունքների մէջ է։

Մենք գնացինք առաւօտեան ժամի 9-ին, միևնոյն վազոնով։ Բոլորն էլ նստած էին անկիւններում, իմ հակառակորդները ոչինչ չէին խօսում ինձ հետ, այլ միայն միմեանց հետ էին խօսում։

Ժողովը հրաւիրուած էր նորա համար, որ նախարարները բացատրէին կայսեր, թէ ի՞նչ են կամենում անել, ի՞նչ ոգով կառավարել և ի՞նչ միջոցներ ձեռք առնել, Մի քանի օրից ի վեր Լօրիսը պնդում էր, թէ անհրաժեշտ է, որ միմեանց հետ խօսենք այդ խնդրի առթիւ։ Սակայն այդ խօսակցութիւնը տեղի չունեցաւ, այլ միայն Լօրիսը Աբաղայի հետ էր առանձին դաւադրութիւն կազմում։

Եկանք, ներս մտանք, կայսեր չորս կողմը նստեցինք։ Նա դառնում էր իւրաքանչիւրին կարճ հարցերով և այդպիսով հերթով բոլորին էլ բացատրութեան էր հրաւիրում։ Սկսուեցին զանազան խօսակցութիւններ, որոնց մէջ միևնոյն երկդիմի զիծն էր նկատուում։ Խօսեցին միութեան անհրաժեշտութեան համար, նաև բոլոր նախարարները կայսեր կատարեալ վստահութիւնը վայելելու համար։ Լօրիսն ասաց, թէ զանազան մասերի նկատմամբ, որքան ժողովներ պիտի տեղի ունենան, և ի միջի այլոց մի յիմար դարձուածք էլ գործ ածեց, թէ քրիստոնէութիւնն էլ կատարելագործուում է, ևս առաւել պետական հաստատութիւնները պէտք է կատարելագործուեն։ Աբաղան խօսեց շատ ճոռմաբան։ Միլիտինը այնքան տաքացաւ և ինքն իրան մոռացաւ, որ կրկնեց Պետերբուրգի լրագիրներին առաջնորդող յօդուածների ընդունելութիւնը, այսինքն, յայտնեց, որպէս թէ ամբողջ թշուառութեան պատճառն այն է, որ հանգուցեալ կայսեր բարեփոխումները կիսաճանապարհին կանգ առան։

Ամենից վերջը ինձ դարձաւ Ես յայտնեցի, որ ընդհանուր մտքով առած չի կարելի չհամաձայնել այն բանի հետ, ինչ որ ասացին միւսները. միութեան, վստահութեան, խանդարուած շատ բաների կազմակերպելու

անհրաժեշտութեան համար, բայց պէտք է ներկայ ըուպէի կարևորութիւնն էլ աչքի առաջ ունենալ: Բոլորն սպասում են և ձանձրացուցիչ անորոշութեան մէջ են գըտնուում: Սպասում են, որ կառավարութիւնը ցոյց տայ իրեն վճռական դործունէութեամբ, որ ոչ մի կասկածանք չի յարուցանիլ այն բանի նկատմամբ, թէ ինքն ինչ է ցանկանում, և որը ոչ մի կերպ աչքից բաց չի թողնիլ: Յետոյ ես խօսեցի Լօրիսի և Միլիւտինի յայտնած մտքերի վերաբերութեամբ և բոլորովին պարզեցի, որ քրիստոնէութեան հիմունքները յաւիտենական են, բայց կեանքի մէջ նոցա ճշմարտապէս իրադործումը անսահման է և այս տեսակէտից ներքին բարեփոխութիւնը կանգ չէ առնում:

Իմ այս խօսքերից Աբաղան վերաւորուեց և սկսեց ինձ շատ սուր կերպով հակաճառել: Բայց լարումը պատճառ եղաւ, որ նա յիմարութիւններ ասաց, որոնց հերքելը դժուար չէր ինձ համար: Այստեղ խօսեց N N այն մտքով, որ սահմանադրութեան մասին խօսել և մտածելն աւելորդ է, սակայն պէտք է որ մի բան արուի, որ ըստ երևութին էական կէտերում ամենքն համաձայն են, անհամաձայնութիւնը միայն ոչ էական կէտերի մէջ է:

Հէնց որ սենեակից դուրս եկանք, կարծես հմայքն աչքերիցս վայր ընկաւ: Նախարարների մէջ յանկարծ տաք խօսակցութիւն սկսուեց: Աբաղան քիչ մնաց վզովս էր փաթաթուում, ճրքան ուրախ էր, որ թիւրիմացութիւնը վերացաւ: Կարծէք տօնախմբութիւն էր: Գնացինք նախաճաշելու, սկսեցինք անեկդօտներ ասել: Վերադարձին վագոնում նախարարները նման էին *écoliers en vacance*.

Նոքա գնացին այնտեղ երկիւղի մէջ. թէ իրենց արդեօք չեն դուրս անի, և վերադարձան աներևակայելի ուրախութեամբ, գեռ սկսեցին ասել, թէ փառաւոր յաղթանակ տարան: Ո՞ւմ վերայ: Ի՞նչ թէ կայսեր: Խօսուում էր թէ ես խայտառակուեցի և ինձ յաղթեցին:

Լօրիսը և Աբաղան այդ օրը ճաշեցին Հեղինէ Նիկոլաեան Նելիդովի մօտ, կենացներ են խմել և շնորհաւորել միմեանց: Երեկոյեան նմանապէս:

29 Ապրիլի:

Երէկ երեկոյեան մեզ հաւաքեցին Լօրիս-Մելիքովի մօտ խորհրդակցութեան, Եկաւ նաև N N-ը. Նաբակովն էլ եկաւ և յայտնեց մանիֆեստի մասին: Ինչպէս կայծակ, այդ լուրը նախարարներին զարմացրեց: Ոչ դբ բան չգիտէր:

Խորհրդակցութիւնից յետոյ, երբ N N-ը գնաց, Աբազան յուզմունքի մէջ նորից խորհրդակցութիւնը բաց արեց: Ասում են ինչ որ մանիֆեստ կայ: Այս ինչ է նշանակում: Ո՞վ է գրել այդ: Ես յայտնեցի, որ գրել եմ կայսեր հրամանով: Դրութիւնը փոխուեց: Ես զգում էի, որ ինձ անիծում են: Լօրիսը, յատկապէս Աբազան, չկարողացան իրենց բարկութիւնը զսպել: Աբազան դողդոջուն ձայնով ասաց, որ այդ վիրաւորանք է, որ այն համաձայնութիւնից (նա նոյն իսկ ասաց՝ կոնտրակտը) յետոյ, որ կայսրը տուեց նախարարներին. այդ անկարելի էր, որ չի կարող մնալ և ուրբաթ օրը արձակուրդ կ'ինդրէ:

29 Ապրիլի, երեկոյեան:

Դրութիւնը շատ սուր կերպարանք առաւ: Աբազան ինքնասիրութիւնից խելացնորուեց: Նա լուրջ կերպով երեւակայում էր, որպէս թէ կայսրը նորա հետ ինչ որ պայման է կապել (այս լուրը իրենք էին տարածել), և պէտք է հնազանդէ նորան ընտրող կառավարութեանը: Նա այժմ հարցն այսպէս է դնում՝ կամ նոքա կամ ես: Միանգամայն կայսեր դրին տիկնիկի կամ յիմարի տեղ և կուրացած իրենց ինքնասիրութիւնից, այլ ևս ոչինչ չէին տեսնում: Ասիացի կառաղած Լօրիսը կարող է շատ վատ բաներ մտածել: Բայց ես զգում եմ, որ ճշմարտութիւնն ինձ հետ է: Ես ինձ համար չեմ հոգս անում, այլ Ռուսաստանի, կայսեր համար, որին ես սիրում եմ: Աւանդ, իրքան քչերն են ճանաչում և սիրում նորան:

Պետերբուրգում լուր է տարածուել թէ նախարար-

րութեան ինչ որ միութիւն պէտք է լինի, որը պիտի կառավարէ Ռուսաստանը ձայների մեծամասնութեամբ, և Լօրիսը պիտի լինի առաջին նախարարը: Սակայն կայսրն շատ ուղիղ զգացում ունի: Սկսեցի ես նորա համար մանիֆեստ գրել: Ես գիտեմ, որ նա ինքն էր այդ ուղում. ասել էր նախարարներին: Սակայն նոքա ընդգիմախօսել էին թէ պէտք է սպասել:

Երեք օր առաջ վերջացրի և շատ գոհ մնացի: Կինս նմանապէս: Իւրաքանչիւր խօսքը կշռեցի: Երէկ ուղարկեցի նորան մի բացատրիչ նամակով, որ ոչ զբից խորհուրդ չհաշցնէ և զօրահանդէսի օրը մանիֆեստը Պետերբուրգում հրատարակէ:

Գիշերուայ ժամը երեքին բերում են հեռագիր: Կայսրը գրում է, որ միանգամայն գոհ է ծրագրով և ժամի երկուսին հրաւիրում էր իւր մօտ:

Այսօր Գէորգի Ալէքսանդրովիչի ծննդեան օրն է: Ես հասայ նոյն իսկ պատարագին և նախաճաշից յետոյ համարեա մէկ ու կէս ժամ մնացի կայսեր մօտ: Նա շատ գոհ էր, մի քանի անգամ կարգաց, և կայսրուհու հետ միասին, կարծէք, ուրախացաւ ծանր դրութիւնից դուրս գալուն համար: «Ի՞նչ արած, ասաց նա, ես մի քանի անգամ ասացի նոցա, բայց նոքա բոլորն ասում էին, որ հարկաւոր չէ»: Նա չէր կամենում նոցա հետ խորհրդակցել: Նորա համար հաճելի էր մտածելը, թէ նոցա համար ի՞նչպիսի սիւրպրիզ պիտի լինի: «Ահա—ասաց նա, իսկ այս տողերը՝ նորանց բոլորովին չի դուր գալ, որտեղ ասած է «հաւատալով ճշմարտութեան և ինքնակալութեան ուժին»: Միւս օրը նա կամենում էր մանիֆեստը ուղարկել նաբակովին տպելու համար և ապրիլի 29-ին, զօրահանդէսի օրը, հրատարակել, հէնց որ նա կգայ Պետերբուրգ:

1 Մայիսի:

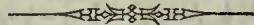
Մանիֆեստը առաջ բերեց կատարեալ coup d'etat: Երեք օր առաջ Լօրիսը հիւանդութեան պատշուակով

հրաժարական ներկայացրեց. կայսրը գրեց. «Ես սպասում էի սորան, սակայն ծանր է ինձ մտածել, որ այդ կատարուում է մանիֆեստի հրատարակման օրը». Երէկ կայսրը կանչեց Իգնատեին, Թուում է թէ նա կլինի յաջորդը:

Այսօր Աբաղան ևս ինքը չգնաց զեկուցանելու, այլ արձակուրդի համար ինդիր տուեց: Կայսրը այդ ևս ընդունեց շատ սուր նկատողութեամբ:

Աբաղան բոլորովին շփոթուել է: Ապրիլի 21-ի նիստից յետոյ նա արուեստական կերպով բարձրացրեց բորսայի կուրսը, և յետոյ ցոյց էր տալիս, թէ նիստի պատճառով ինչպէս էին արժէթղթերը բարձրանում: Այն ժամանակ նա արտասահման հեռագիրներ է ուղարկել թէ՛ «ազատամիտ կուսակցութիւնը յաղթութիւն տարաւ», այժմ, մանիֆեստի հրատարակումից յետոյ, նա մուրհակազեղջ գանձարանի (Учетный Банк) միջոցով դարձեալ արուեստական կերպով բորսայում արժէթղթերի գները ձգեց:

Թարգմ. Արսակ վարդապետ.

ԳՐԱԿԱՆ ԱԿՆԱՐԿՆԵՐ

I.

ՊԵՐՃ ՊՌՕՇԵԱՆՅ

(Նրա մահուան առթիւ)

Ա.

Ս. Էջմիածնում տեսայ ես նրան վերջին անգամը՝ ծերացած, դեղնած երեսով, մարուող աչքերով. նա հազիւ էր կանգնում ոտի վերայ, հազիւ էր արտասանում բառերը:

Տասնեակ տարիներ առաջ աշտարակցիներին ուղղած
ոտանաւորի*) մէջ նա տուում էր՝

Չեր մէջ մեռնելս ինձ կրկին կեանք է.

Եւ ահա նա գնում է Աշտարակ՝ վերջին անգամ նրա
ջուրը խմելու, նրա հողը համբուրելու, նրա օդը ծծելու
և . . . մեռնելու:

Ֆիզիկական տկարութիւնը նրան ստիպում էր հան-
գիստ գտնել գերեզմանում—վերջին տարիների ճակա-
տագրական հարուածները, հոգեկան տանջանքները նրան
թափառական հրէայ էին դարձրել: Կնոջ մահից և որդու
ձերբակալումից և արքայից յետոյ նա Արքայ Լիւրի նման
չէր կարողանում հանգստութիւն գտնել՝ նա իր կո-
րուստն էր փնտրում, բոլորի գուռն էր բաղխում, ար-
դարութիւն էր սրոնում: Նա կորցրել էր իր հաւասա-
րակչութիւնը, նա մեռնում էր . . .

Բայց չէ որ դեռ Հօրացիստը որոշել էր այն մօմենտը,
երբ հասնում է բանաստեղծի իսկական մահը և որը այն-
պիսի գեղեցիկ արտայայտութիւն էր գտել Դուրեանի
գրչի աակ՝

Իսկ աննշան եթէ մնայ
Երկրի մէկ խորշն հողակոյտն իմ
Եւ յիշատակս ալ թառամի,
Ահ այն ատեն ես կմեռնիմ:

Բայց Պերճ Պռօշեանցի յիշատակը չի թառամի, մեր
գրականութիւնը նրան չի կարող մոռանալ, նա չի մեռնի:

Թող որ լարերը պօկուած լինին՝
Հնչիւնները դեռ հեկեկում են.
Թող որ զոհարանը ջարդուած լինի,
Կրակը դեռ վառւում է:

Բ.

Եօթանասուն տարեկան բովոնդակալից, բազմաշ-

*) Տես «Սօս և Վարդիթեր», 1887 թ. հրատարակութիւնը:

խառ, ինքնատիպ կեանք է ունեցել Պերճ Պռօշեանցի։ Նրա ծննդավայրը, շրջապատ հասարակութիւնը, դաստիարակութիւնը և ուսումը, նրա գործունէութիւնը դպրոցական, հասարակական և գրական առաջնորդներ լերայ։ Նրա ընտանեկան կեանքը, բնաւորութիւնը, աշխարհայեցողութիւնը — սա մի պինդ շաղկապեալ ամբողջութիւն է կազմում ստուերախիտ և հաստաբուն կաղնու նման, որ իր ամուր արմատներով ձուլուել է մայր երկրի հետ։

Գեղեցիկ Աշտարակը, շրջակայ սրբավայրերը, XIX-րդ դարու առաջին կիսի հայ գիւղացիութիւնը — ահա նրա առաջին և ամենազօրեղ տպաւորութիւնները։ Նա ծնուեց գիւղացի և թէպէտ և երկար տարիներ ապրեց քաղաքներում — այնուամենայնիւ նա միշտ մնաց գիւղացի իր բոլոր համակրութիւններով, սովորութիւններով, պարզ կենցաղով, յամառ աշխատասիրութեամբ, պահպանողական աշխարհայեցողութեամբ։

Խղճուել էր այն ժամանակուայ գիւղի դպրոցը, ուր մանում է և փոքրիկ Պռօշեանցը՝ այնտեղ աւելի ծածում էին, քան սովորեցնում։ «Կռուածագիկի» մէջ*) պտտկերօրէն նկարագրուած է այդպիսի մի ուսումնարան, որը տարիներ անցնելուց յետոյ կրկին երևան է դալիս մեր գրականութեան մէջ և «Տէր-Թողիկեան վարժատուն, սիստէմ» — հասարակ անուն է դառնում այդ արիւղի ուսումնարանների համար։ Բարեբաղդաբար Պռօշեանցին յաջողում է 1852 թուին մտնել Ներսիսեան դպրանոց և աշակերտել Շանշեանի և Կարինեանի մօտ։ Ժամանակի այդ յառաջագէմ անձնաւորութիւնները Պռօշեանցի հոգեւոր հայրերն են դառնում, որոնց սեղիով նա և որոշում է ընթանալ ապագայում։ Իդէալական դաղափարներով տոգորուած պատանին կեանք է մտնում — մի աւելի դժուարին դպրոց, քանց այն, որ անցել էր արդէն։ մանուալ դժուարին մի իդէալիստի համար։ Նիւթական անապահովութիւն և շրջապատի տգիտութիւն — ահա ինչպիսի ոյ-

*) Տես գլ. ԻԲ. «Ուսումնարան»։

Ժերի հետ պէտք է կռուէր անփորձ երիտասարդը: Ո՞ւր գնալ, ինչի՞ց սկսել. ի հարկէ գիւղ, ի հարկէ ուսուցչութիւնից. ուրիշ ի՞նչ ասպարէզ կար: Եւ ահա սկսում է ուսուցչական չարքաշ կեանքը՝ Աշտարակում պաշտօն է ստանում՝ 120 ընդլիով: Իր անդրանիկ գործունէութիւնը լինում է այն, որ հոգաբարձական մարմնի պէս բան է ստեղծում՝ դպրոցի շուրջը, բայց դրանով էլ վերջանում է հայ կուլտուրորէզները բարենորոգչութիւնը՝ գիւղացիները անբաւական են, որ նա չի ծեծում աշակերտներին...

«Եթէ դու մեր երեխաներին չծեծես, մենք քեզ մօտ օրդի չենք թողալ, Յովհաննէս վարժապետն էն տեղ պատաստ է...»:

Կարճ և ազդու, բայց ինչպիսի՞ ողբերգական դրութիւն.

«Նայեցի, նայեցի Շամայի երեսին և տուցի՝ լամ:

Լաւ խօսքի հետ երկու կաթիլ արտասուք ցած գլորուեցին աչքերից: Գոյութեան կռիւն էր ինձ տաղնապի մէջ դնողը. կամ պէտք է պառաւ ծնողիս և քոյրերիս օգնելու քաղցը պարտականութիւնից ձեռք քաշէի և կամ դադարփարից:

Մնաց բարե՛ւ, Շանչեանցի ներշնչած սուրբ դադարի սրներ...*):

Այսպէս՝ դաժան իրականութեան զարնուելով փշրուել են մեր դադարարական երիտասարդներին շատ շատերի գեղեցիկ սկզբնաւորութիւնները, վառ երազները:

Անցնում են տարիներ՝ շատ բան դէպի լաւն է փոխւում մեր կեանքի մէջ. բայց հասարակական ասպարէզը ընտրողին մինչև այժմ էլ վիճակուած է անհատասար կռիւ մղել «տնտեսական անապահովութիւն» կոչուած եօթգլխանի վիշապի հետ: Հէնց այդ կռիւն էր, որ մղել է իր նախորդների և յաջորդների նման և Պերճ Պոօշեանցը, որին ուսուցչական ճակատագիրը մէկ Շուշի էր քշում, մէկ Թիֆլիս, մէկ Երևան, մէկ Ադուլիս: Իսկ երբ այս կամ այն պատճառով դուրս էր մնում ուսուցչական ասպարիզից՝ պարապում էր լուսանկարչութեամբ,

*) «Յուշիկներ» Պ. Պոօշեանցի. Երես 191:

աշխատում՝ էր խմբագրատներում, վերջապէս ածուխ էր վաճառում:

Ինչ արած—ապրել հօ պէտք է. Յակոբ Պարոնեանն էլ մի ժամանակ զէյթուն էր ծախում:

Յաւալին այստեղ այն էր, որ թէ ուսուցչութեամբ և թէ այլ կողմնակի աշխատանքներով Պռօշեանցը պարապում էր յազամայից, ապրուստի միջոց ձեռք բերելու համար: Նրա կոչումը—գրականութիւնն էր. նա ուզում էր ամբողջովին նուիրուել գործունէութեան այդ ճիւղին: Նա երջանիկ է զգում ինքն իրան, երբ գէթ ծառայական ռոճկով կարողանում է ապահովել իր կեանքը՝ «էլ ինչ դարդ ունիմ.—ասում է նա իր «Յուշիկներէ» մէջ *)—18 մանեք ամսական ունիմ, ի՞նչն է արգելում ինձ առատօքներ ժամր չուսիմ վեր կենալ, գրիչը ձեռքն առնել եւ նուիրուել երազական ցնորհներս գլուխ օսնելու գործին... վեց քերթից մի տեսակ կարեցի եւ առաջին գիշերը «Սօս եւ Վարդիքերիս» առաջին գլուխը կտեցի...»:

Այսպէս էր գրում այդ գեղեցիկ արձակ պօէման, երկու մանուկ սրտերի այդ անարուեստ սիրոյ վէպը:

Գ.

Պռօշեանցը շատերի նման արդէն աշակերտական նստարանի վերայ սկսում է փորձել իր դրիչը և արդէն 1859 թուին «Մեղու Հայաստանի» մէջ (№ 16) լոյս է տեսնում նրա «Ան անճկալին Շուշան դուստր Վարդանայ» ոտանաւորը, որը նրա անդրանիկ տպուած աշխատութիւնն է. եւ չեմ տեսել այդ ոտանաւորը, բայց «Յուշիկներից» երևում է, որ դա նմանողութիւն էր Կարինեանցի ծառուկ ոտանաւորի, որը նոյնպէս Ալիշանի նմանողութեամբ էր գրուած: Ծանօթ լինելով նրա ուրիշ ոտանաւորների հետ, կարող եմ ասել, որ այդ «Շուշանն» էլ միւսների նման շատ թոյլ գրուածք պէտք է լինի:

Բայց այդ գրական փորձերը դեռ չէին որոշել տաղանդաւոր երիտասարդի ապագան. հարկաւոր էր աւելի

*) Տես երես. 245:

ուժեղ ազդեցութիւն, դրական իսկական մկրտութիւն: Հազիւ քսան տարեկան Պռօշեանցի ձեռը ընկնում է Խ. Աբովեանի «Վերք Հայաստանին», որը նրա համար մի նոր յայտնութիւն է դառնում: Նա կարդում է ագտհուժեամբ, ինքնամոռացութեամբ . . . բայց լաւ է, ինքը Պռօշեանցը թող պատմի այդ դէպքի մասին՝

«Դժուար է ինձ պատմել այն տպաւորութիւնը և այն յեղեղուն զգացմունքները, որ անգաղար միմեանց հետևում էին. մի քաղ արտասուք տրտմաթախիժ, մեւս ակնթարթին՝ նստած անդիցս անհետկէթ ոտսումներ: Եւ ի՞նչ գիտեմ, ընչէ՛ր չէին պատահում ինձ. լաւ էր, որ տանուտէրս գնացել էր և մօտո ոչ ոք չըկար, ապա թէ ոչ արժէր կապկպել և յիմարանոց տանել»:

Սա մի ցնցում էր, էկստազ, որից յետոյ նա առանց տատանուելու վճռում է՝ «ես Աբովեանցին աշակերտելու եմ» և ահա 1860 թուականին «Կուռնիկ»ի մէջ լոյս է տեսնում նրա անդրանիկ վէպը, նշանաւոր «Սօս և Վարդիթեր»ը:

Խ. Աբովեանը իր «Վէրք Հայաստանին»ով երկար տարիներ ի համար նախորոշեց մեր ստեղծուելիք վիպագրութեան ուղղութիւնը՝ ժողովրդագրական—հայրենասիրական, երկու դէպքումն էլ իրականութիւնը գեղեցկացրած ուսմանտիկ շղարշով: Այդ երկու տարբերը մէկ միանում էին, մէկ բաժանում: Հեղինակների մի շարք գերակշռութիւն է տալիս ժողովրդագրութեանը և կազմում է մեր ուշալիստ ժողովրդագրողների շկալան՝ Պ. Պռօշեանցը, Ճաւուրեանը, Ագապեանը, Մալխասեանը, մասամբ Շիրվանզադէն և Աղայեանը: Ուրիշ վիպասաններ՝ գտնւում են Խ. Աբովեանի հայրենասիրական գիւցաղներգութեան ազդեցութեան տակ և այդ կողմն են զարգացնում մեր դրականութեան մէջ. դրանք են Բաֆֆի, Փափաղեան, Ատրպետ, Ահարոնեան և ուրիշները: Սրանց ամենաիրական դրուածքն անգամ զերծ չէ Աբովեանի ուսմանտիպի հմայքներից:

Պռօշեանցի բռնած ուղղութիւնը դրականութեան մէջ որոշում է նրա վիպագրութեան մասին ունեցած հասկացողութիւնից և մասնաւորապէս «Վէրք Հայաստանին»

նշանակութեան մասին յայտնած կարծիքից։

Արուիեանը առաջինն եղաւ—ասում է նա «Սօս և Վարդիթերի» յառաջաբանում—որ մեր դիւցազնի ձեռքով ընծայեց մեր ազգին իր առանձին կենաց նկարագիրը և յայտնապէս ցոյց տուեց, թէ մեր ազգն այնքան տառապանաց և նեղութեանց մէջ ևս ունի մի վեհ հոգի, Պարոնի բռնակալութեան դէմ դնող սիրտ, ջերմա-ջերմ Աստուածապաշտութիւն, զուարճութեան մէջ հագեոր պարզութիւն»։

Վէպի սիրային մասը բոլորովին անտես առնելով հանդերձ՝ Պռօշեանցը ճիշտ է ընտրուում «Վերք Հայաստանի» ի նշանակութիւնը։ Բայց անբացատրելի կերպով նրան ամենից աւելի գրաւողը վէպի տուած «առանձին կեանքի նկարագիրն» է—ազգագրական մասն է։ Գուցէ այն պատճառով, որ նա այդտեղ գտաւ իր հայրենի Արարտեան երկրի նիստ ու կացի նկարագիրը, նա յիշեց հայրենի օջախը, որից անջատուած էր. գուցէ նրա մէջ խօսեց դիւղացուն յատուկ տեղական հայրենասիրութիւնը։ Այսպէս թէ այնպէս նա նպատակ է իրան դնում Արուիեանի այդ գործի շարունակողը լինելու՝

«Կարգալով մեր նախնեաց պատմութիւնները—ասում է նա նոյն յառաջաբանում—և դանելով նրանց մէջ ժողովրդեան կենաց մի քանի նկարագիրը, աչքերնիս առաջին ունենալով մեծաբանքար Արուիեանի «Վէրք Հայաստանին», սիրահարուեցանք մեր հարց մեզ թողած աւանդութիւնների վերայ և կամենալով ծառայել ազգիս, իբրև յանձնէ ելեալ, երգեցենք ըստ մեր տկար կարողութեան մեր հայրենեաց սովորութիւնքն, վարքն ու բարքն և այլ այս տեսակ արտաքին ծէսերը . . . պատմեցինք Աշտարակի դիւղի սովորութիւնքը, ի մէջ բերելով ամենավտըր և չնչին համարուած արարողութիւններն անգամ առանց զանազանելու լաւն ու վատը . . . »։

Դ.

«Սօս և Վարդիթեր»ով Պ. Պռօշեանցը կարծես երկրորդանգամ հիմք է դնում այրարատեան աշխարհաբառի և ժողովրդագրութեան։ Յետոյ դալիս են նրա «Կուռածաղիկը» և «Շահէներ», «Հացի խնդիրը» և «Յեցերը», «Բղդէն».

«Սկիզբն երկանց», «Նա» և ուրիշ գրուածքները, որոնց մէջ հեղինակը արդէն իսկական վիպասան է դառնում, երկրորդական տեղ տալով ազգագրութեանը ճարիների ընթացքում նրա տաղանդը զարգանում է, ինքը աւելի շրջահայեաց է դառնում, որ և արտայայտւում է այդ գըրուածքների մէջ՝ նախկին տաղտկալի ազգագրական հում նիւթերը տեղի են տալիս աւելի պատկերաւոր նկարագրութիւններին, նախկին բարոյագրական նէյնիմները դառնում են մերկացումներ, հասարակական բարքերի նկարագրութիւններ։ Վիպական սիւժէտի կողմից նա մի առանձին յառաջադիմութիւն ցոյց չի տալիս և աշխարհայեցողութեամբ ընդ միշտ մնում է ուսմանտիկ, այդ ճիշտ է։ Բայց նրա հերոսները քանի գնում հանում են իրանցից սանտիմենտալ վերաբերում ու իրական կեանքի չուխայովն են ասպարէզ գալիս։ «Կուռածաղիկի», «Հացի խնդրի», «Յեցերի» «Բղդէի» մէջ նա արդէն իրական կեանքի, գիւղացու չարն ու բարիի նկարագրող է, նման էրկման-Շատրիանի, Առէրբախի, Գրիգորովիչի, Զլատովրատսկու, Փոն-Պոլէնցի և այլ օտարազգի ժողովրդագրողներին։

Ամենից աւելի նրան յաջողւում են մասնաւորական նկարագրութիւններ՝ խաղերի, պարերի, դաշտային աշխատանքների, ժողովների, ուխտագնացութեան և այլն։ Նրա վէպերի գործող անձինք ոչ միայն անհատներ են, այլ և զանազան համախմբումներ՝ ընտանիք, գաւրոց, վանք, ջահիւների խմբեր, գիւղացիութիւն, հողւորականութիւն։ Այն նկարագրութիւնները, որոնց մէջ մասսան է դուրս բերուած կամ մի որ և է տարրերային երևոյթ - նրանք մեր գրականութեան գեղեցիկ էջերից մէկն են անշուշտ։ Յիշենք «Սօս և Վարդիթեր»ի «Ջան գիւլումն» և «Վիճալը», «Հացի խնդրի»—«Բարիկենդանը» ու «Թաւջին»։ յիշենք «Կուռածաղիկի» դրամատիկական «Քօչը», որը մի կողմից «Վէրք Հայաստանի» էջերն է յիշեցնում, միւս կողմից՝ կարծես, նախայափշտակում է Ա. Ահարոնեանի Զուլումի տարուայ պատկերները։

Մի ուրիշ կէտով էլ Պռօշեանցը օղակ է հանդիսանում Աբովեանի և Բաֆֆու շկուլայի միջև՝ դա «կռուածադիկի» հերոսներից մէկի—Վարդի—Տաճկաստան անցնելն և այնտեղ գործելն է։ Սրանով մի կողմից Պռօշեանցը ուզում է Աղասու շաւղովը գնացած տեսնել իր հերոսներից մէկին, միւս կողմից—որոշ տուրք վճարած լինել այդ միջոցին ծնունդ առնող նոր հոսանքին, որի նշանաբանն էր՝ «Ժողովրդի համար—Ժողովրդի մէջ»։ Դժուար չէ որոշ ծննդաբանութիւն (գէնէալօգիայ) հաստատել՝ Աղասու, Վարդի, Բաֆֆու հերոսներու, Փալապեանի Խէյրաններու, Ատրպետի Իգիթներու և վերջապէս այն յեղափոխականներու միջև, որոնք ընկան «Ազատութեան ճամփին» — «Արցունքի Հովտում» . . .

Բայց սա էպիզօդ էր Պռօշեանցի մեզ տուած կեանքի մէջ. նրա գլխաւոր գործը եղել է այն, որ նա մեզ ծանօթացրել է զանազան տարեշրջանների հայ գիւղացու ընտանեկան — հասարակական կենցաղավարութեան հետ։ Աշտարակը պարսից տիրապետութեան վերջին տարիների ժամանակ, Աշտարակը մովսնթների ժամանակ, վերջապէս արդի Աշտարակը—ահա ինչ ենք տեսնում մենք նրա վէպերի մէջ, ինչպէս մի կալէյդօսկօսլի մէջ՝ մէկ ուրախ և զուարթ, մէկ աղքատիկ և կեղեքուղ, ընտանիքի շուրջը հրապարակի վերայ կամ դաշտումը . . . Հարուստ տեղական բարբառ, գոյնղդոյն ներկեր, գիւղի, բնութեան բուրմունք և մի քիչ կոպիտ հումօրն*) ահա նրա գրուածքի յատկանիշները։ Բազմաթիւ աւելորդաբանութիւններով, տեղ տեղ ճապաղ—նա միշտ անվրդով շարունակում է իր պատմութիւնը և միմիայն վէպի վերջին հրաժարւում է իր օրիեկտիվութիւնից, որպէս զի յայտնէ իր համակրանքն կամ հակակրանքն այս կամ այն հերոսին։ Նա մինչև վերջը կարծում էր, որ վէպը դաստիարակչական նշանակութիւն պիտի ունենայ, բարոյագի-

*) Ի միջև այլոց յիշեցէք «Կատուն Գրիստոսի աղլուխն է», «Կռուածադիկ»ի 101, Դլուխը։

տութեան դաս պիտի տայ:

Եւ ահա մեր առաջ կանգնում է մի շարք վէպերի մէջ, գիւղի խակական պատկերը, նոյնչափ տխուր և անմխիթար, որչափ այլանդակ է իրական կեանքը:

Գիւղը, ըստ Պօօշեանցի, մի գրախտ է, որը վատ մարդկանց ձեռքին դժոխք է դառնում . . .

Մինչև հոգու խորքը ցաւելով գիւղի այդպիսի վիճակի վերայ՝ Պօօշեանցը ամէն անգամ վնասում—գտնում է այն ցեցերին, որոնք աննկատելի, բայց անխուստիելօրէն, քանդում են գիւղացու բարօրութիւնը: Եւ որքան էլ թոյլ հոգեբան լինի Պօօշեանցը, այնուամենայնիւ նա տալիս է այդ բացասական, մութ ուժերի մի գեղեցիկ ժողովածու:

Սկզբում նրա վիպական անվարժ գրիչը այս կամ այն անձնաւորութիւնը ընթերցողի աչքում հակակրելի դարձնելու համար պէս պէս պախարակելի ածականներ է կոյցնում նրա անուանը. օրինակ Սօս և Վարդիթերում «անխղճմտանք Տիրանը», «սատանի սրոց Տիրանը» և այլն: Յետոյ սակաւ առ սակաւ այդ անձնաւորութիւնը կենդանանում է, տիպիկական յատկութիւններ է ընդունում և դառնում է «չարահոգի Տէր Մէլիքսէթ» — յայտնի դեր խաղացող իր քսութիւններով և ոտնձգութիւններով («Կռուածաղիկ»), Կենդանի կերպով նկարուած է «Միքիտան Սաքոն» (Հացի խնդիր), որի համար գոյտ թիւն չունի ոչ մի սրբութիւն. որը իր նպատակին հասնելու համար կանգ չի առնի ոչ մի ոճրագործութեան առաջ. բնական խելքի տէր, համարձակ, ճարպիկ—նա երբէք չի կորչի: Վէպի մէջ էլ նա ոչ պատժւում է և ոչ մեղմում, այլ փախչում է Պարսկաստան, որպէս զի տարիներ անցնելուց յետոյ կրկին երևայ իր հայրենի գիւղում արդէն ուրիշ գիւմակի տակ: Ահա և Բալասան աղան, այդ գիշատիչ թռչունը, որը մինչև այժմ էլ խեղդում է ամբողջ գիւղը իր դաժան ճիրանների մէջ. ահա և գիւղի կարիքիստներ Պողոս, Բղդէ, որոնք ուրուրներից ետ չեն մնում, բայց միայն սողալով-սողալով են հասնում այն բարձրութեան, որի վերայ կանգնած են գիւղի խոշոր գիշատիչները: Վեր-

Հապէս ինչպէս մոռնանք մի քիչ չափազանցրած, բայց իրական տիպար Գնթունուն: «Հայրիկին պատուիրանաւ Կարնոյ կողմերն երբ ուսուցչութիւն կընէինք, ամիս մը յառաջ վերակոչեց զիս և բարեհաճեց այս կողմերն առաքել իւր սուրբ գրաւոր հրամանաւ» — այդ խօսքերով նա իր կատարեալ պատկերն է տալիս՝ կեղծաւորութիւն, շահագործութիւն ուրիշի անուան: Ո՛հ ինչպէս լաւ եմ ես ինքս ինձ պատկերացնում այդ սողուն կենդանուն, որը ամէն տեսակ անպիտանութիւններ անելուց յետոյ գիտէ սուտ մեռուկ ձևանալ և ձեռները շփշփելով անմեղօրէն պատապիտանելու «չեմ գիտէր» . . . նրանցով լիքն է մեր կեանքը: Գիւղերում նրանք տիրացուներ են կամ գրագիրներ, վանքում — վոքրաւորներ կամ վեհարանակահներ, իշխանութեան ձեռին — լաւ գործիքներ, տեղն եկած տեղը Մօլշալիներ, տեղն եկած տեղը — Վուռմեր . . . Եւ ժողովրդի ցասումը ու անէծքը նրանց հասցէին անպակաս է՝ «Ձեր ձամիէն փուշ ու տատառի դառնաւ, էս աշխարքը չմտնէք էլ գեղ, առն, օջաղ, ընդանիք թողէ՛լ էք, սր չփայցնէք, ամէն տեղ հիմն արեգակ շուռ առե՛ք. Իգդիրը ձեր ձեռովն ընչանք էս օր էլ արնի մէջ լեզ ա տալիս, Աշաբասկ՝ հէրը ուղուց հանեցիք, բաժան բաժնութիւն քցեցիք, երեսեքանցն իրար հետ թշնամացրիք, Ղամարու աղբաւանների բերանից սուտ սուտ սանաւներ շինեցիք՝ հարստներին ծախեցիք, Մարգարէ դիւղումը մլամիտ հարստներին ճանդեցիք, աղջիկ փախցրիք, գեղն երկու թրաց (կուսակցութիւն) արիք՝ էս օր էլ իրար միս են ուտում: Ագուլիս ասում են քիչ մնաց ձեր ձեռքովը հաստատ ուսումնաւանդ շուռ գայ. ո՛ր մինը միտս բերեմ, քաննի՛ր շարեմ, հաւողի մատն ուտող տաղձի պէս բռնել էք էս աշխարքը, փաթաթուել խեղճ ժողովուրդի բողազին, հուփ էք տուել, աչքերը դադաթն էք թուցրել *). . .»

Մոլորիկներ, նաչալիկներ, տանուտէրներ, քահանաներ, գատաւորներ, միկիտաններ, գիւղի փաստաբաններ, գրագիրներ, մինչև իսկ տիրացուներ և եասավուլներ — ահա ժողովրդի արիւն ծծօղ տղրուկները և հասարակական ցեցերը, ահա — վիպասանի խօսքերով ասած — «հաւողի

*) Տես «Ցեցեր» վէպը:

մատն ուտող տաղձերը»։ Նրանք այնպիսի մի ոյժ են ներկայացնում, որի առաջ անդոր են Հեթումները, Խեչանենց Խեչանները, Յակուլները, Սիսակները, Ներսէսները, Վարդերը և ստրկութեան մէջ խարխափող, բայց մաքուր և անկեղծ սրտի տէր, կանայք։

Պռօշեանցը ոչ կարողացաւ խորը թափանցել իր հերոսների հոգու մէջ, լուսաբանել և հիմնաւորել նրանց դործունէութիւնը, ոչ էլ գիւղի անմխիթար կացութեան իրաւական—տնտեսական պատճառները ուսումնասիրել։ Միայն մի բան նրա համար սլարզ էր և այդ կէտում՝ նա լիովին արդարացի էր, որ այդ տեղ տգիտութիւնն է թաղաւորում, խաւարն է ավուել իր սև քողը, Դրա դէմ է հարկաւոր կռուել՝ հարկաւոր է վերացնել այդ մահաշունչ շղարշը։ Կուլտուրական դործունէութիւն՝ ահա այն կոչը, որ անում է հեղինակը իր վէպերի մէջ, մտէք Սիսակի նման ժողովրդի մէջ, ցաւակից եղէք նրա ցաւերին, կրթեցէք նրան, լոյս սփռեցէք ձեր շուրջը։

Այդ կոչը միեւնոյն ժամանակ լաւագոյն հայերի ըզձերի և գործերի ամփոփումն է, որի ծաւալից և ուժից է կախուած մեր ժողովրդի յառաջագիւծութիւնը։

Իսկ այդ սուրբ գործի համար ոչ մի զոհողութեան առաջ չպէտք է կանգ առնել։ Օրինակ առնենք Դանկոյից*), որը տեսնելով ժողովրդի տառապանքները և կամենալով հանել նրան անտառի խորքերից, համոզում է հետեւել իրան ու գլուխ անցած առաջ է գնում. անտառը մեծ է, ճանապարհ չկայ. շատերը վհատում են, միւսները զանգատում. Դանկոն անդադար առաջ է գնում և տառապանքների ճանապարհը լուսաւորելու համար պատառում է իր կուրծքը և բոցալառ սիրտը իր ափի մէջ գլխից վեր բարձրացնելով առաջ է գնում և ապշած մարդկանց անտառից լոյս աշխարհ հանում...

ՄԻՆԱՍ ԲԵՐԲԵՐՅԱՆ

*) «Իզէրդել», Մ. Գորկիի պատմուածքի հերոսը։

Գ Ր Ա Կ Ա Ն

ՔՐԻՍՏՈՍԻ ՀԵՏԳՈՎ

Բ. Ման

ԿԱՅԾԸ ԼՈՅՍ Է ՏԱԼԻՍ

Գլ. Ե.

Կիրակի օրը, պատարագից յետոյ, պատար Մէկսուէլը տուն էր վերադառնում, նրան իւր տան մօտ պատահեց Զոն Փոկսը: Չէր կարելի ճանաչել, որ նա առաջուայ «Մխտան» էր: Զոն Փոկսը սև մահուաէ նոր շորեր ունէր հագած, ստներին՝ մաքուր փայլող կօշիկներ, գլխին՝ դեղեցիկ ծղօտեայ գլխարկ. մի ձեռքին ձեռնոց էր հագել, իսկ միւս ձեռքում խաղացնում էր ձեռնամփայտը:

— Բարեւ ձեզ, պատահ, — օղջունեց նա, վերցնելով գլխարկը: — Ես մի կարևոր գործի համար ձեզ էի սպասում: Չէք կարող արդեօք կէս ժամ միջոց նստիլ ինձ ձեր ժամանակից:

— Սմենայն սիրով, մանաւանդ որ վաղուց է, համարեա երեք շաբաթ է, որ ես չեմ տեսել ձեզ, Զոն: Ի՞նչպէս էք. դուք կատարեալ ֆրանս էք դարձել, կարծես պարերեկոյթ պիտի գնաք:

Զոն Փոկսը ինքնագոհ կերպով ժպտաց:

— Դիտմամբ եմ այդպէս արել, պարոն պատար: Վերջին ժամանակներս լաւ աշխատանք ունէինք: Մեր տէրը մի կարևոր գործ է վերցրել. շատ շտապով գործ է, և ես օրը չորս-հինգ ուրբի եմ ստանում: Առաջին անգամ ստացածս փողը ես ամբողջովին ծախսեցի միմիայն նրա համար, որ որչափ կարելի է լաւ հագնուեմ, և այժմ ամեն տօնին ամբողջ ժամերով ման եմ գալիս Ուղիղ Ան-

կիւնի այն գինետների մօտ, որտեղ առաջ ինձ ամենքը տեսել են որպէս մի խղճալի թափառաշրջիկ:

— Բայց այդ ինչի՞ համար, — զարմացած ասաց Մէկսուէլ, Փոկսի հետ միասին տուն մտնելով:

— Որպէս զի ցոյց տամ իմ նախկին բարեկամներին, որ ժարդ միշտ կարող է ոտի կանգնել, եթէ որ ուզենայ: Խօսքերով այդ դժուար է ապացոյցել, իսկ այսպէս, այս ասելով Փոկսը նայեց իւր շորերին, ամենքին տեսանելի ու հասկանալի է առանց խօսքերի:

— Եւ ինչ, ազդե՞ում են ձեր շորերը, — հարցրեց Մէկսուէլ:

Ինչ ասեմ, — կմկմաց Փոկսը: — Հարբեցողներին միանգամից կտրել դժուար է, սակայն ես էլի կարծում եմ, որ թափառաշրջիկ Մխոտի այժմեան տեսքը գուցէ մի քանիսին դէթ մտածելու նիւթ տայ: Հէնց միմիայն իմ արտաքին փոփոխութիւնը իմ նախկին բարեկամների աչքին է զարնում, ստիպում է նրանց երկար խօսել ինձ հետ և ոմանց հրապուրում է: Ես արդէն երեքին գործի եմ դրել. յաճախ տեսնուում եմ նրանց հետ և, ոչինչ, երեքն էլ պինդ են կանգնած իրենց տեղում: Բացի դրանից, իւրաքանչիւրը նրանցից իւր կողմից գործի է դրել էլի երկու երեք ծանօթների և մենք այժմ մի փոքրիկ խումբ ենք կազմել: Ես այնպիսի ծրագիր եմ կազմել, որ այդ մի հաստատուն ընկերութիւն դարձնեմ, որպէս զի դրա մէջ մասնակցողները կարիքի ժամանակ իրար օգնեն և որ գլխաւորն է վարձողների վստահութիւնը երաշխաւորեն: Հէնց այսքանի օրս, օրինակ, աշխատանքի կառուավարիչը, որ գիտէր մեր նորակազմ ընկերութեան մասին, ասաց ինձ.

— Զո՞ն Փոկս, ինձ հարկաւոր է էլի երկու ատաղձագործ, Զեր ընկերների մէջ ատաղձագործներ չկան արդեօք: Ես սիրով նրանց կընդունէի և գործի կըդնէի:

Այդ վստահութիւնը ինձ համար շատ թանգ է և ես ցանկանում եմ ձեռք բերել այդ ոչ թէ մեր յիսունի չափ անդամների, այլ շատ ու շատ հազարների համար, որոնց

կողմից և այժմ ես դիմում եմ ձեր օգնութեանը, պարոն պաստոր:

— Խնդիրը ինչո՞ւն է:

— Օգնեցէ՛ք մեզ: Մենք այժմ նման ենք նաւաբեկութիւնից յետոյ ափ ձգուածներին. Կանգնած ենք արգէն հաստատուն հողի վրայ, բայց դեռ երերւում ենք: Մեզ նեցուկ է պէտք: Եկէ՛ք մեզ մօտ. Հէնց միայն ձեր այցելութիւնը շատ մեծ նշանակութիւն կունենայ: Դա բարոյական զօրեղ ազդեցութիւն կունենայ: Երբ ես նրանց խօսեցի ձեզ հրաւիրելու մասին, ամենքն էլ միաձայն կասկած յայտնեցին, թէ նա ինչպէս կը հաճի մեզ մօտ գալ:

Ձեր գալով՝ մենք մեզ աւելի վստահ կըզգանք: Մեր ձեռնարկութիւնը թէ մեր և թէ ուրիշների աչքում աւելի կը բարձրանայ:

— Ի՞նչ բանում կարող եմ ես ձեզ օգտակար լինել:

— Գիտէ՛ք ինչ է, պարոն պաստոր, Փարոսում ունեցած ձեր զրուցատրութիւնները դեռ բաւական չեն: Դուք այնտեղ կանչում էք նրանց դէպի լոյս, զարթեցնում էք քնից. այդ լաւ է: Բայց երբ մարդ զարթնում է՝ նրա գլուխն ու սիրտը սկսում են գործել. նրա մէջ ծագում են մտքեր, հարցեր, տարակուսանքներ: Լսելը դեռ քիչ է. երբեմն մարդ ինքը խօսել է ուզում: Ուստի և մենք ազատ ժամանակ հաւաքւում ենք խօսելու իրար հետ: Վարձել ենք շմի ինութիւն, ուր հաւաքւում ենք իրիկունները աշխատանքից յետոյ, կարդում ենք և ապա սրտանց խօսակցում:

Ի՞նչ էք կարգում:

— Առայժմ ամենից շատ Աւետարան ենք կարդում: Չարմանալի բան է, պարոն պաստոր: Մենք քրիստոնեայ ենք կոչւում, սակայն թէ ինչ է քրիստոնէութիւնը, Քրիստոսի վարդապետութիւնը, Աւետարանը, չգիտենք: Յաճախ ես իմ մտքումս ասում եմ, նախ քան միսիոներներ ուղարկելը ճապոնիա, Չինաստան, Հնդկաստան Աւետարան քաղցրելու, աւելի լաւ չէ՞ր լինի Աւետարանի քարոզիչներ ուղարկել քրիստոնէական մեծ քաղաքների փողոցները:

Չէ որ հէնց մենք ինքներս գեռ վայրենիներ ենք: Մենք ահա վաթսուն հոգի հաւաքուել ենք, սակայն մեզնից չատերը Աւետարանի մասին ոչ մի հասկացողութիւն չունին: Անցեալ օրը մենք կարդում էինք աղքատ Հաղարոսի և մեծատան, ողորմած սամարացու և չար ծառայի առակը: Մեզնից մէկը լսեց և վերջը ասաց.

—Անհնար է որ այդ բոլոր մեծ խօսքերը գրուած լինին այդ գրքում: Այդպիսի սուրբ վարդապետութիւն ունենալով, ինչպէս է, որ մենք այսպիսի անասնական կեանք ենք վարում: Ասում էք, շուտով երկու հաղար տարի կը լինի, որ Աւետարանը քարոզոււմ է. հապա ինչո՞ւ դրանից մեր կեանքը չի ջերմանում:

—Նրա համար, ասում եմ, պատմում էր Փօկսը Մէկսուէլին, — որ բաւական չէ լոյս վառել, այլ պէտք է նրան տեսանելի դարձնել: Եթէ վառած ճրագը թաղցնենք ամանի տակ, սենեակում լոյս չի տալ: Յիսուսը ճշմարտութեան լոյսը վաղուց վառել է երկրի վրայ, սակայն մենք նրան քիչ ենք տեսանելի դարձնում, դուրս չենք բերում մարդկանց առաջ:

—Ինչո՞ւ չեն դուրս բերում, — չէր հանդարտում հարցնողը: — Այդպիսի խօսքերի մասին, որ մենք այժմ կարդացինք, պէտք է ամեն քայլափոխում, առանց լռելու, ազաղակել: Այն ինչ մեզ մօտ լինէ է կատարուում: Քառասուն երկու տարեկան եմ և առաջին անգամն եմ լսում այդ մասին: Սակայն վաղուց պէտք էր, որ լսած լինէի: Եթէ ես մանկութիւնից իմանայի այդ գիրքը, հաւանօրէն այսպէս անասուն չէի լինիլ, ինչպէս որ այժմ եմ: Ես առաջին անգամն եմ այսօր այստեղ գտնուում և իմ այստեղ լսածներիցս քրտինք եկաւ վրաս: Կարծես հարգած էի և յանկարծ զգաստացայ:

Նորա կողքին նստած էր 16—17 տարեկան մի պատանի: Ընթերցումից յետոյ նա մօտեցաւ ինձ և ասաց.

—Թոյլ տուր որ հետո բերեմ այստեղ իմ մեծ քրոջը: Թող նա ևս լսէ: Ինչ լաւ խօսքեր են. մարդիկ այդպէս չեն կարող խօսել: Երևում է, որ այդ Աստուծոյ

խօսքն է:

Աւետարանի ընթերցումից յետոյ, կենդանի խօսակցութիւն սկսուեց: Յիշում էին մեծատան ու Ղազարոսի առակը, համեմատում էին ներկայ կեանքը իսկական քրիստոնէական կեանքի հետ, դանդառում էին կեանքի մէջ տիրող սոսկալի անարգարութեան և անիրաւութեան դէմ, դժգոհում էին իրենց ներկայ ծանր վիճակից: Առակի մեծատանը նմանեցնում էին իրենց անողորմ տէրերին, որոնց մօտ աշխատում են իրենք:

— Այդպիսի խօսքերը չէ որ լոկ դատարկաբանութիւններ չեն, — դարձաւ Զոն Փոկսը Մէկսուէլին, — և մեր ժողովները շատ օգտակար կը լինէին, եթէ որ մի խելօք, և որ գլխաւորն է, որով լուսաւորուած ու աւետարանական ճշմարտութեամբ ջերմացած մարդ առաջնորդէր մեզ: Օրինակի համար հէնց դուք, պարոն պաստոր:

Մէկսուէլը համաձայնեց յաճախել նրանց ժողովարանը:

— Այդ դէպքում ես կը խնդրէի ձեզ հէնց այսօր ժամը հինգին, «Փարոսում» ունենալիք ձեր ժողովից յետոյ, — ասաց Զոն Փոկսը: — Մենք ամենքս այնտեղ կը լինինք և այնտեղից կը գնանք մեր ժողովարանը, որը շատ մօտ է «Փարոսին»:

— Ներեցէք, պարոն պաստոր, — այս խօսքերով հանդիպեց Զոն Փոկսը Մէկսուէլին բանուորների վարձած շինութեան մուտքի առաջ: — Մեր շինութիւնը այնքան էլ լաւ չէ, փոքր ինչ մութն է ու անմաքուր, սակայն մեզ համար յարմար է, տեղը շատ է: Այսօր իմանալով որ դուք դալու եք, երկու հարիւրի չափ մարդ է հաւաքուել և փառք Աստուծոյ բոլորն էլ տեղաւորուել են,

Մէկսուէլը ներս մտաւ և շէմքի վրայ կանգ առաւ: Նրան այնպէս թուեցաւ, որ ընկել է հին քրիստոնեաների կատակոմքներից մէկի մէջ, որտեղ նրանք ազօթելու էին հաւաքում: Նրա առաջ բացում էր մի երկար ցած կամարակապ դահլիճ: Դահլիճի խորքում դիմացի պատի վրայ կախուած էր խաչելութեան պատկերը: Դահլիճի մուտքից

մինչև ծայրը երկարութեամբ դրուած էին երեք շարք սեղաններ և նստարաններ։ Ժողովականներից ոմանք նստած սեղանների մօտ թէյ էին խմում, իսկ միւսները ծառայում էին նրանց։ Սեղանների վրայ դրուած էին կտրտած սպիտակ հացի կոյտեր և մէջ ընդ մէջ ծաղիկների փունջեր։ Կային նաև մրգեղէնով լի ափսէներ։

— Մենք այստեղ թէյ ենք խմում և զրուցում, — բացատրում էր Ջոն Փոկսը Մէկսուէլին, — բոլորս միասին չենք կարող նստել, ուստի և հերթով ենք խմում։ Նախ նստում է մի կէսը և նրանց ծառայում են մնացածները. յետոյ նստում է երկրորդ կէսը և նրանց ծառայում են առաջինները։

— Ուրտեղից են այս ծաղիկներն ու մրգերը, — հարցրեց Մէկսուէլը։ — Ի՞նչ միջոցներով էք հայթհայթում թէյը, հացը։

— Ընդհանուրիս միջոցներով։ Այդ ամենը չնչին բան արժէ, սակայն զարդարում է մեր ժողովը։ Շինութեան համար վճարում ենք մենք՝ մշտական անդամներս, իսկ թէյի և միւս ծախսերի համար հաւաքում ենք ամենբից, թէ անդամներից և թէ հիւրերից, ներս մտնելիս իւրաքանչիւրը տալիս է, ինչ որ կարող է, մէկը հինգ, միւսը եօթ, մի ուրիշը տասը կոպէկ։

— Եւ այդ բաւականանում է։

— Դեռ մի բան էլ մնում է։ Այդ մնացորդով մենք գրքեր ենք առնում մեր փոքրիկ մատենադարանի համար։

— Ո՞վ է կառավարում ձեր մատենադարանը։ — Ո՛չ որ, Մենք չունինք գրքեր ստանալու և յանձնելու ցուցակներ։ Յետ դարձրած գրքերը ես սարքում եմ կրկին դարակների վրայ՝ վերնագիրը դէպի դուրսը, որպէս զի երևայ, թէ ինչ գիրք է։ Ես դիտմամբ այգալիսի կարգ սահմանեցի, ուզում էի փորձ անել և բարեխղճութեան մի փոքրիկ դաս տալ։ Առաջին անգամ գրքեր բաժանելիս ես ասացի նրանց։

— Բոլոր գրքերը ձեռք են բերուած ընկերների մէջ հաւաքուած դրամներով, Յոյս ունիմ, որ մենք կարող կը-

լինինք անկորուստ պահել այդ կոպէկները: Գրքերը պիտի դրուին միմիայն ազնիւ խօսքի հիման վրայ: Ուզում եմ իմանալ, արդեօք մեր մէջ մի տասը կոպէկի աղնաւթին գէթ չի դռնուիլ: Միթէ, հէնց որ մէկը առանց ցուցակում նշանակելու մի հինգ կամ տասը կոպէկանոց գիրք ստանայ, իսկոյն և եթ պիտի գողանայ այդ գիրքը:

Երեք շաբաթուայ ընթացքում երկու հարիւրից աւելի գիրք էր դրուած և ոչ մէկը չկորաւ:

— Միայն դուք այն ասացէք, պարոն պատուր, — գարձաւ Զոն Փոկսը Մէկսուէլին՝ առաջնորդելով նրան կողքի սենեակը, — թէ ինչո՞ւ կրօնական-բարոյական բովանդակութեամբ գրքերը մեծ մասամբ այնպէս ձանձաղի ծանր են և կարդացւում են առանց հետաքրքրութեան: Զէ՛ որ նրանց մէջ խօսուում է կեանքի ամենակարեւոր խնդիրներին՝ բարութեան, ճշմարտութեան Աստուծոյ մասին: Միթէ ամենահետաքրքրական և կենդանի հարցերի մասին չի կարելի աւելի կենդանի ու հետաքրքրական կերպով գրել:

— Դուք, սիրելի Զոն, ցաւոտ տեղի վրայ մատ դրիք. — ասաց Մէկսուէլը՝ նայելով ժամացոյցին և տեսնելով որ հինգին դեռ տասը ընդէ կայ: Ձեր յարուցած հարցերը, յիշաւի հիմնական հարցեր են, որոնց մասին եղած գատողութիւնները պիտի արտայայտուին կենդանի և նոյն իսկ կրակոտ խօսքերով, որ կարող է նլինել միմիայն կենդանի և ջերմ որտեղից:

Ես իմ կեանքիս մէջ շատ բազմատեսակ հրապարակական գասախօսութիւններ եմ լսել և նրանցից յատկապէս յիշում եմ երկուսը. մէկը ասորական դրամների մասին, միւսը՝ ծովի ալիքներին այս կամ այն գոյնը տուող ջրածինների (ինֆուզորիա) մասին: Ես լինչ գործ ունիմ սրանից երեք հազար տարի առաջ գործածուած ասորական դրամների հետ, կամ Հնդկաց օվկիանոսի ալիքներին փիրուզայի գոյն տուող ջրածինների հետ: Սակայն լարուած ուշադրութեամբ ես լսում էի երկու ժամ տևող գասախօսութիւնները: Ի՞նչն է այս հետաքրքրութեան պատճառը: Ինքը խօսողը, նրա սէրը դէպի իւր

դատախօսութեան նիւթը: Նա իւր ոգևորութեան կրակով վառում էր և ինձ:

Ընդհակառակը, ինձ պատահել է լսել ճառեր[»] ամենակենդանի հարցերի մասին և նրանք միմիայն մեռելային ձանձրոյթ են առաջադրել և ունկնդիրներին քնացրել:

Հէնց առաջին խօսքերից դուք զգում էք, որ այստեղ ճառում է ոչ թէ կենդանի խօսքը, այլ մեռեալ տառը: Դուք յիշում էք Աւետարանի խօսքը: «Ժողովուրդը զարմանում էր Յիսուսի ուսուցման վրայ, որովհետև նա խօսում էր, որպէս իշխանութիւն ունեցող, և ոչ թէ որպէս դպիրներն ու փարիսիոյիները», և ասում էր ինքներդ ձեզ. «մեր առաջ կանգնած է մի դպիր»: Դպիրը խօսում է գրքից, այլ ոչ թէ Աստուծոյ կենդանի հոգուց: Նրա խօսքը չի վառուած Աստուծոյ կրակով և չի ջերմացնում լսողներին, այլ ընդհակառակը ջերմ սրտերն ևս պաղեցնել կարող է:

Ժամի հինգը խփեց, Մէկսուէլ դուրս եկաւ Ժողովականների առաջ:

— Աղօթենք, սիրելի բարեկամներ, ասաց նա: — Աղօթքը կը ջերմացնէ և կօրհնէ մեր նոր ծանօթութիւնը և աւելի սերտ կերպով կը միացնէ մեզ:

Ունկնդիրները հազուադիւրս ոգևորութեամբ մի քանի աղօթքներ երգեցին: Ընդհանաւ երգեցողութիւնը բարձրացրեց ժողովականների տրամադրութիւնը և աշխոյժ տուեց նրանց: Ամենքն էլ թարմացած նստեցին իրենց տեղերում: Մէկսուէլին մի բաժակ թէյ առաջարկեցին և նա նստելով սեղանի մօտ՝ խաչելութեան պատկերի տակ, սկսեց խօսել: Նրա խօսքը նման չէր սովորական եկեղեցական քարօղի: Այդ, աւելի շատ, անկեղծ—կրօնական մարդու պարզ խորհրդածութիւն էր: Մէկսուէլը չէր ուսուցանում, նա զրուցում էր մօտիկ բարեկամների հետ, իւր տպաւորութիւններին հաղորդակից անելով նրանց:

— Անցեալները մի քանի օրով իմ լաւ ծանօթների կալուածքն էի զնացել, — սկսեց Մէկսուէլը, — նրանք ու-

նին մի քանի հազար դեսետին ընդարձակ հող։ Տնտեսութիւնը այնտեղ դրուած է շատ լաւ հիմքերի վրայ։ այնտեղ կան ահագին վարելահողեր, ջրաղացներ, անասնանոցներ, հաւանոցներ և մեծ այգի։ Այդում մի քանի դեսետին տարածութեան վրայ շարքերով անկուած են բազմաթիւ պտղատու ծառեր և թփեր։

— Ի՞նչ էք կարծում, մի այսպիսի այգի որքան եկամուտ կարող է տալ ինձ, — հարցրեց տանտիրուհին, ցոյց տալով ինձ իւր ընդարձակ այգին։

— Չգիտեմ, ճշմարիտ, — դժուարացայ պատասխանել ես, — երբէք առիթ չեմ ունեցել այդպիսի իրեր գնահատելու։ Սակայն կարծում եմ, որ մի այդպիսի այգու արդիւնքը պէտք է որ երկու-երեք հազար ուրբուց պակաս չլինի։

— Այո, պէտք է որ մի քանի հազար արդիւնք բերի, — տոտց տխրութեամբ տանտիրուհին։ — Նախկին տարիները միշտ ինձ երեք-չորս հազար ուրբլի էին տալիս կապալառուները, իսկ այժմ առաջտրկում են . . . հարիր յիսուն ուրբլի, և այն էլ միայն նրա համար, որ այդու կապալը ձեռքից չտան յետագայում։ Փարնանը թռթռու երեւցաւ ծառերի վրայ և կերու բոլոր տերեւները։ Այգին այժմ համարեա ոչինչ չի տալիս. ծառերը շատ են, իսկ պտուղներ չկան։

— Երբ մարդ սաստիկ զբաղուած է մի ուրիշ բանով, — դարձաւ Մէկսուէլը ունկնդիրներին, — նա ինչ էլ որ տեսնի, լսի, կարգայ, միշտ այդ «մէկ բանի» մասին կը մտածի։ Ինձ համար այդ «մէկ բանը» յատկապէս վերջին ժամանակներս, մարդու, կեանքի մասին եղած մտածմունքն է, ինչպէս ենք ապրում մենք և ինչպէս պէտք է ապրենք։ Ուստի և տանտիրուհու խօսքերը իսկոյն իմ միտքս դարձրին դէպի մարդիկ և ես մտածմունքների մէջ ընկայ ու լռեցի։ Տանտիրուհին նկատեց իմ տրամադրութեան փոխուիլը և ասաց։

— Անհանգիստ մի լինիք։ Այդին մեր եկամտի գլխաւոր աղբիւրը չէ։ Այդ աւելի շուտ իմ մեծ որդու քմա-

հաճոյքի արդիւնքն է։ Նա սաստիկ սիրում է այգեգործութիւնը։

— Ես ձեր այգու մասին չէի մտածում, — տաացի ես, — իմ մտածումները այն այգու մասին էր, որ ոչ թէ մի հինգ, տասը գետեատին տեղ, այլ ամբողջ երկրի երեսն է բռնում և որը կոչւում է մարդկութիւն։ Ձէ որ այդ ևս այգի է, բայց ոչ մարդկանց, այլ Աստուծոյ այգի։ Եւ երբ ես մտածում եմ այդ այգու մասին, պատկերանում է նա իմ առաջ վաղ գարնանը ամբողջը ծաղկի մէջ թաղւած։ Երբ ես յիշում եմ մանուկներին իրենց պայծառ աչերով և հագով, ասում եմ ինքս ինձ. «արքան մեծ արդիւնք իրաւունք ունի սպասելու այգու տէրը»։ Բայց ահա գալիս է ամառը, հասնում է աշունը և հաղարների փոխարէն մի քանի ռուբլիներ են ստացւում միմիայն։ Բանից դուրս է գալիս, որ համարեա թէ ամբողջ այգին թրթուռը կերել է։ Եւ այդ ոչ թէ միմիայն մի տարի, ինչպէս ձեր այգին է. այլ շարունակ, ամբողջ կեանքը, տարի տարու յետեից, ամբողջ դարեր։ Դուք այս տարի փոստ կրեցիք, սակայն անցեալ տարիները լաւ արդիւնք էք ունեցել և հաւատացած էք, որ հետեւեալ տարին դարձեալ մեծ արդիւնք կունենաք։ Աստուծոյ այգին այդպէս չէ։ Ինքներդ մտաբերեցէք և ուրիշներին հարցրէք. «արդեօք երկրի վրայ եղել է մի այնպիսի տարի, երբ Աստուծոյ այգին ամբողջապէս, և ոչ թէ միմիայն մի մասը, լիառատ արդիւնք տար»։

Այս խօսակցութիւնը նստել է իմ գլխումս և շարունակ հետեւում է ինձ։ Ուր էլ որ ես լինիմ այժմ, վերջին ժամանակներս, ում էլ որ տեսնեմ, ում հետ էլ խօսեմ, ինձ թւում է, որ ես այգու մէջ եմ, որ իմ շուրջս բոլորը պտղատու ծառեր են և որ ես ինքս էլ նրանցից մինն եմ։ Ի՞նչ արդիւնք են տալիս նրանք Աստուծոյ այգու տիրոջը։

— Նայում եմ ես այժմ ձեզ վրայ, սիրելի բարեկամներ, շարունակեց Մէկսուէլը մի հայեացք ձգելով բոլորի վրայ, — և նոյնպէս կուղէի հարցնել. «իսկ մենք ինք»

ներս մեր տեղում պտուղ տուե՛լ ենք արդեօք: Թէ մեզ
ևս վաղ դարնանը թրթուռը փչացրիլ է:

— Ի՛նչ պտուղ, ոչ մի պտուղ չենք տուել մենք, —
լսւում էին ձայներ զանազան կողմերից, — փուշ և տա-
տասկ ենք տուել մենք: Մենք այգի չենք, այլ խոպան
անապատ:

— Թող այդպէս լինի, — համաձայնեց Մէկսուէլը նրանց
հետ: Ասենք թէ մեր այգին անապատ է դարձել, սակայն
անապատը կարելի է մաքրել և կրկին այգի դարձնել:
Կարիքից ստիպուած, ճանապարհորդները անցնում են
նոյն իսկ անանցանելի անտառներով, ճանապարհ են բաց
անում խիտ թաւուտների միջից: Փորձենք մենք ևս այդ-
պէս անել: Անտառի թաւուտը մի միծ անյաղթելի ար-
գելք չէ: Պէտք է կտրտել այդ անտառը, ճանապարհներ
բանալ: Ինձ այնպէս է թւում, որ մենք այստեղ արդէն
կանգնած ենք այդ գործի սկզբում: Նախաձեռնութիւնը
սլատկանում է մեր ընդհանուր բարեկամ Ջոն Փոկսին:
Գնացէք նրա յետևից: Դուք հաւաքուած էք այստեղ
այլ և այլ գործարաններից և աշխատանոցներից, Իւրա-
քանչիւրդ ձեր տեղում Ջոն Փոկս եղէք: Բաւական է
ինչքան մնացիք անտառի մթութեան մէջ:

Փրկիչը Մատթէոսի աւետարանի տասներորդ գլխում
ասում է. «Մի կարծէք թէ եկայ խաղաղութիւն ձգելու
երկրի վրայ. չեկայ խաղաղութիւն ձգելու, այլ սուր:»
Մենք աւելի քան ընտելացել ենք անտառի խոնաւութեանն
ու ներխուժութեանը և հաշտուել ենք նրա հետ: Փրկիչը
հակառակ է այդ անտառի ներխուժութեան հետ ունե-
ցած մեր հաշտութեանը. նա բերաւ իւր սուրը, իւր վար-
դապետութիւնը, Աստուծոյ արքայութեան կոչի խօսքը,
որ սրի պէս խրուում է մարդու սիրտը և անարդարու-
թեան թաւուտի միջից ճանապարհ բաց անում, վեր
առէք այդ սուրը: Գնացէք այդ սրով Ջոն Փոկսի յետևից
դէպի գործ, մաքրեցէք անտառը, ճանապարհներ բաց
արէք, կտրտեցէք սրբան կտրելի է լայն և անգաղար մի
խնայէք ձեր բաղուկները և քրտնելուց մի վախեցէք:

Մէկտուէլի խօսքերը օգեւորեցին ժողովականներին: Ամենքն էլ կարծեւ թէ աւելի տուող, ամուր և ուժեղ էին զգում իրենց, նրանք գործի էին փափագում և այնպիսի գործի, որի մասին խօսել էր Մէկտուէլը:

Ժողովականներից մէկը ցաւ յայտնեց, թէ ինչու շատերը այդպէս չեն մտածում և գործում. թէ ինչու միլիոնաւոր մարդիկ ապրում են առանց որ և է օգուտ տալու ուրիշներին:

Այդ մասին, — պատասխանեց Մէկտուէլը, — Աւետարանի մէջ շատ զօրեղ խօսք կայ ասուած, «մի դատէք, որ չդատուիք»: Մենք ուրիշներին դատաւոր լինել չենք կարող. Մենք կարող ենք սրտով ցաւել, բայց ոչ թէ ուրիշներին մեղադրել. Մենք կոչուած ենք աշխարհ Ստտուծոյ գործի համար: Մեր պարտքն է աշխատել և ոչ թէ դատել: Որքան շատ է մեր շուրջը անկարգութիւնը, այնքան աւելի քիչ ժամանակ պիտի ունենանք դժգոհութեան ու ու տրտունջի համար և այնքան աւելի եռանդով գործի պիտի կաշենք այդ անկարգութիւնները վերացնելու համար:

Վերջացնելով խօսքս, ասաց Մէկտուէլը, դառնալով դէպի ժողովականները. — Ես կաւելացնէի այստեղ Յիսուսի ասածը իւր աշակերտներին. «Հունձը շատ է, իսկ մշակները քիչ: Ազաչեցէք հնձի Տիրոջը, որ մշակներ ուղարկէ իւր հնձի համար»:

Ռուս. թարգմ. Մամբրէ վարդապետ.

ՄԵՐ ԴԱՐԱՒՈՐ ՍՈՒԳԸ

(Հայրիկի եւ Պոօեհանցի յիշատակին)

Այնտեղ, սգաւոր անհաս բարձունքից
Գուժկան, մահանիշ զանգն է զօղանջում
Ու հէգ որբերիս կեանքի խորշերից
Վիշտ ու տառապանք ողբի են կանչում:

Ու սե ցաւերին օրդեգիր դարձած,
Այս անձուկ հովտում՝ դարերով փակուած՝
Մենք ողբ ենք հնչում՝ կոչին հնազանդ,
Դարերից ողբը մնաց մեզ աւանդ...

Ու լալա—հնչիւն մեր ողբի ձայնին
Տալիս են ձորերն արձագանք ուժգին,
Բայց հսկայ ժայռեր՝ լուռ, արձանացած,
Նայում են անշարժ վերից դէպի ցած:

Եւ այդպէս ահա դարաւոր վկան
Մեր տառապանքի, նահատակութեան՝
Լճու է, անզգայ... մինչև երբ, արդեօք,
Մեզ պիտի տանջես, այ բնիտ անողոր...

ՅԱՐՈՒՅԻԸ ՊԵՏՐՈՍԵԱՆ,

ՄԵՐ ՄԵԾ ՀԱՅՐԻԿԻՆ

Հացով վաթանի կարօտը սրտիդ,
Սնաէրունչ թողած կարմիր հայրենիք,
Եւ դեռ չտեսած շողքն ազատութեան,
Ինչո՞ւ ես թըռչում, մեր ազիզ Հայրիկ:

Էլի տնքում են հայրենի լեռներ,
Էլի գեղջուկը արիւն է լալիս,

Մեր ողբ ու լացին նահատակութեան,
Էլի լուռ վկայ վեհապանձ Մասիս:

Երազներիդ պէս մենք միշտ տարագիր,
Փախչում ենք թողած նախնեաց շիրիմներ,
Վիշտը մեզ ընկեր, ցաւը անկողին,
Մեր կեանքը զուլում, սրբաներս աւեր:

Բոկոտն ու նօթի երբ զուլում՝ երկրից
Անտուն որբերդ հե ի հե կը դան,
Քո թեւերի տակ հանգիստ առնելու,
Եւ կարօտագին «հայրիկ» ձայն կը տան:

Եւ հայ գիւղացին արդար վաստակից
Յոգնած ու դադարած. իւր ցաւերը ծով,
Կորացած մէջքով, քո սուրբ շիրիմին.
Յուշիկ կը պատմի մունջ մըռմըռաւով:

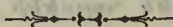
Դհու, որ ապրել ես նրանց ցաւերով,
Միշտ հպարտ կանգնած նրանց թիկունքին,
Տես վերջին ժամին Գեղ մօտ են եկել,
Սուրբ երգ են ուղում Գեղանից կըրկին:

Վասպուրականից արծուի թեւերով,
Էլ ո՞վ կուղարկի ողջոյն մեզ համար.
Էլ ո՞վ կըլսի մեր վիշտը անտակ,
Բաց, ովկեան սրբտով, ծերսէկ վեհափառ:

Մենք ուխտ ենք անում դադաղիդ առաջ,
Որ միշտ կը սիրենք մեր խեղճ հայրենիք.
Եւ մութ վաթանում քո ջահը վառած,
Միշտ վառ կը պահենք, անմոռաց հայրիկ:

Գրուեիկ.

Ճեմարան, 1907 թ. 2 նոյեմ.

ԳՐԱԽՑՍՈՒԹԻՒՆ

Կարոլոս Շելտըն — Քրիստոնէութեան գաղափարա-
կանը. Հետեիլ Յիսուսի. Թարգմ. Վ. Յ. Յակոբեան. Կ.
Պօլիս, 1903 թ., 16⁰ 241 եր.

Նորագոյն ժամանակի քրիստոնէական վիպագրու-
թեան գեղեցիկ նմուշներից մէկն է այս գիրքը: Մինչ
մեզանում հակակրօնական ուղղութիւններն ու հայեացք-
ները կատարեալ տիրապետութեան մէջ են և կրօնական
լինել համազօր է համարւում յետադիմութեան և տգի-
տութեան, Եւրոպայում և Ամերիկայում առաջնորդող
տաղանդները՝ յատկապէս գեղեցիկ գրականութեան ներ-
կայացուցիչները, քրիստոնէական գաղափարների մէջ են
տեսնում իրենց տաղանդի և բարձրագոյն ձգտումների
արտայայտութեան տարրերը: Ով մարդկային հոգու ներ-
քին խորաններն է կամենում թափանցել և կեանքը կեն-
դանական աճեցողութիւնից աւելի մի բարձր երևոյթ
ըմբռնում, չի կարող կրօնական խնդիրներով չզբաղուել.
մարդկային հոգու տենչանքների, իղձերի և ձգտումների
ուղին միշտ ընթացակից է կամ աւելի ճիշդ նոյնանում է
կրօնի հետ. Գեօթի նման առաջնակարգ մի բանաստեղծ,
Վալքների նման մի երաժիշտ իրենց հոգու բարձր թռիչք-
ներով ի վերջոյ կրօնականի եթերներն են բարձրանում:

Մի քանի տասնեակ տարիներ առաջ Եւրոպայում
նիւթապաշտական հայեացքը կատարելապէս իշխող էր
մտքերի վերայ, ինչպէս այժմ մեր մէջ: Բայց նա սնանկ
դուրս եկաւ կեանքին աւելի լաւ ուղղութիւն տալու, նա
սնանկ դուրս եկաւ նաեւ գիտութեան առաջ: Դորա հե-
տեանքն էր, որ քաղաքակրթութեան ներկայացուցիչ ազ-
գերի բարձր հոգիների մէջ սկսուեց կրօնական մի նոր և
միայն չարժու, որ արտայայտւում է գեղարուեստի բոլոր
ճիւղերի, ինչպէս և գեղեցիկ գրականութեան մէջ: Գեր-
մանացիների, Անգլիացիների և Միացեալ Նահանգների

դեղեցիկ գրականութեան մէջ աննշան տեղ չեն բռնում՝ այն բանաստեղծներն ու վիպագրողները, որոնք իրենց ոտեղծագործութիւնների նիւթը քրիստոնէական գաղափարներն են ընտրում: Գերմանիայում Ֆրենսէնն այժմ առաջնակարգ վիպասանն է և նորա վէպերի բոլոր նիւթերը, այսպէս կամ այնպէս, կապուած են կրօնական խնդիրների հետ:

Մեր մէջ դեռ վաղ է այդպիսի ինքնուրոյն գրականութիւն սպասել, քանի մաքերի շփոթութիւնն է իշխում կրօնի վերաբերութեամբ: Բայց ուրախալի է գտնէ, որ հետզհետէ օտար գրականութեան աչքի ընկնող երկոյթները թարգմանւում և հասարակութեան առաջ են դրւում: Լեհացի Սենկեիշի *Quo vadis*-ը—*Յո՛ւ երթա՛տ, Սնգլիացի Փարրաբի «Քրիստոնէութեան տրշալուսին»*, Գերմանացի Էքերտի *«Մարդ եմ»* ևն. արդէն թարգմանուած են հայերէն: Պատուելի Յակոբեանն էլ *Տաճկահայոց համար թարգմանել և հրատարակել է Ամերիկացի Շեքսպիրի վերոյիշեալ գիրքը*, որ հարկւր հաղարներով տարածուած է Ամերիկայում և Անգլիայում և բազմաթիւ հրատարակութիւններ ունի:

Հեղինակը թէև քրիստոնէութեան գաղափարականն է կամենում ներկայացնել, բայց այդ վերացական և երեւակայական պատկեր չէ, այլ շատ զծերով վերցրած նոր ժամանակի կենդանի քրիստոնեաների շրջանից: Սովորաբար եւրոպական ազգերի քրիստոնէութեան մասին գաղափար են կազմում վտղոցից և արտաքին կեանքից, սակայն կան շրջաններ, ընկերութիւններ, հաստատութիւններ, ուր քրիստոնէութիւնը խօսք չէ, այլ կեանք և գործ: Ընդհանրապէս ճշմարիտ կրօնական կեանքը բարձրագոյն կեանքն է մարդկային հոգու համար, ուստի և որոշ անհատներ և շրջաններ միայն ընդունակ են այդպիսի մաքուր, անձնուէր և գաղափարական կեանքով ապրելու: Շեքսպիր մեր առաջ պատկերացնում է այդպիսի մի շրջանի գործունէութիւնը յանուն քրիստոնէական սիրոյ և եղբայրութեան, որ իւր նիւթական, մտաւոր և բարոյական կու-

րողութիւնները դորժադրում է մերձաւորի վրկութեան համար: Մեր առաջ հետզհետէ նկատադրւում են մեծ քաղաքներին յատուկ ապականութիւններն ու անբարոյական ճահիճները, ուր խեղդւում են և անյետանում հարիւրաւոր, հազարաւոր մարդիկ: Եւ ահա Քրիստոսի շաւղով ընթացողների մի խումբ սկսում է իւր օրհնութեամբ լի գործունէութիւնը այդ շրջաններում: Քարոզիչ քահանան, եպիսկոպոսը, տաղանդաւոր երգչուհին, հարուստ վաճառականը, գալրոցի տեսուչը, լրագրատետը ևն. «Քրիստոսին հետևիլ» նշանաբանով վերածնուած՝ սիրոյ, կարեկցութեան և գթութեան գործունէութիւն են սկսում աղքատութեան զոհերի և բարոյապէս անկեալների մէջ: Գրքի ընթերցանութեան հետ մարդու հոգին բարձրանում է դէպի գաղափարականը, անձնուիրութեան զգացմունքների աշխարհը, որ լաւագոյն ապացոյցն է հեղինակի յաջողութեան:

Աւելորդ ենք համարում բովանդակութեան մանրամասնութիւններ տալ, որովհետեւ նոյն գրքի մի տարբեր խմբագրութիւնը ուսեսերէնից թարգմանեց մեր միաբանակից Տ. Մամբրէ վարդապետ, որ և հետզհետէ տպագրուեցաւ «Արարատ»-ի մէջ «Քրիստոսի հետքով» վերնագրով: Վերջին գլուխը տպագրուեց ներկայ համարում: Յանկալի էր առանձին հրատարակուած տեսնել այս գիրքը Ռուսահայոց համար, որովհետեւ համոզուած ենք, թէ հայ ընթերցող հասարակութեան սիրելի գրքերից մէկը կլինի այն:

Գ. Վ. Յովսէփեան

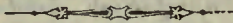
Դասաւեստ կրօնի. Ա. արի. կազմեց Սահակ ա. ֆահ. Սահակեանց. ԺԱ. այ. Թիֆլիզ, 1907, գիւնն է 25 կ.

Սահակ քահանան առաջինն է մեր կրօնուսոյցների մէջ, որ աշխատել է մանկավարժութեան պահանջների համեմատ կրօնի դասագրքեր պատրաստել: Այդ է պատ-

ճառը, որ նորա դասագրքերը ընդհանուր հաւանութեան են արժանացել մեր ուսուցիչների կողմից և համարեա բոլոր դպրոցներում ընդունելութիւն գտել. Առաջին տարուայ կրօնի դասատետրի թԱ. տպագրութիւնը նոյնպէս մի ապացոյց է, թէ հեղինակն աշխատում է ըստ կարելոյն բաւարարութիւն տալ ժամանակի պահանջին: Նա իւր դասագիրքը զարգարել է նիւթերին համապատասխան կրօնական պատկերներով, որոնք ոչ միայն մանուկների մէջ հետաքրքրութիւն կզարթեցնեն, այլ և կնպաստեն աւելի հեշտ կերպով ըմբռնելու պատմութիւնները: Պատկերներն առնուած են դասական նկարիչների գործերից. տպագրութեան կողմից էլ յաջող կարելի է համարել:

Նիւթը կազմել և դասաւորել է հոգևոր իշխանութեան հաստատած ծրագրի համաձայն: Գրաբար աղօթքների հետ դրել է և թարգմանութիւնը աշխարհիկ լեզուով: Աւետարանական պատմութիւնները գրուած են պարզ և փոքրներին մատչելի լեզուով: Գրաբար աղօթքներն ու հաւատամքն անշուշտ դժուարամարս են մանուկների համար, բայց այստեղ մեղաւորը դասագիրքը կազմողը չէ, որ պարտաւոր է համակերպուել իշխանութեան հաստատած ծրագրին:

Գ.

Die armenische Kirche in ihren Beziehungen zu den Syrischen Kirchen.

Dr. E. Ter-Minassiantz. Leipzig 1904.

Հայաստանեայց եկեղեցու յարաբերութիւնները ասորի եկեղեցիների հետ.

Դր. Ե. Տէր-Մինասեան. Լայպցիկ 1904.

Էջմիածնի միաբան նախկին սարկաւազ այժմ վարդապետ Երուանդ Տ. Մինասեանի դոքտորական շարադրութիւնն ունինք ձեռքի տակ. հեղինակը նպատակ է դրել

հայ և ասորի եկեղեցիների փոխադարձ յարաբերութիւնն ու ազդեցութիւնը հայ և ասորի աղբիւրներից օգտուելով հետախուզել և նկարագրել:

Նորա գիրքը ունի 6 գլուխ և մի յաւելուած: Ա. գլխում հեղինակը ուզում է մեզ պարզել ասորիների խաղացած դերը հայոց եկեղեցու ծաղման և պատմութեան մէջ մինչև Զ. դարը: Այստեղ հեղինակը իրաւացի կերպով շեշտում է այն հանգամանքի վերայ, որ հաւանօրէն Հայաստանի առաջին քարոզիչները ասորիներն են եղել և որ նոքա Գ. դարից մինչև Զ. դարը մեր եկեղեցու մէջ մեծ դեր են խաղացել. նոքա կազմել են Հայաստանում մի ամբողջ ասորի կուսակցութիւն, որը յունականի դէմ յաճախ յաջողութեամբ մրցում էր: Բայց պէտք է նկատել, որ հեղինակը այդ երկու կուսակցութիւնների մրցումին չափազանց մեծ տեղ է տուել և ասորի կուսակցութեան ազդեցութիւնը եղածից մեծ համարել: Այս կէտում ես համաձայն եմ պրօֆ. Ս. Վէբերի հետ և առանձին ուշադրութեան եմ առնում այն հանգամանքը, որ Լուսաւորչու տունը ասորի հոգեւորականութիւնն, նորա գրականութիւնն ու ազդեցութիւնը նոյնչափով հովանաւորում էր ինչպէս յունականին, ինչ որ լինել չէր կարող, եթէ այդ երկու կուսակցութիւնների մէջ այդպիսի սուր մրցում լինէր. և եթէ կաթողիկոսական աթոռի շուրջ Գ. և Ն. դարում ասորիների մրցումն ենք նկատում, այդպէտք է բացատրել պարսկական քաղաքականութեան ազդեցութեամբ, որոնք չէին կարող թոյլ տալ, որ յունական ազդեցութիւնը զօրանայ: Ասորի հոգեւորականութիւնը ոչ այնքան ազգային շահերն էր պաշտպանում և ազգային կուսակցութեան հետ էր միացած, այլ աւելի նա յենուած էր պարսիկների ազդեցութեան վրայ: Լուսաւորչու տունը լինելով յունական կրթութեան ներկայացուցիչ ասորական կուսակցութիւնից աւելի էր պաշտպանում հայի ազգային շահերը, ինչպէս այդ երեւում է Ս. Լուսաւորչի, Մեծն Ներսիսի և մանաւանդ Ս. Սահակի բռնած դիրքից: Բայց հեղինակը իրաւամբ գիտակից է այն բանի, որ այս շրջանը

մութն է և որ ինքը միայն հաւանական ենթադրութիւններ է անում:

Բ. և Գ. գլուհները կազմում են այս աշխատութեան կենդրոնը և գլխաւոր արժէքը: Հեղինակը ասորի լեզուին տեղեակ լինելով՝ հնարաւորութիւն է ունեցել նաեւ ասորի աղբիւրներից քննադատօրէն օգտուել և նոր լոյս սփռել հայ եկեղեցու դաւանութեան զարգացման պատմութեան վրայ: Բ. գլխից մենք իմանում ենք, որ Բարդէն 505/6 թուին ժողով գումարելով Դուինում՝ մերժում է նեստորականութիւնը, որի տակ գուցէ նա լռելեայն նաեւ քաղքեղոնականութիւնն է հասկացել: Յետոյ յիշելով ասորի եկեղեցու մէջ առաջացած Հալիկաոնացու և Սեբրոսի քրիստոսաբանական վէճերը, առանձին սիրով նա կանգ է առնում Ներսէս Աշտարակեցու 554 թուին Դուինում գումարած ժողովի վերայ, ուր հայերը Հալիկաոնացու հետեւող ծայրահեղ միաբնակ Աբդիշոյ հոգեւորականի դրդմամբ ոչ միայն քաղքեղոնիկութիւնն են նշոյլում, այլ նաեւ չափաւոր միաբնակ Սեբրոսին և նորա վարդապետութիւնը: Այս առթիւ հեղինակը իրաւամբ պնդում է, հակառակ ազգային եկեղեցու փառքին նախանձախնդիր մի քանի նորագոյն գրողների, որ հայ եկեղեցին միաբնակութիւն ընդունել և միաբնակ էլ մնացել է այնքան ժամանակ, որքան որ դաւանական այդպիսի խնդիրների համար հետաքրքրութիւն մնացել է: Բայց որ հայ եկեղեցին հալիկաոնեան միաբնակների կողմն է բռնել, դրանից չէ հետեւում, ինչպէս կարծում է հեղինակը, որ նա հալիկաոնեան է դարձել: Հայերը վարչական և այլ շահերի տեսակէտից կարող էին մի առժամանակ միանալ Հալիկաոնացու հետեւողների հետ, բայց Հալիկաոնացու դաւանանքն ընդունել բնաւ երբէք: Որ այդ ժամանակի աստուածաբան գրողները երբէք նրան չեն յիշել կամ երբէք նորա գրածների կամ հեղինակութեան վրայ չեն յիշուել իրենց ուղղափառութիւնը ցոյց տալու, բաւական մեծ փաստ է, որ նոքա հալիկաոնեան չեն եղել: Որ հայերը միաբնակ են եղել՝ այդ ասորիների ազդեցութեամբ չպէտք է բացատրել: Պէտք է առանձին

ուշագրութիւն գարձնել այն հանգամանքի վերայ, որ միաբանակութիւնը հող գտաւ և արմատ բռնեց այն երկիրնեւրում, ուր յունա-հռովմէական քաղաքակրթութիւնը խոր արմատ չէր ձգել, ուր մտքերը ժամանակի փիլիսոփայական և աստուածաբանական մտածողութեան վարժուած չէին: Կիսակիրթ* և մոլեռանդ ժողովրդի ականջին ախորժելի էր լսել, որ Քրիստոս Աստուած է, և ինչքան գերբնական յատկանիշեր վերագրէին Նրան, այնքան աւելի լաւ: Հայերն էլ այդպիսի ժողովրդների շարքում էին և նրանց միաբանակութիւնը աւելի սկզբնական է, և յետոյ միայն խնթարկուած այս կամ աղգեցութեան: Կարելի է այստեղ ի նկատի առնել և այն՝ որ հայերը մինչև Ներսէս Ա-ը և նրանից յետոյ էլ դաւանական խնդիրներում բաւական անփորձ էին և ըստ էութեան լինելով միաբնակ՝ իրենց հաշիւ չէին տուել իրենց ուղղութեան մասին. և երբ Զ. դարում նետտորական, քաղքեղոնական, և սեբերեան, հալիկառնեան դաւանաբանական հասկացողութիւնները մուտ գործեցին Հայաստան, հայերը նոր ստիպուած եղան իրենց դիրքը որոշել: Հաւանական է որ դրսից եկած այդ հոսանքների ողղեցութեան տակ մի առժամանակ մտքերի շփոթութիւն և հետեւաբար զանազան դաւանանքի կուսակցութիւններ առաջ եկան, որոնք սպառնում էին Հայ եկեղեցու միութիւնը խախտել. բայց հաստատ է, որ այս տատանումների ժամանակ հէնց սկզբից միաբնակութիւնն էր, որ Հայաստանում գերիշխող դիրք բռնեց և դարձաւ հայ եկեղեցու կենդրոնական դաւանանքը:

Գ. գլխում հայ եկեղեցին ներկայանում է մեզ իբրև հովանաւորող և առաջնորդ միաբնակ եկեղեցիների: Մօտաւորապէս 616 թուին Տիգրանում Խոսրով Ապրուէզի գումարել տուած ժողովում հայ եկեղեցու դաւանանքը համարում է ուղղափառ և պարտադիր բոլոր պարսկահպատակ քրիստոնեաների համար: Անցնում է մի դարից

* Աղէքսանդրեան և նրա փիլիսոփայական դպրոցը (?!)
Խմբ.

աւելի. Հալիկառնացու հետեւողները ընկնում են չափազանցութիւնների մէջ Քրիստոսի մարդկային բնութիւնը երևութական համարելով՝ որով իրենց հեղինակութիւնը կորցնում են. Դորա փոխարէն Սեբեան Յակոբիկները փորձ են անում հայերի հետ միանալու Մանազկերտի Ժողովում 726 թուին: Միութիւնը գլուխ է գալիս մասամբ վարչական, քան թէ դաւանական տեսակէտից:

Ժամանակի նշանաւոր հայ աստուածաբանների Օնեցու և Խոսրովիկի ճառերն ու գրութիւնները ցոյց են տալիս, որ հայ եկեղեցին ուղում է իւր ինքնուրոյնութիւնը պահպանած լինել և մերժում է դրսից եկած ամէն մի հեղինակութիւն. նա մնում է միաբնակ մի աստիճան մեղմացած ձևով:

Դ. և Ե. գլուխների նիւթը այլ ևս չունի փիլիսոփայական աստուածաբանական հետաքրքրութիւնը, որովհետև հայ և ասորի եկեղեցիների յարաբերութիւնները Թ.-ից մինչև ԺԲ. դարը մանրանում են. սրանք վիճում են այս կամ այն ծիսի կամ սովորութեան տարբերութեան մասին: Աւելի հետաքրքիր է 2. գլուխը, ուր հեղինակը մի քանի խիստ կարևոր դաւանական գրուածքներ վերլուծում է և ցոյց է տալիս, որ դժբա միաբնակ մտածողութեան արգիւնք են, ուր հաւատքը աւելի մեծ դեր է խաղացել, քան տրամաբանական ուղիղ մտածողութիւնը: Դրքի վերջում կցուած է մի յաւելուած, ուր հեղինակը իւր խնդրի վերաբերեալ մի քանի խիստ կարևոր դոկումենտներ գերմանէրենի է թարգմանել, որպէս զի գերման աստուածաբաններն էլ հնարաւորութիւն ունենան իւր գործածած կարևոր աղբիւրների հետ անմիջապէս ծանօթանալու:

Ամբողջ աշխատութիւնը կատարուած է հետախուզողի լրջութեամբ և անկողմնակալ ոգւով: Աղբիւրներից օգտուելու եղանակը գիտական է և բացի վերև յիշած մի երկու կէտից, որոնց վրայ հեղինակը պէտք եղած ուշադրութիւնը չէր դարձրել, այս աշխատութիւնը լաւ է: Այս պատճառով ի դուր չէ, որ այս գիրքը մեծ ընդունելու

Թիւն դտաւ աստուածաբան ուսուցչապետների կողմից, որոնք մինչև օրս Եւրոպական լեզուով գրուած վստահելի աղբիւր չունէին հայ եկեղեցու, նորա դաւանաբանական հայեացքի և զարգացման վերաբերմամբ, և թէ հաշուի չառնենք մի քանի մասնական աշխատութիւններ, և մենք կարող ենք շնորհաւորել հեղինակին իւր յաջող աշխատութեան համար, որովհետեւ նա այս աշխատութեամբ ոչ միայն իրաւունք ստացաւ դժբտորական քննութիւն բռնելու, այլ որ գլխաւորն է, Գիսէնի համալսարանի աստուածաբանական ֆակուլտէտը նրան արժանացրեց աստուածաբանութեան Լիցենցիատի պատուոյ տիտղոսին:

Մ. Խոսէիկեան.

8-ն դեկտ. Եջմիածին.

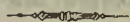
ՄԱՄՈՒԼԻ ՇՈՒՐՁԸ

Տարուայ վերջին ինչպէս ամէն տեղ, այնպէս էլ մեզ մօտ—պարբերական հրատարակութիւնների թիւը շատանում է: Խմբագրութիւնս ստացաւ նոր լոյս տեսած երեք հայ թերթ՝ «Անկախ Մամուլ», որը հրատարակում է Թիֆլիսում, «Մեր Չայնը»—ն. Նախիջևանում, «Ժայռ»—Աղէքսանդրապօլում, Դժուար է ասել ինչ ապագայ է սպասում մեր այդ նորածին օրգաններին՝ մենք մեր կողմից յաջողութիւն ենք ցանկանում, հաւատացած լինելով, որ նրանցից ամէն մէկը երևան է եկել ժողովրդին կրթելու և լուսաւորելու նպատակով: «Անկախ Մամուլը» իւր առաջնորդողում խոստանում է լիովին անկախ լինելու և անվախ մտածելու. ուրիշ խօսքով ասած լինել ոչ Դաշնակցական, ոչ Մշակական, ոչ Նորդարական, դուք է և ոչ «էսդէք» և ոչ «էսէն»: Աստուած տայ. բայց կարելի է արդեօք: Ծանօթ գրական անուններից մենք այստեղ

հանդիպեցինք Լէօյին, Ստորա-լէտին, Պ. Զաքարեանցին, Տ. Զաւէնին, Ա. Ա-ին։

«Մեր Զայներ» — Նպատակ ունի յատկապէս ծառայելու ռուսահայ դաղթականութեան, նրա ուղեցոյցը լինել ազգային քաղաքական և տեղական պէսպէս գործերում։ Նրա խմբագիրը մեր գրականութեան մէջ ծանօթ անձնաւորութիւն է՝ Յովհ. Մալխասեանը, որը մի քանի տարի սրանից առաջ Կովկասից աքսորուած էր և հաստատուած Նոր Նախիջևանում։ Այս թերթի շուրջը — ինչպէս այդ երևում է յայտարարութիւնից — խմբուել են թէ Նոր Նախիջևանի և թէ Կովկասի այն գրական ուժերը, որոնք հասարակօրէն «պահպանողական» են կոչուում, բայց որոնք աւելի «նացիօնալիստ» (ազգայնականներ) պէտք է անուանուէին։ Դրանք են՝ Մանուկ Աբեղեան, Մկրտիչ Բարխուդարեան, Մինաս Բերբերեան, Յար. Ճուղուրեան, Մարս, Միհրան, Նար-դոս, Եր. Շահազիզ, Ոստանիկ, Գէորգ Զուբար և այլն։ «Մեր Զայնի» առաջին համարները բովանդակալից են և հետաքրքրական. աչքի է ընկնում անկողմնապահութիւնը և լրջութիւնը. «Նոր-կեանք»ի երեխայական թօթովանքներից յետոյ Նախիջևանիք ըստ երևութիւն ունենալու են մի կարգին թերթ։

Աղէքսանդրապօլում հրատարակուող «Ժայռ»ի միայն առաջին համարն ենք ստացել, որը նոյնպէս բաւականին խնամքով է կազմուած։ Ծանօթ անունների այստեղ մենք չստատահեցանք։ Յառաջաբանից մենք եզրակացնում ենք, որ սա լինելու է կուսակցական թերթ, աւելի լաւ է ասել դասակարգային։ Նա յենուելու է «աշխատաւորութեան» ուժի վերայ և պաշտպանելու է աշխատաւորութեան շահերը։ Ապագան անշուշտ ցոյց կտայ թէ լինէ հասկանում խմբագրութիւնը աշխատաւոր ասելով, ինչպէս է ըմբռնում նրա շահերը, որչափով ձեռնհաս է ցոյց տալ այն ուղին, որ տանում է նրան դէպի եղբայրութիւն և հաւասարութիւն։

ԲԱՐՈՅԱԽՕՍՈՒԹԻՒՆ

Դ.

ԲԱՐԵԿԱՄՈՒԹԵԱՆ ՏԵՍԻԼ

«Սիրեցնս զընկեր քո իբրև զանձն քո,
մեծ քան զսոսա պատուիրան ոչ գոյ»:

Այս տեսիլը ևս յենուում է երկու կամքերի յարաբերութեան վրայ, որը պէտք է նոր ձեռք բերել: Այս յարաբերութիւնն ստանալուց յետոյ՝ կարող ենք մեր ենթադրութիւնները շարունակել: Այստեղ մենք մի կէտի վրայ կանգ չենք առնի, ինչպէս ներքին ազատութեան տեսիլն էր պահանջում, թէ գործնական տեսութիւնը (խիղճը) չպիտի փոխուի և կամ ինչպէս նոյնը կատարելութեան տեսլի ժամանակ հնարաւոր էր ենթադրել— մենք կարող էինք մեր կամքերը չմեծացնել, թէև դա ցանկալի չէր լինի: Ներքին ազատութեան տեսլի ժամանակ մենք պարտաւոր էինք մեզ սահմանափակել՝ մի կէտի վրայ կանգ առնելով՝ հակառակ դիպուածում, եթէ երկու անդամներից մինը (գործնական տեսութիւնը— խիղճը) մի անհատի, իսկ միւս անդամը (մասնաւոր կամքը) մի այլ անհատի մէջ ընդունէինք, այն ժամանակ այս տեսլի յատկանիշ կողմը ինքն ըստ ինքեան կվերանայ: Կատարելութեան տեսլի ժամանակ դեռ ևս հնարաւոր էր մի կէտի վրայ (մի կամք) կանգ առնելը, որովհետև հէնց այդ մի կէտի մէջն էլ կարող էինք մեր հարցը լուծել, այսինքն դա կտար մեզ մի չափ, (կարող է մեծ կամ փոքր լինել), որով կարող էինք մի ուրիշ կամքի հետ համեմատութիւն անել և մեր բարոյական վճիռը կարգալ: Իսկ այստեղ՝ բարեկամութեան տեսլի ժամանակ կամքի մի նոր յարաբերութիւն պիտի գտնենք, ուստի և չենք կարող մի կէ-

տով բաւականաւ, մենք ստիպուած ենք մի երկրորդ կամք ևս որոնելու: Բարեկամութիւնը ենթադրում է ա, մի էակ (մի կամք), որը բարի է կամենում (կամենում և ոչ ցանկանում) և բ, մի ուրիշը, որին առաջինը իւր կամքը նուիրում է:

Ընդունենք երկու բանաւոր էակներ (Ա. և Բ.) և շարունակենք մեր ենթադրութիւնը—Բ.-ն մի կամք ունի, իսկ Ա.-ն տեղեկութիւն ունի այդ մասին, ուրեմն Ա.-ն կրում է իւր մէջ մի օտար կամքի պատկեր—օրինակի համար—եւ գիտեմ մէկը օգնութեան կարօտ է: Այն ժամանակ Ա.-ի ներքինում յառաջանում է մի յարաբերութիւն, որը կարող է կրկին ծնով արտայայտուել—օտար կամքը կարող է՝ կամ իմ սեպհական կամքի հետ միանալ և կամ՝ չմիանալ:

Ա. անհատը կարող է Բ.-ի կամքը կամ 1, ընդունել, իրան այդ օտար կամքին այնպէս նուիրել, որպէս թէ իւր սեպհականը լինէր—նա կարող է ցանկալ, կամենալ, որ Բ.-ն (օտար՝ երկրորդ կամքը) ինչ որ բարի է համարում, ստանայ, հասնի իւր նպատակին և կամ եթէ չար, վնասակար է ընդունում, չստանայ, չիրադործուի: Եւ կամ 2, կարող է օտար՝ երկրորդ կամքից վանուել—Ա.-ն կարող է խանդարել Բ.-ին, ինչ որ սա բարի էր համարում, չստանայ, իսկ այն՝ ինչ որ չար, վնասակար է, ստանայ—չարից չկարողանայ խուսափել:

Առաջին գործողութիւնը մեզ քաջարձակ կերպով դուր է գալիս, իսկ երկրորդը՝ քաջարձակ կերպով դուր չէ գալիս: Եւ որովհետեւ առաջինը մեզ անպայման դուրեկան է, ուստի և այստեղից յառաջանում է մի օրինակելի, բարոյական գաղափար, որին անուանում ենք քարեկամութեան տեսիլ՝ մարդասիրական (Humanität) գաղափար:

Բարեկամութեան տեսիլը ըստ այսմ կարող ենք այսպէս մեկնել—նա է մի օրինակելի գաղափար, որը օտար կամքի պատկերը, որպէս իրան սեպհական, իւրացնում է:

Պ Ա Ր Զ Ե Ն Ք

I.

Բարեկամութիւն եւ չարակամութիւն:

Մեր բացատրած այս բարոյական հիմնական յարաբերութիւնը ժողովրդին շատ վաղուց յայտնի է, նրան անյայտ է միայն նրա գիտնական անունը—ժողովուրդն ասում է—սա «բարեհոգի», «բարեսիրտ» մարդ է: Ո՛րքան գեղեցիկ և գովելի է ներկայանում մեզ բարեկամութիւն ասած բանը. նոյնքան տգեղ և անգուրբեկան տպաւորութիւն է անում նրա հակառակ չարակամութեան գաղափարը:

Չարակամութեան գաղափարը կարող է կրկին ձևով երևան գալ—կամ որպէս նախանձ և կամ որպէս չարախնդացութիւն: Նախանձը կամենում է՝ ինչ որ ուրիշը իւր համար բարի է համարում, չստանայ. իսկ չարախնդացը՝ նենգախոհ՝ այն չարիքը, որից մի ուրիշը կամենում է ազատուել, չյաջողի—չարիքը, վտանգը չհեռանայ նրանից: Թէ կամքի այս կրկին տեսակ արտայայտութեանց եղանակը զգուշի, անգուրբեկան է, կասկածել հարկաւոր չէ: Բայց բարոյական չափով կշռելիս՝ այս երևոյթը աւելի է մեր արհամարհանքին արժանանում քան թէ նախանձը, որովհետեւ սա աւելի ստոր, աւելի նենգ է, ուստի և մենք նրան անուանում ենք սատանայական: Եւ ինչ զարմանք կլինի, երբ մի անհատի, որը չէ ցանկանում, որ իւր մեղքաւորը վտանգից ազատուի, տմարդի անուանենք: Նոքա, որոնք այսպէս են մտածում, լիակատար իրաւունք ունին, որովհետեւ մի այդպիսի անձնաւորութիւն բացէ ի բաց հեռի է մարդասիրութիւնից: Հէնց դրա համար էլ Գեթեֆէն իւր Փառաստի մէջ չարի սկզբունքին՝ Մեֆիստոֆէլին այդպիսի տիպ է ներկայացնում (Պանդորայի տուփը):

II.

Բարեկ. սեպի ծագումը, բարեկ. մօտի չպիտի ունենայ:

Բարեկամութիւնը բառը բաղկացած է «բարի» և «կամք» բառերից, այսինքն մի կամք ցանկանում է մի երկրորդի բարին — սա նրա յատկանիշ կողմն է: Բարեկամութիւնը ցանկանում է միմիայն այն, որ իւր մերձաւորը բարութեան հանգիպի — ուրիշին բարիք ցանկանալն է. լոկ նրա նպատակը: Եթէ այս բարիք ցանկացող կամքը մի որ և է ակնկալութիւն (մինին բարիք եմ կամենում, որովհետեւ նա էլ ինձ կարող է օգնել) ունենայ, այնժամանակ նա կօրցնում է իւր իսկական արժէքը — էլ բարեկամութիւն ասած բանի վրայ խօսք չի կարող լինել, այլ մի ուրիշ բանի մասին: Այս կէտը մեզ առաջնորդում է դէպի բարեկամութեան յատկանիշ կողմը:

Բարեկամութիւնը պէտք է առանց մօտիւի լինի — նա ոչ մի ակնկալութիւն, ոչ մի շահ չպիտի որոնէ օտարին բարի ցանկանալու մէջ: Մաքուր բարեկամութիւնը ազատ է ամենայն մի մօտիւից. նոքա, որոնք նպատակ ունին այս կամ այն պատճառով իրան օտարի կամքին նուիրել, թէկուզ այդ արարքը չափից դուրս էլ գտնելի լինի, այդպիսեաց վարմունքը մաքուր բարեկամութիւն չէ: Մեր կամքը օտարին նուիրելիս ոչ մի ակնկալութիւն չպիտի ունենանք, որովհետեւ հսականութեան օգին կարող է բարեկամութեան անբիծ գեղեցկութիւնը արատաւորել և նրա ճշմարտութիւնը կասկածի ենթարկել: Թէ ինչ շահ օտարին օգնելուց, թէ ինչ ակնկալութիւն կարող ենք ունենալ, դա պէտք է լիովին անծանօթ լինի մաքուր բարեկամութեանը: Եթէ մենք մինին օգնում ենք, իսկ դրա ետեւում մեր առանձին նպատակներն ունինք թաղուցած, այնտեղ, այդ, կարելի է խօսել միմիայն առ և տուրի մասին, բայց ոչ երբէք բարեկամութեան: (Ողորմած Ամալրացու առակը):

Նոյնպէս և չարակամութիւնը մօտիւ չպիտի ունենայ: Դիցուք մէկը չէ կամենում, որ մի երկրորդը այս ինչ բա-

րուն հասնէ՝ այն մտօք, որ ինքն ստանայ, այն ժամանակ դա ոչ թէ չարակամութիւն պիտի համարել, այլ նախանձ, ընչաքաղցութիւն թերեւ յարմար լինի անուանել։ Այլ է չարակամութիւն—չարակամը չէ կամենում, որ մինը այն ինչ բարիքն ստանայ, թէեւ վերջինս ոչ մի արժէք չունի իրա համար։ Նա այդ չէ կամենում լուի նրա համար, որովհետեւ գրանով կամենում է ուրիշին անախորժ զգամունք պատճառել։ Այդպիսի անձնաւորութիւնը պատրաստ է մի իր փշրել, ոչնչացնել, քան թէ ուրիշին տալ—նա կամենում է ամեն ինչ կործանել, հիմն ի վեր տապալել՝ ինչ որ իւր նախագծին չէ համապատասխանում։ Մօտիւսով գործած չարութիւնը գերադասելի է անմօտիւ չարութիւնից։

III.

Բարեկամութիւն եւ համակրութիւն։

Բարեկամութեան տեսին աւելի լաւ ըմբռնելու համար պէտք է զանազանութիւն անենք սրա և համակրութիւն կոչուած զգացմունքի մէջ, որը պատրաստ է իւրաքանչիւր բոլոր օտարի ուրախութեան կամ տրտմութեան վազանցուկ կերպով թարգման լինել։ Չնայելով որ սրանք իրար շատ նման են, բայց և այնպէս մեծ տարբերութիւն կայ այդ երկուսի մէջ։

Համակրական զգացումն ասելով հասկանում ենք այն տխուր կամ ուրախ հոգեկան տրամադրութիւնը, որը ծագում է մեր մէջ, երբ մի օտարի մէջ նոյնպիսի զգացումն ենք նկատում և դա իւր զգացման եղանակով նման է վերջինին։ Այս տեսակ զգացումները մի տեսակ արտացոլումներ՝ հեռուողութիւններ են մի երկրորդի, ուրիշ խօսքով ասենք, դրանք օտար զգացումների ակամայ պատճեններ են։ Զարմանալին այն է, որ այս պատճէնաւոր զգացումները մի առ ժամանակ օտարի ցաւն ու ուրախութիւնը ոչ թէ օտար, այլ իրենց սեպհական են համարում։ Մինչև անգամ կարող է պատահել, որ այս

պատճէնաւոր՝ համակրական զգացումը երբեմն աւելի զօրեղ լինել՝ քան թէ բնագիր զգացումն՝ նայելով թէ անհատը (համակրողը) ինչպիսի նեարդային կազմուածք ունի — դիւրազգաց թէ բարեխառն. նայելով թէ նա իրան ինչպիսի տրամադրութեան մէջ է դնում (նա կարող է իւր մեռած սիրելիներին յիշել վերարտադրութեան օրէնքով), նայելով թէ նա ինչ երեակայութեան տէր է:

Այս համառօտ տեղեկութիւնները արդէն բաւական են, որ մենք մի զանազանութիւն անենք համակրական և բարեկամական զգացումների մէջ. համակրականի ժամանակ հոգեկան վիճակները հաստատ չեն, տատանուող են, իսկ բարեկամականի ժամանակ բանիմաց, կայուն, հաստատ հոգեկան յարաբերութիւն է:

Աւելի որոշ պարզենք այս տարբերութիւնները:

1.

Համակրութիւնը ակամայ զգացումն է. — համակրական զգացումներն իսկապէս հոգւոյ ակամայ զրգիւններն են, որոնք աւելի ակտական (pathologisch) բնաւորութիւն ունին, հետեւաբար նրանք ազատութիւնից զուրկ են: Չափազանց ուրախութիւնը մեր մէջ ելեկտրական ցնցումներ կարող է յառաջացնել, այդպիսի դէպքում մենք անզօր ենք նրանց դիմադրելու, մարդս, առանց նկատելու՝ անգիտակցաբար մասնակից է լինում ուրիշի ուրախութեան, ուրիշի տրտմութեան: Բոլորովին այլ է բարեկամութեան ժամանակ — այստեղ կամքը գիտակցաբար է վճռում օտարի ուրախութեան և տրտմութեան մասնակցելու, այստեղ զգացմունքը կրքի աստիճան բարձրանալուց ազատ է: Այստեղ նկատում ենք զրգոռած զգացմունքներ, իսկ այստեղ՝ հանգիստ, խոհական մտածողութիւն:

2.

Համակրական զգացումն աղօս է. — համակրական զգացումները աղօս են, պարզ, որոշ չեն նոյա պարունակութիւնը: Մարդս զգում է իրան մի դրութեան մէջ,

բայց անկարող է որոշակի բացատրելու, թէ դա ինչպէս է պատահում, ինչ գործողութիւններ են պատահում: Բարեկամութիւնն՝ ընդհակառակը օտարի կամքը մեղ պարզ, մեկին կերպով է ներկայացնում—մենք գիտենք, թէ ինչից ստիպուած ենք մէկին օգնութեան ձեռք մեկնում: Այնտեղ՝ համակրականի ժամանակ մենք աղօտ զգացումն ունենք (ճիշտ չգիտենք, թէ նա ինչ է ուզում, ինչ էր պատճառը նրա տխրութեան—նա տխուր էր, մենք էլ տխրեցինք), իսկ այստեղ՝ բարեկամութեան ժամանակ հակառակն է:

3.

Համակրութիւնը աղբիւր է բարեկամութեան.—Համակրութեան զգացմունքի ժամանակ մենք զանազանութիւն չենք անում մեր սեպհական և օտար զգացմունքի մէջ—ներսնք կարծես մի լինեն: Այդպիսի ըսպէսներում մարդու թէ ուրախութիւնը և թէ տրտմութիւնը վաղանցուկ է: Միանգամայն այլ է բարեկամութեան ժամանակ—այստեղ նա մի տեսակ համոզումն, դատողութեան, մտածողութեան մի եղանակ է, կամքի յարաբերութեան մի ձև է և որպէս կամքի յարաբերութիւն, պահանջում է, որ յարաբերութիւն կազմող անդամները որոշ լինեն: Այստեղ սեպհական և օտար կամքերը պէտք է զանազանուեն և չնայելով այս անջրպետին, այնուամենայնիւ սեպհական կամքը պէտք է լիակատար գիտակցութեամբ օտար կամքը իրան սեպհականէ, իւրացնէ՝ նախապէս գիտակցելով, որ այստեղ մի երկրորդ կամք ևս կայ:

Կարեկցութիւնը մեր զգացմունքն է, որ յառաջացել է օտարի ուրախ կամ տխուր մտապատկերներէ, այսինքն օտարի ուրախութիւնն ու վիշտը պատճառ են եղել մեր մէջ այդպիսի զգացմունքների գոյանալուն—մենք զգում ենք ուրիշի հետ և ոչ ուրիշի համար: Ենթադրենք թէ մի կամք իրան նուիրում է մի ուրիշ կամքի (օրինակ մինը ջուրն է ընկել, ես ուզում եմ նրան ազատել, գուցէ և ինքս էլ զոհուեմ), այստեղ, այո՛, կարելի է գովել գործը,

վարժուհիքը գեղեցիկ է, բայց բարեկամութիւն ասած բանի վրայ մենք չենք կարող խօսել, որովհետեւ այստեղ կամքը խոհական կերպով չէ մտածել և այնպէս իրան օտարին նուիրել: Սեպհական կամքն այստեղ այնպէս է ձուլուել օտար կամքի հետ, որ յարաբերութեան վրայ խօսելն անհնար է:

Բարեկամութիւնը և համակրութիւնը այսպիսի մեծ վիճերով բաժանելուց ետոյ, մենք չպիտի մոռանանք և նրանց ներքին յարաբերութիւնը: Համակրական զգացումն, այն, բարեկամութիւն չէ, բայց նրա կարապետն է, նա է այն բնական աղբիւրը, որտեղից բարեկամութիւնն է բղիւսւմ:

Համակրութեան զգացումները բարեկամութեան համար ուղեցոյցներ, առաջնորդներ են: Նրանք մեր ուշադրութիւնը դարձնում են օտարի վիճակի վրայ, առաջնորդում են դէպի մեր մերձաւորի ներքինը և միջոց տալիս մեզ նրա վիճակը նկատելու: Դրանով նորա մեզ առում են, թէ մենք ինչպէս պէտք է նրա հետ վարուենք, ինչպէս պիտի մեր կամքը նրան նուիրենք: Համակրական զգացումն հաստատում է մարդուս մէջ մի տեսակ միաւորող կապ: Բարեկամութիւնն այնժամանակ է ասպարէզ գալիս, հէնց որ համակրական զգացումը հանդարտել, նստել, դուռել է—հէնց որ ենթայականը՝ անձնականը դադարում է, սկսում է առարկայականը: Քանի որ համակրական զգացումը գրգռուող գրութեան մէջ է, մարդս իրան ուրիշից չէ զանազանում. այն երկու կամքերը, որոնք բարեկամութեան համար յարաբերութեան անդամներ պիտի լինէին, դեռ ևս միաւորուած զուգուած են: Մենք դեռ ևս նրանց պէտք է ըստանենք: Այս բաժանումն անդի է սեննում, երբ զգացմանց գրգիռները հանգստանում, դադարում են, երբ խոհական մտածողութիւնն է տեղի ունենում: Այժմ միայն սկսում ենք ակամայ կերպով հարց տալ, թէ այդ ինչպէս պատահեց, որ մենք այդպիսի հոգեկան տրամադրութիւն ունեցանք—մարդս այստեղ դիւտ է անում, գտնում է, որ ոչ թէ սկզբնական, այլ աստուածացեալ կերպով է ուրախացել

կամ տրամել, թէ դա օտարի վիշտն ու ուրախութիւնն է եղել, որ մեզ այգպէս շարժել է։ Այստեղ հօգեկան տրամադրութիւնից (հոգեբանութիւնից) անյնում ենք դէպի մտածողականը (տրամաբանականը), գաղափարականը։ Այժմ միայն, երբ մեր սեպհական և օտարի կամքը որոշեցինք, պարզեցինք, դիտակցաբար ընտրութիւն արինք, վճռում ենք օտար կամքին նուիրել մեր կամքը՝ թէ ոչ։ Այսպէս մենք տեսանք, որ համակրական զգացումներից բարեկամութիւն կարող է յառաջանալ, բայց դրանից չպիտի հետևեցնել, թէ միայն այդտեղից — պիտի բղխէ բարեկամութիւնը։ Սովորական ընթացքից խոտորուող դէպքերը հետեւեալներն են։—

ա.

Անգիսակցական բարեկամութիւն.—կան անհատներ, որոց մէջ ջերմ կարեկցական զգացումն իսկոյն փոխում, սառչում է, հէնց որ իմանում են, թէ այն կամքը, որին նուիրում էին, ուրիշինն է, իրանցը չէ, թէ նրանք դրանից ոչինչ սպասելիք, ակնկալութիւն չեն կարող ունենալ, զորօրինակ ետական, շահասէր անձինք։

բ.

Սքիպեալ բարեկամութիւն.—կարող է նայնպէս պատահել, որ գրգռուող համակրական զգացումն՝ առանց իւր ախտական բնասիրութեան հասնելու, արդէն կամք դառնայ կամ կամքի կերպարանը ընդունի, որը ըստ երեւութին՝ արտաքուստ բարեկամութեան պատկեր կրէ, սակայն ոչ երբէք այդ իսկական անուան արժանի։ Օրինակ՝ ոմանք քննող, դիւրազգաց նեարդեր ունենալով, տեսան մի դժբաղդութիւն, իսկոյն զգացում են և պատրաստականութիւն յայտնում օգնութեան ձեռք մեկնելու, դուցէ և նիւթական զոհաբերութիւն անելու, բայց այդ դրութիւնը երկար չէ տևում, այդպիսիք շուտով զոջում են, սակայն ետ կանգնել դժուարանում են և որովհետև խոստումն են արել, ուստի և օգնում են, բայց ոչ համազմունքով՝

իրանց կամքի համաձայնութեամբ, այլ ստիպմամբ, որպէս զի այդ անել դուրսիւնից մի կերպով ազատուեն, որպէս զի այդ անախորժ զգացումից, որը նրանց մէջ յառաջացաւ խօսք տալուց՝ դուրս գան, սա մաքուր բարեկամութեան գաղափարին համաձայն չէ—նա ոչ թէ իւր մերձաւորին օգնեց, այլ իրան: Այդպիսին կամենում է իւր անախորժ զգացումից, որը օտարի վիշտը յարուցեց նրա մէջ, ազատուել, յետոյ դուրսէ զղջայ իւր տուածի համար—ափսոս փողս ու ժամանակս:

դ.

Չար բարեկամութիւն.—Բարեկամական զգացումները երբեմն կարող է աւելի վատթար՝ վնասակար կերպարանք ստանալ—վաղանցուկ դրդիւնները կարող են հակառակ ուղղութիւն ստանալ և չարակամութեան փոխարկուել: Օրինակի համար—մէկին համակրեցի և իմ օգնութիւնը խոստացայ, բայց մի միջանկեալ դէպք պատահեց և կարեկցական զգացումները թշնամականի փոխարկուեցան—այժմ բարեկամութեան փոխարէն չարակամութիւն եմ անում:

IV.

Բարեկամութեան ներքին՝ բացարձակ արժանաւորութիւնը.

Բարեկամութեան արժանիքը իւր գաղափարի՝ իւր ներքինի մէջն է—նրա արժանաւորութիւնը անկախ է ամեն մի հանգամանքից:

1.

Բարեկամութեան ներքին գեղեցկութիւնը.—Բարեկամութեան ներքին գեղեցկութիւնը հէնց իւր գաղափարի՝ իւր ներքինի և ոչ նրա արտաքին հետեւանքի մէջ փնտռելու է: Այստեղ հարցը կայանում է լոկ գաղափարական յարաբերութեան մէջ, ունինք այդ, այնժամանակ առանց ակնկալութեան մեր սեպհական կամքը իւրացնում է օտարինը՝ իրան նուիրում է նրան՝ ոչինչ սպասելիք չունենա-

լով: Նոյն իսկ այն հանգամանքում, երբ առաջին անհատը չունի կարևոր պայմաններն ու միջոցները իւր մարդասէր միտքը, կամքը մի երկրորդին նուիրելու: Այստեղ թէև նրա բարի նպատակը չէ իրագործւում, այլ մնում է իբրև համեստ, բարի ցանկութիւն, այնուամենայնիւ բարեկամութիւնը իւր արժանաւորութիւնը չէ՝ կորցնում—առաջին անհատի ցանկութիւնը մնում է միշտ որպէս մի գեղեցիկ միտք. նա միշտ և հանապաղ մեր գովասանքին է արժանանում: Դրա հակառակ՝ այն չարախամութիւնը, որ առանց մտիւի, առանց պատճառի օտարի կամքը վանում, մերժում է, մնում է, միշտ զդուելի գործ—մենք այդ տեսակ կամքի եղանակը ոչ թէ չենք գովում, այլ պախարակում, վատաբանում ենք: Այո, լսկ այդ ցանկութիւնը բաւական է մեզ այս կամ այն անհատին ճանաչելու, նրա կեղծ, պղտոր արիւնով լի սիրտը ստուգելու և մեր բարոյական վճիռը կարգաւոր:

Բարեկամութեան դեղեցկութիւնը հէնց իրա մէջն է. կարիք չկայ, որ մի երկրորդը նրան գովաբանէ, նրա արժանիքների վրայ մատնանիշ լինի, թէկուզ նա անյայտ և անձանօթ մնալու էլ լինի և մինչև անգամ մեր արհամարհանքին արժանացած . . . այնուամենայնիւ նա մնում է գեղեցիկ: Անյայտ, անձանօթ բարեկամութիւնը նման է հովտի շուշանին, որը միշտ գեղեցիկ է, չնայելով որ նրան ոչ մի մարգկային աչք չէ տեսել, չնայելով որ ոչ մի համակրող ձեռք չէ շօշափել նրան:

2.

Անգգոյշ բարեկամութիւն.—Այն անհատը, որին ես իմ կամքը նուիրում եմ, կարող է ուղիղ (արժանի) կամ սխալ (անարժան) լինել—իմ կամքը կարող է օտար կամքին բարի կամ չար հետեանքի հասցնել: Օրինակի համար մէկը մի կամք (B.) ունի, ես այդ կամքը (C.) սխալ եմ հասկացել փոխանակ ուղիղի (D.), ես իմ ընտրութեան մէջ կարող եմ սխալուել, հետեանքը կարող է դառն լինել, բայց ես ներքին կողմով ազատ եմ—բարե-

կամութեան գաղափարը չէ շեղուել իւր նպատակից: Եթէ այստեղ մի հանգամանք կայ, որ աչքի է ընկնում, որը մեր ոչ հաւանութեանն է արժանանում, դա ոչ թէ բարեկամութեան, այլ կատարելութեան տեսիլն է: Սխալն այնտեղ է, որ մենք այդ կամքը կատարելութեան տեսլի չափով չենք կշռել, մենք այստեղ անտարբեր ենք եղել՝ թէ այն անհատը, որին մենք օգնեցինք, իսկապէս դրան արժանի էր՝ թէ ոչ (մի ազգատի ողորմութիւն տուինք, առանց իմանալու նրա ով լինելը—դիցուք սրիկայի մէկն էր, նա այդ փողով խմում, հարբում է և մարդ է սպանում): Այստեղ բարեկամութեան տեսիլը, ըստ իւր գաղափարի, մնում է գեղեցիկ, իսկ կատարելութեան տեսլի նկատողութեամբ նա մեր պարսաւանքին է արժանանում:

3.

Մաքուր բարեկամութիւն.—Այստեղ պէտք է առանձնապէս շեշտել, որ բարեկամութեան արժանիքն միանգամայն անկախ է իւր պատուանդանից—բարեկամութեան արժանիքը հարց չէ դնում թէ այս կամ այն անհատը՝ կամքը, որին նուիրուած էր, արժանի է դրան թէ ոչ, այս կամ այն արժանաւորութիւնն ունի թէ ոչ: Նա իւր արժանիքը դարձեալ կպահի, թէկուզ ստացողը՝ երկրորդ անհատը նոյն իսկ դրան անարժան լինէր:

Բազմիցս կրկնուել է, որ այստեղ հարցը նրանումն է, թէ բարեկամութեան տեսիլը ոչինչ ակնկալութիւն չպիտի ունենայ, այստեղ անշահասէր զգացումն է դեր խաղացողը: Ըստ այսմ և ամենափոքր սէրը, եթէ նա մաքուր է, առանց ուշք դարձնելու նրա քանակի վրայ, ամենայն մի հանգամանքում կարող է գովասանքի արժանանալ—այրի կինը մի լուծա տուեց, բայց ամենից բարձր գնահատուեց, որովհետեւ մաքուր զգացմունքից էր բղխել նրա տուրքը: Այո, յաճախ երիւան են գալիս, հէնց ամենափոքր արտայայտութեանց եղանակի մէջ հոգւոյ ազնուութիւնը և սրբութիւնը, որոնք սիրոյ հիմն են կազմում: Կարող է պատահել, որ մի կամք, որ սէր է

սլարունակում իւր մէջ մերձաւորի համար, բայց զոհ է սլահանջում (մարդարէն գուշակում է գալոց վտանգը ժողովրդի համար, զգուշացնում նրան, ինքը դրա համար հալածւում), այնժամանակ առաջին անհատի արժանիքն աւելի ևս բարձրանում է, որովհետեւ այս դէպքում նրան գովում է ոչ թէ միայն բարեկամութեան տեսիլը, այլ և ներքին ազատութիւնը. նրա հերոսական գործի համար ձայն է բարձրացնում նաեւ կատարելութեան տեսիլը:

Մի հարց, որ դուրս է օտարոտի թուայ, հարկաւոր է սլարդել—այն անհատը, որին մենք մեր կամքը նուիրում ենք, արդեօք արժանի է դրան՝ թէ ոչ: Եթէ այսպիսի հարց առաջարկուի, դրանով արդէն մեր յարաբերութիւնը հիմնովին փոխած կլինինք: Դրանով արդէն բարեկամութեանը մօտիւ ենք դնում, իսկ մենք շատ վաղ ենք շեշտել, որ մաքուր բարեկամութիւնը մօտիւ չունի: Եթէ ես մէկին բարի կամենայի նրա համար, որ նա ղրան արժանի է, այդ կլինէր հատուցումն, վարձատրութիւն և ոչ սէր: Մաքուր, անարատ, անքիժ սէրը ծեռքում ոչ կշիռք եւ ոչ չափ ունի. նա վաճառականական հաշիւներ չգիտէ. նա բաժանում է իւր սէրն ամենին՝ առանց հարցնելու նրանց ով լինելը: Քրիստոս մարդոց իւր սէրը հաւասար էր բաժանում—և՛ հրէին, և՛ հեթանոսին, և՛ արուին, և՛ իգին—նա դրա համար յանձն առաւ Գողգոթա բարձրանալ, առանց հարց տալու՝ թէ նոքա, որոց նա իւր սէրը նուիրել էր, արժանի էին դրան թէ ոչ: Մենք էլի մի անգամ կարող ենք կրկնել—եթէ մեր սէրը անարժանին ևս տալու լինինք, բարեկամութեան տեսիլը դարձեալ գեղեցիկ է մնում: Թէև սա այսպէս է, բայց և այնպէս կեանքի մէջ մարդոց գործերը բարոյական չափով կշռելիս՝ չպիտի մոռանանք և այն, որ մի որոշ զանազանութիւն անում ենք՝ թէ որպիսի անհատի, ում, նրա և ինչ համաձայնեցնելով՝ պէտք է մեր կամքը նուիրենք: Նայելով թէ մարդս որ գաղափարով է չափում իւր մերձաւորին, կարելի է մի որոշ հասկացողութիւն կազմել նրա բարոյական զարգացման մասին:

V.

Իճէ ձեւերով կարող է բարեկամութիւնը արտայայտուել:

Եթէ ի նկատի առնենք այն հարցը, թէ ներքին աղատութիւնը բարեկամութեան հետ յարաբերութիւն ունի, ստիպուած ենք մեր առաջարկած հարցին կրկին ձեռով պատասխանել—դրական, երբ օտարի ցանկութիւնն ընդունում ենք և քաջասական, երբ մերժում ենք: Մեր ժումը յառաջանում է օտարին բարի ցանկանալու համար: Այո՛, բարեկամութիւնը իրաւունք ունի նաև օտարի ցանկութիւնը մերժելու, ըստ որում կարող է այնպիսի դէպք պատահել, որ անհատը սխալ կամեցողութիւն ունի և դրան ի կատար ածելը մեծամեծ վնասներ կարող է յառաջ բերել երկրորդ անհատի համար: Եթէ բարեկամութիւնը դիտէ, որ այդպիսի սխալ հետեանքներ կարող են յառաջ դալ, նա այն ժամանակ ոչ թէ օգնում, այլ աշխատում է խանգարել նրա երևան դալը՝ ի հարկէ յօգուտ իւր մերձաւորի: Մաքուր բարեկամութիւնը ոչ թէ իւր մերձաւորի բողբոջական բաղդաւորութիւնն ի նկատի ունի, այլ նրա ամբողջ կեանքը: Եթէ պատահի մեր մերձաւորը՝ ըստ երևութին բարի ձգտումներ ունենայ, բայց իրօք, ապագայում նրան վնաս կարող է բերել, այն ժամանակ մաքուր բարեկամութիւնն իրան պարտք է համարում ոչ թէ միայն օգնութիւնը նրան ղանալու, այլ և նրա ցանկութիւնները խանգարելու: Թերևս ոմանք ասեն, թէ մերձաւորի կամքը խզելով, ժխտելով չարակամութիւն ենք անում: Սխալ կլինէր մի այդպիսի կարծիք յայտնելը, որովհետև մենք ասել ենք, որ չարակամութեան յատկանիշ կողմն այն է, որ նա մօտիւ ունէ, իսկ մեր կամեցածը զուրկ է մօտիւից, եթէ մեր արարքի մէջ մի մօտիւ կայ, այդ մեր մերձաւորի ըաղղաւորութիւնն է:

Այս տեսակ կարեկցութիւն գէպի մերձաւորը կոչւում է դաստիարակչական սէր, որը վերապահուած է ծնողներին և ուսուցիչներին: Այս օրէնքը ոչ թէ միայն անչափահասների, այլ և բազմիցս չափահասների, այլ և մեր-

ձառուր բարեկամների վրայ ևս դարձ է դրւում — այս տեսակ հանդամանքներում, մարդասիրական ոգուց դրդուած, մարդս իւր սիրելիներին զգուշացնում է, երբեմն կծու նկատողութիւններ անելով:

Առաձներիցս կարելի է հետեցնել — հէնց որ մենք բարեկամութեան հետ դաշնակցում ենք ներքին աղատութիւնը, բաղմիցս կարող ենք մեր մերձաւորին՝ երկրորդ անդամին, որին մեր կամքը նուիրելու պատրաստ էինք, յանդիմանել: Դրա համար մի կենդանի օրինակ է անմիտ ծնողների, այսպէս կոչուած «կապկական սէրը», որոնք սովոր են իրանց որդւոց անմիտ պահանջները կատարել՝ առանց ի նկատի ունենալու նրա սխալ և դառն հետեւանքները:

Կապկի սիրով վարուողները կրկին ձեռով մեր ոչ հաւանութեանն են արժանանում — առաջին որ այդ տեսակ սէրը հիւանդութիւն է — նա զւարկ է ինքնուրոյն, աղատ սիրուց և երկրորդ՝ կատարելութեան տեսլով չափելիս՝ երևում է կամքի թուլութիւնը, կարճատեսութիւնը: Ո՛րքան այդպիսի կարճատես ծնողներ կան, որոնք միայն ներկան ի նկատի ունին, ապագան բացարձակ մոռացութեան են տալիս — այն, ներկան միայն, որը այնքան թշուառ և դառն հետեւանքներ է պատրաստում՝ ապագայում անփորձ մարդու համար: Այդպիսիք մտքից էլ չեն անցկացնում, որ այդ ամենի հետեւանքը իրանք սիրելիները մի օր պիտի տուժեն: Սրա համար ևս աղգային առաձն ասում է. «Հայրերը ժողովրդ կերան, բայց որդւոց ատամներն առան»: Այդպիսիք չեն կամենում իրանց մի փոքրիկ նեղութիւն տալ և որդւոց համար ապագայ ծանր թշուառութիւններ են պատրաստում — ով չէ մերժում սիրելիների սխալ ցանկութիւնները, նրանց համար թշուառութիւններ է պատրաստում:

VI.

Զի՞ կարելի բարեկամութեան տեսիլը ներքին ազատութիւնով ձեռք բերել.

Զի՞ կարելի արդեօք բարեկամութիւնը ներքին ազատութիւնով ձեռք բերել—բաւական չէ՞ մեր տեսութիւնը բարեկամութեան գեղեցկութիւնը ձեռք բերելու համար. բաւական չէ՞, որ մենք ներքին ազատութեան տեսութիւնն ընդունենք և սպասենք, որ նրա հետեանքը լինի բարեկամութեան գեղեցկութիւնը: Դրա պատասխանը քաջատական է կրկին պատճառով.—հոգեբանական և քարոյշական տեսակէտով:

Հոգեբանական տեսակէտ.

Հոգեբանական տեսակէտից անկարելի է, որովհետեւ զանազան անհատներ տարբեր կազմուած ունենալով՝ տրամադրուած են զանազան ձևով արտայայտել բարեկամութիւնը—մինը (օրինակ կինը, կրթուած անձն) որ համեմատաբար զգայուն նեարգեր ունի, դիւրազգած սրտի տէր է, ընդունակ է աւելի շուտով իւր զգացմունքները դէպի բարեկամութիւն ուղղել՝ քան թէ դրա հակառակ կազմուածք ունեցողը: Վայրենին, ժեռ սրտի տէր անձինքը անտարբեր կերպով նայում, անցնում են օղնութեան կարօտ մերձաւորից, այն ինչ այդպիսեաց տեսքն անդամ, բաւական էր դէպի բարին շարժելու վերը յիշած մարդուն: Չմոռանանք և այն, որ համակրական զգացումները մի մի կամուրջներ են բարեկամութեան համար, հետեալաբար մեր նկարագրած երկու տիպերը տարբեր կերպով ընդունակ են իրանց նեարգերը դէպի համակրութիւն շարժելու: Կարճ ասենք՝ մարդոց մէջ կան տաք և սառն զգացմունքի բնաւորութիւններ—մէկին խօսքն անգամ աւելորդ է, իսկ միւսին շարժելու համար բարոյական զէնքի դիմելու ստիպուած ենք:

Բարոյական տեսակէտ:

Բարոյական տեսակէտից աւելի դժուարանում է հարցը:—Մենք ասացինք որ բարեկամութիւնը ոչ մի մօտիւ չպիտի ունենայ, այժմ եթէ մինը միւսին նրա համար է բարիք ցանկանում, որպէս զի իրան բարոյական հրամայականից ազատէ, այսինքն իւր արածը բարոյական հրամայականով փոխարինէ, ասել է թէ նրա բարեկամութիւնն արդէն մօտիւ ունի: Այստեղ գործող բարոյական նպատակն այն չէ, որ ուրիշին լաւութիւն անէ, այլ՝ իւր գործը հրապարակի վրայ դնեն, գովեն և փառաբանեն, գուցէ և ինքը իւր եսի առաջ դուր դայ: Սկզբունքով ներքին ազատութիւնը և բարեկամութիւնն իրար ծածկում են՝ չեն հակառակում:

Արտաքոյ կարգի սրամտութիւն է հարկաւոր այս կէտը աւելի պարզելու համար—եթէ մէկը մի բան, որ պիտի անէր, բայց չէ արել, այս խնդիրը մատնանիչ է է անում դէպի իրաւանց և հատուցման տեսիլն, որոնք անհատին դէպի իւր պարտաւորութիւնն են հրաւիրում, իսկ բարեկամութիւնը նոյն հանգամանքում յիշելով միայն չէ բաւականանում, զործք է պահանջում—առաջինը յենում է պարտաւորութեան վրայ, իսկ երկրորդը՝ առաքինութեան գաղափարի մօտ է միայն դադար առնում: Բարեկամութեան համար մօտիւ չկայ, պարտաւորութիւնից ոտիպուած բարեկամութիւնը մաքուր բարեկամութիւն չէ: Պարտաւորութեան գաղափարը, որից ծնում է բարեկամութիւնը, ինչպէս նոյն պարտաւորութիւնը իրաւանց և հատուցման համար, ծնող կարող է համարուել: «Արգելել» ասած բանդ անձանօթ է բարեկամութեան, նա ազատ է հոգւոյ և մտքի ամեն մի շարժողութեան ժամանակ և որքան նա ազատ է, անխառն է օտար ազդեցութիւնից, նոյնքան գեղեցիկ է: Սրա համար ևս այն սիրով լի, կարեկցական կայծերը, որոնք սկսում են ծնել անհատի մէջ, հոգատար ձեռքերի են կարօտ, որպէսի զի ծլեն, ծաղկեն, սա մի գտնձ է, որին մենք խնամքով պիտի վերաբերուենք,

որովհետեւ գրանցից են ծնում մաքուր բարեկամութեան սկզբունքները:

Եթէ մեզ անկարելի եղաւ ուղղակի տեսութեան հետեանքից բարեկամութեան գեղեցկութիւն յառաջ բերել, աշխատենք գոնէ երկրորդական ճանապարհով, որ տեսութիւնը կամնաց-կամնաց օժանդակէ բարեկամութեան գեղեցկութեան աճելուն, զարգանալուն: Տեսութեան օժանդակութիւնը կարող է նրա մէջ կայանալ, որ նա այն բոլոր միջոցները և հանգամանքները, որոնք բարեկամութեան բարգաւաճման նպաստել կարող են, յառաջ բերէ: Դրա հակառակ՝ այն ինչ որ այդ զարգացման խթան կարող է լինել, հեռացնել և արգելել: Այդ նպատակի համար որպէս միջոցներ հետեւեալ երեք հանգամանքները կարող են ծառայել:

1.

Տեսութեան պաշտօնը.— Թող ամենայն որ զգուշութեամբ հսկէ իւր ներքինը և թոյլ չտայ ոչ մի նախանձառ կամ չար միտք իւր մէջ գոյանայ և եթէ այդպիսի բան յառաջ է եկել, աշխատէ իսկոյն սաղմի մէջ չորացնել («Եթէ աջ ձեռն քո դայթակղեցուցանէ զըբզ, հատ գնա և ի բաց ընկեա»)։ Դրա հակառակ՝ աշխատելու է որ համակրական զգացումները, որոնք կարեկցութիւն են ծնեցնում մարդուս մէջ, աճեցնել և զօրացնել:

2.

«Սիրեցէ՛ք զքեմամիս ձեր».— Աւօրեայ կեանքի շրջանում, երբ յարաբերութիւն ենք ունենում ուրիշների հետ, պէտք է մեր ուշադրութիւնը դարձնենք նրա բնաւորութեան բարի կողմերի վրայ, իսկ եթէ նրա մէջ մի վատ կողմ ևս նկատեցինք, պէտք է մի այսպիսի հարց առաջարկել— Եթէ այդ անհատը չունի արգեճք լաւ, քարի կողմեր ևս, որոնք ընդունակ լինին նրա վատ կողմերը ծածկելու: Մի այդպիսի վարուեցողութեան հետեանքը այն կլինի, որ մեր մէջ կարող են նոր զգացումներ յառաջ

գալ—մենք կարող ենք երկրորդ անհատի մէջ այնպիսի կողմեր գտնել, որոնք մեր նախկին հակակրական զգացումները համակրանքի փոխեն:

3.

«Բարի արարիք ասելեաց ձերոց».—Թող իւրաքանչիւր ոք սովորութիւն անէ իւր համար՝ պատրաստակամ լինելու—իրեն վարժել ուրիշին քարի առնելու մէջ: Այդ բարի առնելը կարող է մի կամուրջ լինել գէպի քարեկամութիւն: Սա մի տեսակ նախապատրաստութիւն է, որով մեզ վարժում ենք ապագայ բարեկամութեան համար: Այո՛, սա վարժութիւն է նոյն իսկ բարոյական տակտի համար: Եթէ մենք այդպէս չկարծենք մեզ, դուցէ շատ ներքին պատերազմ ունենալուց ետոյ՝ կարող կլինէինք բարին և գեղեցիկը գործել և վերջապէս սա կդառնայ մեզ համար մի պահանջ ուրիշներին միշտ բազումաւոր տեսնելու, մեր օգնութիւնը նրանց բազումաւորութեան համար չմերժելու: Սակայն այդ դեռ բոլորը չէ ինչ որ բարի առնելուց կարող է յառաջ գալ: Այստեղ մի ազնիւ կապ, յարաբերութիւն է յառաջ գալիս տուողի և ընդունողի մէջ: Բարեկարեկամութիւն վայելողը, որ ամենեւին յոյս չունէր այդքանին, սկսում է մօտենալ իւր բարերարին, կապում է նրա հետ և աշխատում է իւր բարերարին դուրեկան վարմունքներ ցոյց տալ—այո՛, նոյն իսկ կարող է պատահել, որ քարասրտի մէկը իւր կոշտ զգացումները փոխէ, վերածէ ազնիւ, մարդասիրական զգացումների: Ամենայն ոք տկամայ սկսում է սիրել նրանց, ովքեր իրան սիրում են: Սէրը ծնում է սէր, ինչպէս և ատելութիւնը՝ ատելութիւն: Այս ամենի հետեանքն այն է լինում, որ մենք վերջ ի վերջոյ մեր մերձաւորի մէջ քարեկամական զգացումներ յառաջացրինք, եթէ մենք պառջ պարտաւորութիւնից ստիպուած բարի էինք առնում—մէկը մեզ սիրում էր, մենք էլ պարտք էինք համարում նրան սիրել, մի տեսակ փոխարինութիւն անել, այժմ, երբ մենք վարժել ենք մեզ բարիք առնելու մէջ, մեր սրտի ցանկութեամբ,

համոզմամբ ենք գործում—այս վերջին գործողութիւնը միայն բարեկամութիւն կոչուելու իրաւունք ունի:

VII.

Բարեկամութեան տեսլի հրամայականը:

Երբ է բարեկամութեան տեսիլը զործնական կերպով ասպարէզ գալիս, ինչ հանգամանքներում նա ստիպւում է զէնքի դիմել՝ պահանջել, հրամայել:

Պահանջի, հրամայականի կարիք այն ժամանակ է զգացւում, երբ մի անհաճոյ յարաբերութիւն ենք նկատում այնտեղ, ուր շարականութիւն է երևան եկել, որովհետեւ հրամայականները սովորաբար այն ժամանակն են ծագում, երբ մի բացարձակ անդուրեկան վճիռ է յառաջ եկել, Գուցէ առարկուի, թէ բարեկամութեան քաջակայութիւնը արդէն անդուրեկան բոլէ է: Դրա պատասխանը քաջատական է:

Այս երևոյթը կարելի է նկատել կամքի յարաբերութիւն կազմող անդամների բնաւորութիւնից: Հարցը նրա մէջն է կայանում, առաջին կամքը երկրորդին իւր ցանկութիւնը ակնկալութեան՝ թէ ոչ ակնկալութեան յուսով է նուիրում: Առաջին դիպումը գուրեկան, իսկ երկրորդը՝ ոչ գուրեկան է: Կամքի չէզոք դիրքը երկրորդի վերաբերութեամբ, ոչ հաճոյ և ոչ անհաճոյ է—ոչ իւրացումն է և ոչ վանումն, ժխտումն—էստէտիկական լեզուով ասենք՝ նա անտարբեր չէզոք է (indifferent), քանի որ միայնակ է, քանի որ մի երկրորդ անդամի հետ յարաբերութիւն չունի:

Երբ մենք մի ուրիշ տեսիլ ևս՝ մանաւանդ կատարելութիւնը մեզ օգնական ենք վերցնում արժանին և պաշտաւ արժանին գնահատելու, խնդիրը այլ կերպարանք է ստանում: Կատարելութեան տեսիլը կամքի բազմակողմանութիւն է պահանջում, իսկ ուր բարեկամութիւն (երկու կամք—բազմակողմանի և ոչ մի կամք) չկայ, ստել է թէ այնտեղ կամքի էական մասը, գլխաւորը պակասում է և հէնց այդ պակասութիւնը, թերութիւնը անդուրեկան է,

սա մի դատարկութիւն է, որ ամբողջ կեանքի ընթացքում նկատելի կ'մնայ: Այս տեսութեամբ ամենայն մի թերութիւն, ամեն մի կիսատ, ամեն մի ոչ ամբողջ դուրեկան չէ: Օրինակի համար—Ինչի նման կլինէր, եթէ մի հոյակապ պալատ կառուցանէինք առանց պատուհանների կամ դռների (թերութիւն), կամ մի ոտանաւոր գրէինք առանց տաղաչափութեան . . . : Եթէ պատուհանների, դռների թերութիւնը չէնք թողնել, վնասում է, արժէքը կորցնում է, ուր մնաց մի բանաւոր կեանքի շինութիւնը, որ անհամեմատ բարձր է—մի յատկութիւն, ինչպիսին բարեկամութիւնն է, նրան ներկայացնող կնիքը, պակասում է—միթէ այդ տեսակ մարդը մեղ պէտք է դուր գար: Այդ ասել է թէ մարդուս հոգու ամենաազնիւ թերթը *Tabula rasa* է դարձել—ուստի և այն անհատը, որ զուրկ է այդ յատկութիւնից, կորցնում է իւր ամբողջութեան նշանակութիւնը—նա կոտորակ մարդ է:

Թէ ինչ քանակ բարեկամութեան այս կամ այն անհատից պահանջել, այդ կախում է այն չափից, որով մենք անհատին չափում ենք: Նայելով թէ մարդս ինչ աստիճանի կրթութեան տէր է, նոյնքան և պահանջ կուրենանք: Մի այս աստիճանի տէր անհատից պահանջում է դիցուք մի որ և է աստիճանի բարեկամութիւն և եթէ նա այդ չունի, նրան անուանում ենք անկատար, նա իւր նմաններից ետ է մնացել:

Որքան մարդս զարգացած, դաստիարակուած է, այնքան էլ մարդասիրութիւն ենք պահանջում նրանից—«որում շատ տուաւ, շատ խնդրեցի ի նմանէ»: Եթէ այդ զարգացած անձի վարմունքների մէջ համապատասխան աստիճանի մարդասիրութիւն չենք նկատում, նա նոյն աստիճանով էլ մեր ոչ հաւանութիւնն է չարժում, ուրեմն որին և նոյնքան զօրեղ հրամայականի արժանի:

Բայց ոչ միշտ բարեկամութիւնը բաւականանում է այդ միջին չափով, նա երբեմն իրաւունք ունի այդ չափը մեծացնել—ծնողները որդեկերանցից աւելի են պահանջում քան օտարից, այս յարաբերութեան մէջ նաև քոյր և

եղբայր, մարդ ու կին, ուսուցիչ և աշակերտ Ուր մի այդպիսի քնքոյշ յարաբերութեան կապ կայ, իրաւունք կայ աւելին պահանջելու, այսպիսի հանգամանքներում պիտի ուշագիւր լինինք դէպի երկրորդի բարին: Ուր պահւում է մեր պահանջած բարեկամութեան քարձը չափը, այնտեղ անդուրեկանութիւնը զգալի է լինում, իսկ եթէ միջին չափ բարեկամութիւնը ևս բացակայում է, որը ամեն մի օտար անհատ ևս պարտաւոր է ունենալու, այստեղ աւելի է սրւում մեր անհաճոյ զգացման չափը: Այստեղ բարեկամութեան տեսիլը սրտմտում է, հանում է սուրը պատենից և հրաւիրում է պարտազանցին ճանաչել իւր պարտաւորութիւնը:

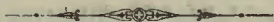
Սահակ ա. ֆհ. Սահակեանց.

ՍՏԱՅՈՒԱԾ ԳՐԱԳԵՐ*

1. Начальная русск. Хрестоматія для Армянъ 2-ая книжка. Աշխատասիրեց Սեդրաք Մանգլինեան, Թիֆլիս, 1907. գինն է 75 կ.
2. Ն. Տէր-Ղևոնդեան. Մայրենի լեզու առաջին տարի. Այբբենարան և ուղղանական ընթերցարան մանուկների համար. 37 տպադր. Թիֆլիս, 1908. գինն է 20 կ., գումարով 13 կ.
3. Տնտեսական և կրթական աեղեկագիրը 1905/6 թ. Նոր Զուգայի տղայոց կենդրոնական, Գէորգ-Քանանեան և օրերդաց Ս. Կատարինեան աղգային դպրոցներ. Նոր Զուգա, 1907 թ.
4. Die Sprache der Armenischen Zigeuner, von Franz Nikolaus Finck, Записки Имп. Акад. Наукъ Т. VIII. № 5 С. Петербургъ. 1907, цѣна 1 руб.
5. Die Grundzüge des Armenisch—Zigeunerischen Sprachbaus

* Մտնուած գրքերի մասին այսուհետեւ կանոնաւոր կերպով գրախօսութիւններ կգրուին:

- Von Franz Nicolaus Finck. Սըտաապուլաճ Journal of the Gypsy Lore Society, July 1907, Liverpool.
6. Der Angeblich passivische Charakter des transitivan Verbs. Franz Nicolaus Finck. Sonderabdruck aus der Zeitschrift für vergleichende Sprachforschung, 41. Band.
7. Die Samoanischen Personal—und Possessiv pronomina. Von Prof. Dr. Franz Nicolaus Finck. Sitzunysberichte der königl. preussisch. Akademie der Wissenschaften. 1907, XXXVII.
8. Վ. Կօխանովսկիյ. Վերադարձ. Թարգ. օր. Մինիկ Թումանյանի Մոսկուա, 1907. Թ.
9. Կարոլոս Շելտըն.—Քրիստոնէութեան դադարաւորականը. Հետեւիլ Յիսուսի. Թարգմ. Վ. Յ. Յակոբեան, Կ. Պօլիս, 1903:
10. Վահէ—Սնջատուածները, գինն է 10 Կ. (Յառաջի գրադարան № 47):
11. Գ. Խաժաղ—Դէպի Ֆէդէրացիա, գինն է 80 Կ. (Յառաջի գրադարան № 42):
12. Ա.Դօ—Հայ-Թուրքական ընդհարումը Կովկասում 1905/6 թ., Երևան, 1907, գինն է 1 ր. 50 Կ.
13. Հայի լուսաւորելը՝ զրեց Ներսէս քահ. Տէր Կարապետեան, Թիֆլիս, 1907, գինն է 10 Կ.
14. Դաստետար Կրօնի Ա. տարի, Թիֆլիզ, 1907, գինն է 25 Կ.
15. Альбертъ Вандаль—Армяне и Реформы. перев. М. Я. Алавердяницъ. С. П. 1908.
16. Դրեգոր Բալասեան—Հեռու փախիւր գրական խուլիզանից, Թիֆլիզ, 1907, 10 Կ.
17. Բ. Իշխանեան—Թուրքիայի Ապագան (Դրադարան «Կեանք»), Թիֆլիզ, 1907, գինն է 10 Կ.
18. Բարտաղ—Ընկեր մի դաւաճանիւր, Թարգմ. Ս. Խ. Թիֆլիս, 1907, գինն է 3 Կ. (Ալեքի գրադարան № 1):
19. Արամայիս—Մի քանի գլուխ Հայ-Թրքական ընդհարումներից. մասն երկրորդ, Թիֆլիս, 1907, գինն է 10 Կ. (Յառաջի գրադարան № 51):

ՅԱՅՏԱՐԱՐՈՒԹԻՒՆՆԵՐ

Բացուած է բաժանորդագրութիւն 1908 թ. համար

ՄԵՐ ԶԱՅՆԸ

ՀԱՍԱՐԿԱԿԵՆ, ԳՐԵԿԵՆ ԵՒ ՔՐԴԱՔՐԵՏԵՆ ՕՐԵԹԵՐԹ

Հրատարակուիմ ե Նոր-Նախիջևանում շաբաթն առ այժմ 3 անգամ՝
չորեքշաբթի, ուրբաթ եւ կիրակի օրերը:

Թերթի մէջ կը զետեղուեն հասարակական գործիչները ՊԱՏԿԵՐՆԵՐ,
կարևոր ՆԿԱՐՆԵՐ ե ՇԱՂՂԱՆԿԱՐՆԵՐ:

«Մեր Զայնին» աշխատակցելու են.—Արեղեան Մ., Բարխուդարեան Մ., Բերբերեան Մ., Բողդանեան Յ., Բալուղեան Զաւադ-
բէկ, Դերեփանեան Արզ., Զամինեան Արր., Զաքարեան Պօղ.,
Թումանեան Յար., Հրատ, Ճիւէլէկեան Աղ., Ճուղուրեան Յար-
ք., Մարս, Մեն-Յիկ., Միհրան, Նար-Դոս, Շահաղիզ Երուանդ,
Շահան Սիմոն, Ոստանիկ, Չուբար Գէորգ, Չուբարեան Վարդան,
Չէօրէքչեան Գ. ս., Պախիջհարայեան Էմմ., Զաւախեցի, Սառաֆ-
եան Սիմ., Սուրէն, Վանցեան, Տէր-Յարութիւնեան Ա. եւ այլք:

Խմբագրութիւնն ունենալու է իւրաքանչիւր հայաբնակ վայ-
րում իւր թղթակիցները:

ԲԱԺԱՆՈՐԴԱԳԻՆՆ Է

Տարեկան Նոր-Նախիջևան եւ Ռոստով 5 ռ., գուրսը 6 ռ.,
կէս տարուանը 3 ռ., երեք ամսուանը 1 ռ. 50 կ., ամիսը 50 կ.,
հատը 5 կ.: Արտասահման 10 ռ.:

Յայտարարութեան իւրաքանչիւր տողատեղը առաջին երե-
սում 20 կ., չորրորդ երեսում 10.:

Հասցէն փոխելու համար 25 կ.:

Խմբագրատունը գտնուում է՝ Եկատերինեան հրապարակ № 20,
տ. Մալեանի:

Օտար տեղերից գիմիլ՝ Нахичеванъ на-Дону. ред. „Меръ
Дзайнъ“, իսկ արտասահմանից՝ Nachitchevan s-Don, Russie, Rédaction
„Mer Dzain“.

ԲԱՅՈՒԱԾ Է ԲԱԺԱՆՈՐԴԱԳՐՈՒԹԻՒՆ

Մ Ձ Ա Կ

Քաղաքական և գրականական լրագրի

ԱՌՍՋԻԿԱՅ 1908 ԹՈՒՄԱԿԱՆԻ ՀԱՄԱՐ

(36-րդ ՏԱՐԻ)

ԲԱԺԱՆՈՐԴԱԳՐՈՒՆԸ. «Մշակի» տարեկան գինը 10 ռուբլի:
Ամերիկայի բաժանորդները պետք է վճարեն տարեկան
6 դոլլար. Եւրոպայի բաժանորդները՝ 30 ֆրանկ. Պարսկաս-
տանի բաժանորդները՝ 10 ռուբլի:

«Մշակին» գրուել կարելի է ԽՄԲԱԳՐԱՏԱՆԸ. (Բաղարնայա և
Բարձրակայա փողոցների անկիւն):

Մեր հասցէն՝ ТИФЛИСЪ, Редакция «МШАКЪ». արտա-
սահմանից՝ TIFLIS, Rédaction du journal «MSCHAK».

Ապագիկ բաժանորդագրութիւն չէ ընդունւում:

Բացուած է բաժանորդագրութիւն

1908 թ.

„Վ Տ Ա Կ“

Հասարակական, Քաղաքական, Դրական, Ցնեսական Օրաքերի

	1 ա.	11ամ.	10ամ.	9ամ.	8ամ.	7ամ.	6ամ.	5ամ.	4ամ.	3ամ.	2ամ.	1ամ.
Ռուսաստան	8 ռ.	7, 50	7 ռ.	6,50	5,50	4,50	4 ռ.	3,50	3 ռ.	2,25	1,50	80կ.
Արտասահման	12 ռ.	11 ռ.	10 ռ.	9 ռ.	8 ռ.	7 ռ.	6 ռ.	5 ռ.	4 ռ.	3,50	2,40	1,20
Պարսկաստան	9 ռ.	8,50	8 ռ.	7,50	7 ռ.	6 ռ.	5 ռ.	4,50	4 ռ.	3 ռ.	2 ռ.	1 ռ.

Տարեկան բաժանորդները կարող են վճարել մաս-մաս, յու-
նուարին 4 ռ., մարտին 2 ռուբ. և յունիսին 2 ռուբլի:

ՏԱՐԵԿԱՆ ԲԱԺԱՆՈՐԴՆԵՐԸ բացի օրաթերթից կը ստանան
նաև մի ՁՐԻ յաւելուած—(200—300 մեծադիր երես):

Դրական-գիտական ժողովածու

որ լոյս է տեսնելու յունուար ամսին, աշխատակցութեամբ՝ Ա. Ահա-

րոնեանի, Ա. Աբելեանի, Ե. Թովչեանի, Յով. Թումանեանի, Յ. Թադէոսեանի, Ա. Իսահակեանի, Գ. Խաթակի, Սիմ. Յակոբեանի, Միք. Յովհաննիսեանի, Լ. Նազարեանի, Յ. Շահապեանի, Ա. Շխեանի և ուրիշներ:

Քաժանորդագրութիւնն ընդունուած է խմբագրատանը Ванеская, № 6.

» » «Փարոս» Կիովսկում—Յրиванская пл.

» » «Գուտաենրերգ» գրաված.—Յրив. пл.

Այլ տեղերից գրամ փոխադրել անմայման հետեւեալ հասցէով.
Тифлисъ, почтов. ящ. № 23. Левону В. Абовьянцу.

Առաջիկայ 1908 թ. սկզբից
ԹԻՖԼԻՍՈՒՄ ԿԸ ՀՐԱՏԱՐԱԿՈՒԻ

ԳԵՂԱՐՈՒԵՍՏ

գրական գեղարուեստական երաժշտական

ՊԱՏԿԵՐԱԶԱՐԴ ՀԱՆԴԵՍ

(ամսագիր)

ԾՐԱԳԻՐԸ

Ա. ԳԵՂԱՐՈՒԵՍՏԻ ՏԵՍԱԿԱՆԸ.—Դեղեցիկ փելիտափայտութիւնը (էստետիկա): Գեղարուեստները մասին տաւանձնապէս՝ ա. բանաստեղծութիւն, բ. երաժշտութիւն, գ. թատրոն, դ. սկարպտութիւն, ե. քանդակագործութիւն, զ. ճարտարապետութիւն:

Բ. ԳԵՂԱՐՈՒԵՍՏԻ ՊԱՏՄԱԿԱՆԸ.—ա. Գեղարուեստը հայոց մէջ. բ, հարեան ազգեր, գ. գեղարուեստը մօտիկ արեւելքում, դ. գեղարուեստը արեւմուտքում, ե. նշանաւոր արուեստագէտները կեանքն ու գործունէութիւնը:

Գ. ԳԵՂԱՐՈՒԵՍՏԻ ԳՐԱԿԱՆԸ.—նորագոյն հայ գեղարուեստական գրականութիւնը ընտիր երկասիրութիւններ՝ ա. վէպեր, վիպակներ, պատմաւածքներ, բ. թատրոնական գրութեանքներ, գ. արձակ և տաղաչափական բանաստեղծութիւններ:

Դ. ԳԵՂԱՐՈՒԵՍՏԸ ԸՆՏԱՆԻՔՈՒՄ և ԴՊՐՈՅՈՒՄ.—Մանկավարժական յօդուածներ:

Ե. ՄԱՏԵՆԱԹՍԱԿԱՆ-ՔՆՆԱԿԱՆ.—ա. Գրախօսութիւն գեղարուեստական երկերի, բ. ռեցենցիա կովկասեան բեմի և հայոց թատրոնի, գ. գեղարուեստական ցուցահանդէսներ:

Զ. ԳԵՂԱՐՈՒԵՍՏԱԿԱՆ ՆԱՄԱԿԱՆԻ.—ա. Թղթակցութիւններ հայ արուեստին վերաբերեալ, բ. գեղարուեստը ռուս մայրաքաղաքներում, գ. արտասահմանեան նամակներ, դ. գեղարուեստական քրոնիկ—նորութիւններ գեղարուեստի աշխարհից:

Է. ԵՐԱԺՇՏԱԿԱՆ ԵՐԿԱՍԻՐՈՒԹԻՒՆՆԵՐ.—ա. Եկեղեցական երաժշտութիւն, Բ. աշխարհիկ երաժշտութիւն, Դ. ժողովրդական-աւանդական երգեր և պարեղանակներ:

Ը. ՊԱՏԿԵՐԱՀԱՆԴԻՍ.—ա. Օրդինալ նկարներ և պատկերներ, Բ. նմուշներ նշանաւոր արուեստագէտներին ստեղծագործութիւններէն, Դ. դեղարուեստի փառքը (առանձին թերթով). Դ. Եւլիւսարացի, օրնամենա, մանրանկար, զարդանկար:

Բ. ԽՐԲԱԴՐՈՒԹԻՒՆՆԵՐ.—ա. Մեր ասելքը, Բ. փոստարկը:

Ժ. ՅԱՅՏԱՐԱՐՈՒԹԻՒՆՆԵՐ Բացառապէս դեղարուեստին և գրականութեան վերաբերեալ:

«Գեղարուեստ» դիւր լինելու է մեծադիւր, քառածալ (in quarto), նման եւրոպական դեղարուեստական առաջնակարգ հանգէտներին. ծաւալը՝ իւրաքանչիւր դիւր 100 երես երկրջեան. առանձին եղող ցկարներ գունաւոր. կլիշէներ պատրաստուած են Լայպցիկում և Պետերբուրգում. քուլթը ընտիր տեսակի, սպագրուքիւնը կարելոյն չափ խնամքով և շքեղ:

Աւստրալիացիների անգայման վարձատրութիւն

Տարեկան ըստանորդագինը 10 ռուբլի.

Կարելի է վճարել մաս-մաս, իւրաքանչիւր դիւր հասարակածում 1 ռ. 50 կ.

Հասցէներ՝

Յօդուածներ, նամակներ և այլ գրութիւններ համար՝ Գ. Լեոնեանին, Бедютовская № 12. Բաժանորդագրութեան, յայտարարութիւններ և այլ գրական-գրասենեակային գործերի համար՝ Գ. Գալտեանին «Գուսսնբերգ» գրավաճառանոցում և Ն. Մառինեանին «Փարոս» գրականութում, (Тифлис, Книжн. Кioskъ, «Фарос»):

Խմբագիր-Հրատարակիչ՝ ԳԱՐԵԳԻՆ ԼԵՈՆԵԱՆ

1908

Տասնեօթեանի տարի

ԲԱՅՈՒԱԾ Է ԲԱԺԱՆՈՐԴԱԴՐՈՒԹԻՒՆ

ԼՈՒՄԱՅ

ԴՐԱԿԱՆ, ՊԱՏՄԱԿԱՆ ԵՒ ՀԱՆՐԱՅԻՆ

ԱՄՍԱԳՐԻ

Վերսկիւնով «ԼՈՒՄԱՅ»-ի կանոնաւոր հրատարակութիւնը՝ խմբագրութիւնը յայտնում է իւր ընթերցողներին, որ

1, Բաժնէդիրը իջեցնում է 6 ուղբու, աւելի լայն խաւերին մատչելի անելու համար:

2, Անպայման ընդունւում է միայն կանխիկ բաժանորդագրութիւն. որովհետեւ մենք բարւոք ենք համարում թէկուզ 100 բաժանորդ ունենալ և վճարած, քան 1000 և ապառիկ՝ երկար տարիների ընթացքում: Ոչ մի ապառիկ պահանջ չի կարող կատարուել իմբագրութեան կողմից, ում կողմից էլ լինի այդ:

3, Երբ բաժանորդների թիւը 500-ից անցնի՝ իմբագրութիւնս կձեռնարկէ իւ.ՁԱՏՈՒՐ ԱՐՈՎԵԱՆԻ «ՎԷՐԳ ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ»-ի տըպագրութեան, որ և ձրի կուղարկուի բոլոր վճարող բաժանորդներին:

4, Խնդրում ենք մեր թերթի ուղղութեան բոլոր համակրողներին տարածել «ԼՈՒՄԱՆ» և մեզ միջոց տալ աւելի ընդարձակել հրատարակութեան գործը:

Խմբ.-Հրատ. ԳԻԻՏ Ա. Ք. ԱՂԱՆԵԱՆՑ

Մեր հասցեն՝ Թիֆլիս, Պօլիցէյսկահա 7, Լուսայի իմբագրութիւն:

ԲԱՑԻԱԾ Է ԲԱԺԱՆՈՐԴԱԳՐՈՒԹԻՒՆ

„ԱՆԿԱԽ ՄԱՄՈՒԼ“

Ժողովրդական, հասարակական, տնտեսական, քաղաքական և գրական օրաթերթի

«ԱՆԿԱԽ ՄԱՄՈՒԼԸ» ներկայ փառափառ կուսակցութիւններից դուրս է.

Ունի մեծ թերթերի բոլոր բաժինները: Սեփական հեռագիրներ և թղթակցութիւններ: Իւրաքանչիւր բաժին ձեռնհաս անձի խմբագրութեամբ: Աշխատակիցների ցանկը կը յայտարարուել թերթում:

Բ Ա Ժ Ա Ն Ո Ր Դ Ա Գ Ի Ն Ը

	տարեկան	.	.	.	7 ռ.
Ռուսաստան	կէս տարին	.	.	.	4 ռ.
	երեք ամիսը	.	.	.	2 ռ.
	ամսական	.	.	.	— 75 կ.
Պարսկաստան	տարեկան	.	.	.	9 ռ.
	կէս տարին	.	.	.	5 ռ.
Արտասահման	տարեկան	.	.	.	35 ֆր.
	կէս տարին	.	.	.	18 »

Դիմել հետևեալ հասցեով՝ Тифлисъ, контора редакціи «Ангахъ Мамулъ», Гановская № 3 կամ Tiflis, Rédaction du journal «Ankah Mamoul»

ՀԱՆԳԱՆԱԿԻՉ ՄԱՍՆԱԺՈՂՈՎ

Ի նպաստ Թիւրքական Հայաստանի սառապետայ հայերի

Վերջին ժամանակներս Թիւրքական Հայաստանի ամեն կողմերում տիրում է սարսափելի կարօտութիւն, որ առաջ է եկել հունձքի պակասութիւնից, բնական աղէտներից, ինչպէս են երկրաշարժը, հրգեհը և այլն, և ընդհանրապէս երկրի անտեսական վերին աստիճանի աննպաստ պայմաններից:

Ամենայն Հայոց հանդուցեալ Կաթողիկոս Խրիմեան Հայրիկը, ի նկատի ունենալով Թիւրքական Հայաստանի հայ ժողովրդի այդ ողբալի դրութիւնը, միջնորդութիւն էր յարուցել Նորին Կայսերական Մեծութեան Կովկասի Փոխարքայ Կոմս Վօրօնցով-Դաշկովի մօտ, որպէսզի Թոյլաօրուի ընդհանուր հանդանակութիւն բանալ ի նպաստ Թիւրքական Հայաստանի մեր սովեալ և բաղմակարօտ եղբայրների: Փոխարքայ Կոմս Վօրօնցով-Դաշկով 1907 թ. հոկտ. 17 թուակիր և № 22311 իր գրութեամբ յայտնել է Ամենայն Հայոց Վեհապալա Կաթողիկոսին, որ ներքին և արտաքին գործերի մինիստրների հաւանութեամբ արտօնում է հանդանակութիւն այս նպատակով և հաստատում է հանդուցեալ Կաթողիկոսի կողմից առաջարկուած Հանդանակիչ Մասնաժողովը, որ գտնուում է Թիֆլիսում (այս Մասնաժողովը ընտրուեց և հաստատուեց Կաթողիկոսական կոնդակով այս տարուայ մայիսին) և բաղկացած է հետևեալ անձերից—պ. պ. Առաքելեան Համբարձում, Արասխանեան Աւետիք, Արղութեան Իշխանուհի Սօփիա, Կափեան Գաբրիէլ, Զաւէն Տիգրան, Մարտիրոսեան տիկին Հայկանոյշ, Մելիք-Աղաբեան Ալէքսանդր, Յարութիւնեան Սամսոն, Սարուխանեան Առաքել, Ստեփանեան Բժիշկ Կարապետ, Վերմիշեան Գրիտափոր և Քալանթար Ալէքսանդր:

Հանդանակիչ Մասնաժողովն ընտրել է իր դիւանը, այն է— Ալէքսանդր Մելիք-Աղաբեան՝ նախագահ, Սամսոն Յարութիւնեան՝ փոխ-նախագահ, Առաքել Սարուխանեան՝ գանձապահ և Համբարձում Առաքելեան՝ քարտուղար:

Հանդանակիչ Մասնաժողովն այժմ, սկսելով իր գործունէութիւնը, դիմում է հայ հասարակութեան բոլոր խաւերին և կոչ է անում չը զլանալ իր նպաստները՝ Թիւրքական Հայաստանի բաղմակերպ աղէտներից տառապող և կարօտութեան վերջին ծայր հասած հայ ժողովրդին:

Մասնաժողովի բոլոր անդամներն ընդունում են իրանց մօտ նուիրարկութիւններ: Օտար քաղաքներից նուէրներ կարելի է ուղարկել Մասնաժողովի գանձապահի անունով, որի հասցէն է՝ Тифлисъ, въ Правленіе общества А. И. Манташевъ и К^о, А. Сарухианъ, կամ Tiflis, Société Mantacheff & Cie, А. Saroukhan.

Ստացուած նուիրատուութիւնների և Թիւրքական Հայաստան ուղարկուած զրամական նպաստների մասին պարբերաբար հաշիւ էր ներկայացուի հասարակութեան՝ լրագրութեան միջոցով:

Ա Ր Ա Ր Ա Տ

Ա. ԷՋՄԻԱԾՆԻ ՀԱՅՐԱՊԵՏԱԿԱՆ ԱԹՈՈՒ ՊԱՇՏՈՆԱԿԱՆ

Ա Մ Ս Ա Գ Ի Ր

1908

թուին

Կհրատարակուի պաշտօնական-կրօնական-եկեղեցական և մանկավարժական-գրական-քանասիրական բաժիններով:

Բացի մեր հին աշխատակիցներից այս տարուայ ընթացքում «Արարատ»ի յառաջադիմութեան անմիջապէս կմասնակցեն Մ. Աթոռի կարող միաբաններն ու ճեմարանի ուսուցչական խումբը իւր ստուար մասով:

ԲԱԺԱՆՈՐԴԱԳԻՆՆ Է { Ռուսասանում 4 r.
Արսասանում 5 r.

Այն բաժանորդները, որոնք կարող են մեր թերթն անմիջապէս փոստից ստանալ, թող հաճին յայտնել իրենց հասցէները:

Մեր հասցէն՝ Св. Эчмиадзинъ, Типографическому Комитету.

Արտասահմանի համար՝ Rédaction de la Revue „Ararat“.
Etchmiadzine (Caucase)

